

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

YENAL Bilgici
MEMLEKETTE
TUHAF
ZAMANLAR

—
Araştırma
İnceleme
—

HAKİKAT-SONRASIYLA
GEÇEN İKİ BİNLİ YILLARIMIZ

**Tuhaf zamanlar yaşıyoruz. Kaotik, belirsiz, sisler içinde...
Yaşadığımız zaman hakikat-sonrasıysa gerçeği
bize kim söyleyecek?**

- Ansiklopedi için kupon kesen bir toplumken, bilgiyi daha çok mu önemsiyorduk?
 - Kutuplaşma Türkiye'nin felaketi mi olacak?
- Bir belediye başkanı başkentin göbeğine dev bir dinozor heykelini nasıl dikti?
 - Televizyon dizilerinde kuruluştan çöküşe Osmanlı padişahları nasıl Cumhurbaşkanı Erdoğan'a dönüştü?
 - Neden Türkiye'de trol olmak bile çok zor?
- Şaman kılığındaki Trump taraftarları Amerikan Kongresi'ni neden bastı?
 - "Yankı odalarındaki" yaşamla Ulus'ta veya Başakşehir'deki yaşam arasında fark var mı?
- "Kesin yaşanmıştır" cılık hayatlarımıza nasıl hâkim oldu?
- 20 yıllık Erdoğan iktidarı, hakikatle ilişkimizi nasıl zayıflattı? Türkiye, her parçasıyla, gerçeklik zemininden nasıl uzaklaştı?

Daha onlarca soru... Tuhaf zamanların soruları...

Başta sosyal medya olmak üzere internet, küreselleşme ve nihayet Covid-19 pandemisi dünyayı geri dönüşsüz bir şekilde değiştirdi. Siyasi yalanlar, komplo teorileri, safsatalar, masum uyarılar kılığındaki düzenbazlıklar... Neyin doğru neyin yanlış olduğunu ayırt etmekte zorlanıyoruz. Birçokları için artık bu ayrımı yapmanın da önemi kalmadı. Bu döneme "hakikat-sonrası" da deniyor.

**Gazeteci-yazar Yenal Bilgici, okuru bu tuhaf zamanların,
Türkiye'yi ve dünyayı temelinden sarsan bu hakikat-sonrası çağının
içinde bir gezintiye çıkarıyor.**

tavsiye edilen
KDV'siz
satış fiyatı

₺ 46

Sertifika no: 44919

ISBN 978-625-8036-82-4

**Doğan
Kitap**

Yenal Bilgici, gazeteci. 1979 İskenderun doğumlu. Siyaset bilimi eğitimi aldı. 2000 yılında gazeteciliğe başladı. *Nokta*, *Aktüel*, *Newsweek*, *GQ Türkiye*, *Habertürk* ve *Hürriyet*'te çalıştı; yazılı ve görsel birçok başka mecra da yazdı, çizdi, anlattı. Siyaset, kültür, tarih üzerine röportajlar yaptı, yapmaya devam ediyor. 2019'da tarihçi İlber Ortaylı ile *Bir Ömür Nasıl Yaşanır?* isimli, büyük ilgi gören bir nehir söyleşi kitabı yayımladı. Toplum ve teknolojinin kesişiminden türeyen yeni dünya üzerine düşünmeyi, edebiyatı ve bir de blogunda yazmayı seviyor.

Memlekette Tuhaf Zamanlar

Hakikat-Sonrasıyla Geçen İki Binli Yıllarımız

MEMLEKETTE TUHAF ZAMANLAR
Hakikat-Sonrasıyla Geçen İki Binli Yıllarımız

Yazan: Yenal Bilgici

Editör: Sema Çubukçu

Yayın hakları: © Doğan Yayınları Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Ocak 2022 / ISBN 978-625-8036-82-4

Sertifika no: 44919

Kapak tasarımı: Cüneyt Çomoğlu

Baskı: Yıkılmazlar Basın Yayın Prom. ve Kağıt San. Tic. Ltd. Şti.

15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62 / B Güneşli - Bağcılar - İSTANBUL

Tel: (212) 515 49 47

Sertifika no: 45464

Doğan Yayınları Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 3, Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL

Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16

www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Memlekette Tuhaf Zamanlar

Hakikat-Sonrasıyla Geçen İki Binli Yıllarımız

Yenal Bilgici

İçindekiler

Giriş	13
Birinci bölüm / Kâbus senaryoları: Alıcılarınızın ayarıyla oynamayın!.....	17
İkinci bölüm / Biz sizin zihniyetinizi biliyoruz	45
Üçüncü bölüm / Televizyondan kutuplaşma hikâyeleri:	
 Diriliş Erdoğan.....	65
Dördüncü bölüm / Yeni komploculuk: Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için.....	81
Beşinci bölüm / Hepimiz Melih Gökçek'in rüyasında yaşıyoruz	105
Altıncı bölüm / “Ama bunlar monşeeeeerrr...”	123
Yedinci bölüm / Ansiklopedilerin kapının önüne konulduğu gün	135
Sekizinci bölüm / Medya baronlarından filtre baronlarına .	153
Dokuzuncu bölüm / Trollüğün bile zor olduğu ülke	171
Onuncu bölüm / Sırlar odasında bir felsefeci	185
Sonsöz / Her şeyde bir çatlak vardır	205
Notlar.....	209

annelerin ninnülerinden
spikerin okuduğu habere kadar,
yürekte, kitapta ve sokakta yenebilmek yalanı,
anlamak, sevgilim, o, bir müthiş bahtiyarlık,
anlamak gideni ve gelmekte olanı.

– Nâzım Hikmet

Giriş

Yaşadığı çağ herkese benzersiz gelir. Tarih bilinci az buçuk uyanmış atalarımızdan beri herkes en acayip zamanlara kendilerinin denk geldiğini düşünmüştür. Ne de olsa, her doğan gün yeni bir gündür. Her yeni gün beraberinde yeni ihtimalleri getirir. Yeni ihtimaller de emsali görülmemiş tuhaflıkları...

Son yıllarda sağda solda çokça geçen ve bir Çin bedduası olduğu söylene de aslı astarı bilinmeyen bir ifade var: “Tuhaf zamanlarda yaşayasın.” Can sıkı birine söylenmek için ilginç bir seçim ama bir yandan isabetli de.

Tuhaf zamanlar... Kaotik, belirsiz, sisler içinde günler... Yarının ne getireceğinin bilinmediği dönemler... Güvenilen dağlara yağan karlar... Çin’in eski bilgeleri, bu lafı gerçekten söyledilerse, sanki bugünün distopya filmlerinin düşünüyüşünü görmüş de söylemişler. Kim böyle bir filmin içinde yaşamak ister ki?

Eh, ucundan kıyısından da olsa, sinematografisi yetersiz de gelse biz yaşıyoruz işte.

Tuhaf zamanlardan geçiyoruz. Memlekette de dünyada da. Bugünlere dair en belirleyici dert, hakikatle ilişkimizin her geçen gün zayıflaması. Neyin doğru neyin eğri olduğunu ayırt etmekte günbegün daha da zorlanıyoruz. Yalanlara, safsatalara, hurafele-re, komplo teorilerine o kadar sık ve çok maruz kalıyoruz ki şüphelenmek ve kaygılanmaktan düşünmeye, eylemeye vakit bulamıyoruz. Belirsizlikler bizi birbirimize bağlanmaya değil birbirimizden korkmaya itiyor. Bir gerginlik çağındayız. Tuhaflıklar çağında.

Bu tuhafliklar çağının adına “hakikat-sonrası” diyenler var. *Oxford Sözlüğü* 2016’da, bu ifadeyi “Evet, çağımızı tanımlıyor” diyerek “yılın sözcüğü” seçince popülerleşti. Çevresinde bir literatür gelişti. Ama bu laf bulunmasaydı dahi içinden geçtiğimiz tuhaf zamanları tanımlamak için bir ifadeye illaki ihtiyaç duyacaktık.

Bu ihtiyacı hâlâ da duyuyor olabiliriz. Çünkü 2016’dan bu yana hakikatle ilişkimiz, hayatlarımız ve dünyanın kendisi daha da keskinleşti. Hakikat-sonrası lafı bile kesmiyor. Seçim kaybetmiş başkanın taraftarlarının ellerinde kölelik taraftarlarının bayraklarıyla Amerikan Kongresi’ni basıp polisle çatıştığı bir dünyada yaşıyoruz artık. “Hiçbir şey olmamış ise biz diyoruz ki kesinlikle bir şeyler oldu” bahanesiyle İstanbul Büyükşehir Belediyesi seçimlerinin iptal edildiği bir Türkiye’de yaşıyoruz. Ülke bir krizin pençesindeyken Ekonomi bakanının ona rakam soran gazeteciye, “Ekonomi gözlerdeki ışıltıdır” dediği bir Türkiye’de... Bin türlü kutuplaşma vesilesi bir yana, dünyayı kavuran bir salgının bile insanları virüse inananlar ve inanmayanlar, önlem alanlar ve almayanlar diye kutuplaştırdığı bir zamanda yaşıyoruz.

Bugünleri özel kılan ne? Tarihin her dönemindeki insanlar gibi “Zamanların en tuhafını, en çılgınını, belki de en dejeneresini biz yaşıyoruz” deme rüzgârına mı kapılıyoruz yoksa? Neticede, hakiki olan ve hakiki olmayan, doğru ve yanlış, o sonu gelmez mücadelesine insanlık tarihiyle beraber başladı. Bugün ne değişti? *Oxford Sözlüğü*, hakikat-sonrasını tanımlamak için “kamuyu şekillendirmede artık vakaların yerini duyguların aldığı” altını çizirken, söylediği yeni ne var ki? Boş bir söylem mi bu hakikat-sonrası?

Değil. Daha iyi bir ifade belki bulunabilir ama hakikat-sonrasının karşılığı boş küme değil.

İnternetle beraber bir eşiğin üzerinden atladık. Hayatlarımızda iki yenilik var: hacim ve hız. Hem enformasyona hem dezenformasyona emsali görülmemiş oranda ve süratte maruz kalıyoruz.

Bir yandan da başkalarını maruz bırakıyoruz. Yalanların yayılmasında bizim de payımız var.

Çinlilerin bedduası tutmuş gibi. Tuhaf zamanlardayız. Bu kitap bu zamanlara bir çerçeve çiziyor. İlk iki bölüm şu an tam ola-

rak nerede durduğumuzu hakikat-sonrası, yalan haber, yanlış bilgi ve kutuplaşma üzerinden, bu alandaki son çalışmalara da referanslar vererek saptamaya çalışıyor. Üçüncü bölüm, hakikat-sonrasının bizde halen çok popüler mecrası televizyon ve diziler üzerine. Dördüncü ve beşinci bölümler dünyadaki ve Türkiye'deki komplo teorilerini ve bunları mümkün kılan zihin yapısını tartışıyor. Altıncı, yedinci ve sekizinci bölümler bilginin gözden düşen “eski bekçileri”ne, uzmanlara, üniversitelere ve medyaya yoğunlaşıyor. Son iki bölümde ise internetteki yeni ve tekinsiz hayatımız var.

Dedim ya, dünyada da Türkiye’de de binbir türlü tuhaflığı idrak etmeye çalışıyoruz. Hem bizler belki herkesten daha da fazla çalışıyoruz. Memleketi ıcığna cıcığna kadar araştıran KONDA Genel Müdürü Bekir Ağırdır’ın “Hakikat-sonrası Türkiye’dir” demesi boşuna değil. Bilakis, bu, memlekete dair son zamanlarda edilmiş belki de en isabetli söz.

Çünkü burada hiçbir şey olmasa bile kesinlikle bir şeyler oluyor. Bakalım nasıl oluyor?

Birinci bölüm

Kâbus senaryoları: Alıcılarınızın ayarıyla oynamayın!

1

George Orwell, büyük eseri *1984*'ün yayımlanmasının (1949) üstünden birkaç ay geçtikten sonra önemli bir mektup aldı. Mektup, bir başka usta İngiliz yazardan, Aldous Huxley'den gelmişti. Orwell, Eton College'dan hocası da olan Huxley'nin mektubunda, henüz yayımlanmış romanını övdüğünü memnuniyetle okudu.

Ama hocasının, o nazik övgünün ardına bir ufak not eklediğini de gördü. Huxley, eski öğrencisine kibarca, “Benim distopyam seninkini döver” diyordu.¹

Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sı 1932'de, *1984*'ten 17 yıl önce yayımlanmıştı. İkinci Dünya Savaşı'na yıllar varken... Hitler, henüz Almanya siyasi sistemi içinde ilerlemeye devam ediyor, yıldızını parlatıyordu. Dünyanın esas meselesi Büyük Ekonomik Buhran'dı (Hitler de zaten bir ölçüde onun yarattığı dalgalanın üzerinde yükseliyordu). Huxley, *Cesur Yeni Dünya*'yı işte bu ortamda yazdı.

Orwell'in romanı, savaş sonrası görülen bir kâbustu. Huxley'ninki ise daha önce. Görünüşte birbirlerinden epey farklılardı. Ama Huxley'ye göre ikisi de bir noktada aynıydı. Hoca Huxley, öğrencisi Orwell'in kâbusunun, eninde sonunda kendisinininkine dönüşeceğine inanıyordu.

“Gelecek kuşakla birlikte” diye yazıyordu mektubunda Huxley, “şartlandırma ve narko-hipnoz, bir iktidar aracı olarak, sopalar ve hapishanelerden çok daha etkili olacak.”

1984 ve Cesur Yeni Dünya...

İlkinde sopalar, hapishaneler, sansür, şiddet, yasaklar, nefret... Diğerinde uyuşturucular, rüyalar, reklamlar, eğlence, sahtelik, sınırsızlık, ilgisizlik, bolluk... İki ayrı totaliter yönetim, iki ayrı metot... Orwell ile Huxley, yorumlarında birbirlerinden ayrılıyorlardı ama dertleri aynıydı: İkisi de insanın, hakikatle ilişkisinin kesileceğini, en azından kesilmeye çalışılacağını öngörüyordu. 1984 ile *Cesur Yeni Dünya*, belki sadece birer roman ama yazarlarının kurduğu dünyalar, yönetenle yönetilen, ezenle ezilen, dahası insan ve hakikat arasındaki ilişkiyi resmetme açısından son derece işlevsel alegoriler barındırıyor. Bugün de. Hatta belki bugün biraz daha...

Aralarında derin bir farklılık bulunmakla beraber, iki yazar da kendince haklıydı. Orwell, elinde sopa olanın o sopayı kullanacağına inanıyordu. Huxley ise sopaya gerek kalmayacağına. Orwell, hakikati kontrol etmek adına, sistemin, konuştuğumuz sözcüklere dahi müdahale edeceğini, dili kısıtlayacağını, hatta gidecek yok edeceğini yazıyordu; Huxley ise tam aksine seste de sözde de imajda da bir bombardımandan söz ediyordu; insan zihni o bolluk içinde hem kendinin hem de içinde yaşadığı toplumun hakikatle ilişkisini kurmaktan âciz kalacaktı.

İkisi de kendince haklıydı demiştim. Haklı çıkmaya da devam ediyorlar. Siz de farkındasınızdır: Bir bakıma iki distopyayı da aynı anda idrak ediyoruz. Dünyanın bazı bölgelerinde Orwell'ci distopya baskın, bazılarında Huxley'ci. Bazı yerlerde –ki bu yerlere memleketimizi de rahat rahat ekleyebiliriz– ikisi birden etkili olabiliyor; hem güçlü bir kontrol mekanizmasının gölgesinde hem bir ses, söz, imaj bombardımanı altında yaşıyoruz. Bu iki distopya da o çok konuşulan, sorgulanan hakikat-sonrası dünyasının epey etkili bileşenleri. İkisinin de hesaba sığmaz şekilde güçlendiği bir çağdayız.

Bu çağ, yalanlarla örülü, yalanlardan güç alan ve öyle görünüyor ki yalanlardan eskiye göre bir parça daha az utanılan bir çağ. En önemlisi, teknolojinin elvermesiyle beraber yalanların ışıkhızıyla yayıldığı ve yalanlara hiç olmadığı kadar maruz kaldığımız

bir çağ. Bu sonuncusu, yani yalanlardaki bu hız ve onlara maruz kalışımızdaki bu artış, yalan dolanla, ilkel dillerden beri haşır neşir olduğumuzu göz önüne alacak olursak, bu çağın da ayırıcı özelliği. Orwell'i de Huxley'yi de doğrulayan günlerdeyiz.

Herkes kendi çağını yargılar. Orwell ile Huxley, romanlarını geleceğe dair kehanetler sıralamak için değil kendi çağlarına dair bir hüküm vermek için yazdılar. Neticede o iki distopya, özellikle Batı dünyasının hakikatle o anki ilişkisini sorgulamak için kuruldu. Peki bu iki İngiliz yazar Batı'yı resmederken bizdeki durum neydi? Çizgi romanların meşhur ifadesine başvurarak "O sırada Türkiye'de..." diyerek memlekete uzanalım. Zira hakikate ilişkin puzzle'ımızın bir parçası da burada, bizim edebi ve siyasi tarihimizin tozlu sayfaları arasında...

3

Cumhuriyet'in kurucu simalarından Falih Rıfkı Bey'in (Atay) *Zeytindağı* ismini verdiği anıları, Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sıyla aynı yılda, 1932'de yayımlandı. Ama iki kitabın arasında esaslı bir fark vardı. Huxley "geleceği" tahayyül ederken; Falih Rıfkı "geçmiş" üzerine kafa patlatıyordu. Yine de birbirine uzak görünen bu iki kitap ve iki dünya arasında yakıcı bir benzerlik bulunuyordu: İki eser de farklı yollardan geçerek hakikatle ilişkiyi sorguluyordu.

Gazeteci yazar Falih Rıfkı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş günlerini kendine has o sert üslubuyla kaleme aldığı *Zeytindağı*'nda,² "Şark'ta yalan ayıp değildir" diyordu. Ona göre tarihte gerçekliğe lüzum görmeyen dar bir ahlak anlayışı yüzünden Osmanlı tarihi bir yalan âleminde ibaret hale gelmişti. Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun çoğunun yüzleşmeye zorlandığı imparatorluğun çözülüş sürecini, o müthiş dönemeci, Falih Rıfkı Bey sert bir üslupla, özellikle yönetici sınıfın hakikatle bağının kopması olarak özetlemişti: "Bir realite hissiyle değil, bir tarih hissiyle kendimizi zorluyorduk."

Falih Rıfkı, Osmanlı'daki hakikat erozyonuna kendi penceresinden bakıyordu. Yönetici sınıfın içinde bulunduğu hayaller

dünyasının, siyasi emellerle realitenin uzaktan yakından bir ilgisi bulunmamasını ve bunun sonuçlarını bizzat o sınıfın içinden gelerek, görerek, duyarak yazmıştı. Ya halk? Yönetilenlerin hakikatle ilişkisi ne minvaldeydi?

Çok sağlıklı olduğu söylenemez. Bunu aynı yazarın bir başka kitabına bakınca anlıyoruz. Falih Rıfkı Bey, yine 1932’de, *Zeytindağı*’yla (ve *Cesur Yeni Dünya*’yla) aynı yıl yayımladığı *Moskova-Roma* isimli, siyasi ve toplumsal tahlillere de yer verdiği gezi kitabında bu defa Cumhuriyet dönemine dair şu satırları kaleme alacaktı:

Grucia vapuru daha boğazda iken, ahbablarımızdan birinin evine ihtiyar bir kalfa kadın geliyor:

“İsmet Paşa, Rusya’da Bolşevik olacakmış; artık herkes çalışacakmış; kimsenin malı mülkü olmayacakmış. Ne olur, belki içlerinizde sizin bir tanıdığınız vardır; ona söyleseniz; bunamış bir kadını. Bundan sonra iş tutamam. Bana İstinye’deki evimi bıraksalar, gene üst katını kiraya verip geçinsem, dursam.”

Son buhran vergisi üzerine gene böyle fakat daha sarsak bir kadının bana demişti ki:

“Beyefendi, benim beş lira maaşım var. Ankara’dan Bürhan Bey geliyormuş, elli kuruşunu kesecekmiş. Ne olur, beni ona götürseniz, yalvarsam, eteğini öpsem, benim maaşıma dokunmasa!”

Büyük Harp’te Mudanya’da tifüs aşısı yapılırken, bir nefer: “Nedir bu çektiğimiz, her gün iğnelenip duruyoruz” demişti.

Kulağıma iğilen bir hoca dedi ki: “Ne hastalık ne bir şey... Bize Alman kanı aşıyorlar.”³

Bu satırlar bizi bugüne ve 1984 ile *Cesur Yeni Dünya*’nın farklı versiyonlarına taşıyan bir köprü. Hakikat cephesindeki gediklerin yakın tarihteki halini gösteren ve bugünle kıyas yapmamızı sağlayan bir pencere. Köprüden geçelim, pencereyi açalım.

Bir soruyla başlayalım: Falih Rıfkı Bey’in notları, bu olayların vuku bulmasından bir asır sonra, bugün karşımıza çıkan komplo teorilerinden ne kadar farklı sayılabilir? Dahası bu satırlar, Covid-19 pandemisi sırasında daha yüksek perdeden işitilen aşı kar-

şıtı argümanları ya da bugün Türkiye’de de mensuplarına rastlanan “Düz Dünya”cılarının iddialarını andırmıyor mu?

Muhakkak bir benzerlik var ama iki dönem arasında esaslı farklar da var... Bu farkların sadece ikisi bile, dönemler arasına kalın bir çizgi çekiyor.

Birinci fark internet.

İkincisi küreselleşme.

İnternet ve küreselleşme... Bir yandan da, hız ve kapasite. Yalanlar ve safsatalar bugün tarihte hiç görülmemiş bir hızla (ve bazen en külyutmaz görünenlerimizi de kendine ortak ederek) yayılıyor ve her birimiz, her bir gün, hiçbir atamızın şahit olmadığı kadar yalan işitiyoruz. Bunlar dünyanın çeşitli yerlerindeki birçok insanın kendini 1984’ün dünyasındaymış gibi hissetmesine yol açıyor. Bir başka kesim de bir bakıma *Cesur Yeni Dünya*’nın sularında seyrediyor. Tuhaf zamanlardayız...

Öyle tuhaf zamanlar ki, Orwell ve Huxley’nin sırasıyla yetmiş ve seksen yaşını aşmış kurguları, bugün hem dünyada hem Türkiye’de satış listelerinin en tepelerinde. Demek ki zamanının ötesinde bu düşüncelerin sadece felsefi değil ticari karşılıkları da var. 2000’li yıllar boyunca, geçen yüzyılın ilk yarısında yazılmış bu distopyaların yıldızının yeniden parladığını gözledik.

Ne oldu da bit pazarına nur yağdı peki? Bu sorunun birkaç farklı cevabı var. Birincisi, internetin ve küreselleşmenin o benzersiz sersemletici etkisinin yanında birtakım siyasi faktörlerin de tüm dünyada hızla devreye girmesi. Özgürlükleri daraltan, kazanılmış hakları bile kuşa çeviren, yalanla abad olan ama bugüne özgü şekilde, yeni teknolojinin, öncelikle de internetin elvermesiyle bu yalanlarla organize olan; kendi menfaatlerine uygun yalanları biricik hakikatmış gibi göstererek, kolaylıkla ve hızla yayın rejimler art arda başa geçti, hâlâ da geçiyor. Bu yükselişin dünyadaki sembolü, 2016-2020 arasında ABD’yi yöneten Donald Trump’tı. Ama Trump onca gücüne ve kitleleri esir eden boşboğaz gevezeliğine rağmen, bu alanda bir başına değildi. Birçok ülkede liderler ve rejimler, yalanla gerçeğin arasındaki seti yıkmayı başardı. Ne yapıyor bu rejimler? Geleneksel medyayı güçsüzleştirerek, işlevsizleştirerek (medya da onlara yardımcı oluyor doğru-

su); bilgiyi değersizleştirerek, toplumları dezenformasyona tabi tutuyorlar. Sosyal medyanın dizginsiz kaosunu kullanarak yalanı hâkim kılıyorlar. Üstelik bunu çoğunlukla, insanların kendi rızasını kullanarak yapıyorlar. Yeni tür siyaset ile internetin ve küreselleşmenin kurduğu yeni dünya birbirini besliyor.

Bu yol nereye çıkabilir? 20. yüzyılın önde gelen düşünürlerinden Hannah Arendt, 1951’de yayımlanan ve düşün tarihinin en önemli kitaplarından biri olarak kabul edilen *Totalitarizmin Kaynakları*’nda bir yol haritası çizmişti:

Totaliter yönetimin ideal öznesi, inanmış Nazi ya da inanmış komünist değildir; fakat olgu ile kurgu (yani deneyimin gerçekliği) ve doğru ile yanlış (yani düşüncenin ölçütleri) arasında kendileri için artık bir ayırımın var olmadığı insanlardır.⁴

Arendt burada; hakikatin yahut gerçeğin önemini yitirmesinden daha hazin bir meseleden bahsediyor. Gerçekle hayalin arasındaki ayırımın ortadan kalkmasına, önemsenmemesine dikkat çekiyor. Bu bir yüksek politika konusu değil. Sadece maziye ait bir mesele de değil. Arendt’in yılları aşır gelen uyarısı, bugün toplumsal hayatın her alanını ilgilendiriyor. Arendt, içine onlarca kişiyi, kurumu, unsuru sığdırabilen bir fotoğraf çekmiş. Kendi dönemine dair yazıp çizmiş olsa da bir bakıma bugünün fotoğrafı bu.

Seçim sonuçlarını herhangi bir sağlam gerekçe dahi göstermeden, sadece “ama çaldılar” diye iptal ettirip yeniden sandık kurduran iktidar da aynı fotoğrafın içinde, bir başkasının “tutan” tweet’ini olduğu gibi kopyalayıp kendisininmiş gibi yayınlayan sosyal medya kullanıcısı da... Her ikisi de yanıldığı ya da yalan söylediği ortaya çıktığında çok da mahcup olmuyor. Çünkü fark etmiyor. Çünkü bu farkı önemsemeyen kitleler de onlarla beraber aynı fotoğrafa dahil. Arendt’in “gerçekle hayal ürünü arasındaki ayırımı, doğruyla yanlış arasındaki farkı önemsemiyorlar” diye tarif ettiği kişiler, bugün artık çok güçlüler, çok kalabalıklar ve çok pervasızlar.

Arendt’in dikkat çektiği o ayırımın ortadan kalkması muhak-

kak sonuçlar doğuracaktır. Bugünün dünyasını en doğru, en isabetli ve en erken okuyanlardan biri olan ünlü edebiyat eleştirmeni ve *New York Times* yazarı Michiko Kakutani, çağımıza ışık tutan kitabı *Hakikatin Ölümü*'nde Arendt'in bu saptamasından yola çıkarak şunları söylüyordu:

Günümüz okuru adına korkutucu olan, Arendt'in geçmiş yüzyıl için kaleme aldığı bu sözlerin, günümüz siyasi ve kültürel durumunu tüyler ürpertici bir doğrulukla yansıtmasıdır. Bu, sahte haber ve yalanların, Rus trolleri tarafından endüstriyel boyutta üretilip dünyaya pompalandığı, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın [Trump] kendi ağzından ve Twitter hesabından hiç durmaksızın yayımlandığı, sosyal medya hesapları aracılığıyla tüm dünyaya ışık hızında yayıldığı bir ortamdır. Sadece kendilerinininkine benzer görüşlerin girebildiği partizan gruplara ve balonlarına hapsolmuş insanlar, ortak hakikat algılarını ve sosyal/dini çizgiler arası iletişim kurabilme yeteneklerini yitirirken, milliyetçilik, kabilecilik, göç, sosyal değişime ilişkin korku ve farklı olana nefret bir kez daha yükselişe geçmiş durumdadır.⁵

Hakikat zemini ayaklarımızın altından kayıyor. Kakutani'nin satırları, insanın, bildiği tanıdığı dünyayla, çevresiyle, hakikatle ilişkisinin çağımızda ne ölçüde sarsılabileceğini tüm çıplaklığıyla ortaya koyması açısından çok önemli. Dahası Kakutani, hakikatin müdahale edilmeye, oynanmaya, eğilip bükülmeye bugün dünden daha müsait olduğunun da altını çiziyor. Kakutani'nin ve bu alanda yazıp çizen herkesin ortak çağrısına kulak kabartmamız gereken günlerdeyiz. "Uyanık olun" diyen bir çağrı bu.

Uyanık olun çünkü, hakikatle oynamanın, hakikati tahrip etmenin, hakikati önemsizleştirmenin son derece uzun bir tarihi ve günümüzde olağanüstü rafineleşen, kurnazlaşan ve düne göre çok daha mahir hale gelen yolları var.⁶ Bir de bu işin aktörleri ve taşıyıcı unsurları var. Hakikatle bile isteye oynayanlar var, bu oyunlara fark etmeden dahil olup yalanları taşıyanlar, iletenler var; o yalanlara bir şekilde maruz kalanlar var. Neye maruz kaldığını anlayanlar var, anlamayanlar var. Ama her şeyden önemlisi

bir şeylere maruz kaldığını sezebilse dahi, tam da Arendt'in işaret ettiği gibi, "Benim için fark etmez" diyenler var.

Ama fark ediyor. Maruz kaldığımız yalanlar, hayatı her alanda gitgide daha çok belirliyor. Onlara itiraz edilmemesi ve hakikat filtresine boş verilmesi de ileriki bölümlerde detaylı bir şekilde ele alacağım üzere toplumsal ilişkileri zedeliyor, özellikle kuttuplaşmayı derinleştiriyor ve çeşitli çıkar gruplarının iktidarlarını sağlamlaştırmasına yarıyor.

4

Falih Rıfki, biraz mübalağa ile "Şark'ta yalan ayıp değildir" diyor ama aslında Garp'ta da durum farklı değildi. Hiç farklı olmamıştı. O kadar aynıydı ki, Orwell, 1943'te yayımlanan bir makalesinde şunları yazmıştı: "(...) Nesnel gerçeklik dünyadan kayboluyor; tarih belki de yalanlarla yazılacak."⁷ Bugün de, tıpkı dün olduğu gibi ne Şark'ta ne Garp'ta, ne Çin'de ne ABD'de ve nihayet ne de Türkiye'de yalanlar ayıp değil; savunulan bir tezdeki yanlışlığın ortaya çıkması savunanları o kadar da hicaba düşürmüyor. Ama artık örtü de yok. Bu tuhaf zamanlarda kimse yalanını saklamaya çalışmıyor. Bilakis...

"Çünkü yalanların samimiyetle çelişmediği bir çağa girdik. Artık yalanlar bazı gerçekleri çarpıtmak ya da bazı durumların etrafından dolanmak için başvurulacak tekil girişimler olmaktan çıktı." Her gün daha fazlasıyla karşılaştığımız yalanların en azından bir kısmını gün ışığına çıkarabilmek için, YouTube'da "Bize Yalan Söylediler"⁸ isimli programı hazırlamış olan gazeteci yazar Mirgün Cabas, yalanın yeni kullanımlarıyla ilgili bu hatırlatmayı yaptıktan sonra önemli bir uyarıda bulunuyordu:

Yalanlar, siyasetçilerin ve onların destekçilerinin elinde, günümüzün yeni medya imkânları sayesinde propagandanın bile ötesine geçen gerçeği itibarsızlaşma faaliyetine dönüştü. Gerçeği derken, tekil gerçeklerden değil, olgu olarak hakikatten bahsediyorum. Bugünkü sorununuz, yalan söyleyen siyasetçiler değil. Bu-

gün sorun, yalanların siyasetçiler için bir can simidi olmaktan çıkmasıdır. Önceden siyasetçiler su boylarını geçip de çaresiz kaldıklarında yalana sarılırlardı. Bugün ise, yalanlardan yaptıkları gemilere tüm siyasi varlıklarını yüklüyorlar.⁹

Bu işin sadece siyasetle, siyasilerin yalanlarıyla ilgili kısmı. Ama mesele sadece bununla sınırlı değil. Arendt'in "fark etmez" diyen insanına, kimi yerde 1984'ün kontrolcülüğü, kimi yerde *Cesur Yeni Dünya*'nın gürültüsü üzerinden koşar adım gidiyoruz. Gerçeğe ilişkin düşüncelerimiz, duygularımız, algılarımız yerle bir. Yeni bir şey değil bu ama son yıllarda müthiş hızlandı. Kutup dairesinden çözülüp sürüklenen buzdağları gibi, her sene daha büyük bir parça kopuyor hakikatten. Kakutani'nin deyişiyle, bizden önce kimsenin görmediği şekilde ve yoğunlukta, "hakikate saldırı" çağını tecrübe ediyoruz.

Bunun yıllardır süregelen ve bugün artık değiştirici, dönüştürücü ve bazen de yıkıcı rollere bürünen sebepleri var. Toplumsal kutuplaşmanın dünyanın birçok yerinde, bu arada Türkiye'de de görülmemiş bir aşamaya gelmesi; hayatlarımızın olağanüstü ölçüde hızlanması; internetin, sosyal medyanın bizlere insanlığın daha önce hayal bile etmediği imkânlar sunması; geleneksel medyanın çökmesi, bilginin, uzmanlığın gün geçtikçe daha da değersiz görülmesi, dünyanın her tarafında otoriter, totaliter rejimlerin yükselmesi; doksanlardan itibaren yükselen postmodernist düşüncenin hakikatle ilişkimizi düşünsel düzeyde epey yıpratması... Nesnel gerçeklikle bağımızın ne kadar aşındığına dair, günışırı yeni veriler türüyor. Bu aşınmayı hep yeni imkânlar sunarak kolaylaştıran bir çağdayız.

Bazıları bu çağa "hakikat-sonrası" da diyor.

5

Nedir hakikat-sonrası? Nasıl bir dünya burası?

En düz haliyle söyleyecek olursak, hakikat-sonrası, hakikate ilişkin algımızın, ayarlarımızın nasıl değiştiğinin, onunla ilişkimi-

zin safsatalara, yalanlara, “hakikat olmayana” nasıl evrildiğinin tarifi. Üstelik bu tarif tuttu. Nasıl tutmasın? Almanların karmaşık duyguları anlattığı uzun sözcüklerle karşılaştığımızda “Hah budur işte” dediğimiz gibi, yıllardır yaşadıklarımızı anlatan basit bir sözcüğün, ifadenin hasretini çekiyorduk. Hakikat-sonrası bunu sağladı.

Bu ifadenin ilkin, 1992 gibi erken bir tarihte Sırp asıllı Amerikan oyun yazarı Steve Tesich tarafından kullanıldığı kabul ediliyor. Amerikan yazar Ralph Keyes’in 2004’te kaleme aldığı *Hakikat Sonrası Çağ* isimli kitap (Türkçede 2017’de DeliDolu Yayınları tarafından yayımlandı) da kavramın literatüre yerleşmesini sağladı. Özellikle internet ve sosyal medyanın yaygınlaşması, hakikatle ilişkimizin sorgulandığı süreci hızlandırdı; bu tempo Trump’ın 2016’da Amerikan başkanı seçilmesiyle beraber de çılgın bir seviyeye ulaştı. O kadar ki 2016’da önceki yıla oranla iki bin kat fazla kullanılan “hakikat-sonrası” ifadesi o yıl, hayat-taki yenilikleri hızla söz dağarcığına katmasıyla meşhur *Oxford Sözlüğü* tarafından “yılın sözcüğü” olarak baş tacı edildi. Sözlük, “hakikat-sonrası”nın karşısına “Duyguların ve kişisel kanaatlerin kamuoyunu belirleme açısından nesnel hakikatlerden daha etkili olma hali” diye yazmıştı. Tanım, çağa cuk oturdu. Sonrası da zaten çorap söküğü gibi geldi. Bu yeni ifadenin gücü, kendine bir alan açtı. Evvela akademik çevrelerde, sonra televizyon tartışmalarında, gazetelerin yorum sayfalarında, derken gitgide hayatın kılcal damarlarında bu tanım kendine yer bulmaya başladı. Kısa sürede bir “hakikat-sonrası” literatürü oluştu.

6

Bu literatürü taradığınızda hakikatle ilişkiyi gevşeten üç unsur özellikle öne çıktığını görüyorsunuz: dezenformasyon (*disinformation*), uydurma haber (*fake news*) ve yanlış bilgi (*misinformation*)... İlki eski, ikincisi bugüne dair bir kavram. Üçüncüsü ise içerik açısından yine eski olmakla beraber, bugün özellikle de internetin varlığıyla çok daha yoğun bir şekilde kullanılmaya başla-

nan ve kimilerine göre çoğu durumda yetersiz kalan ilk iki kavramı da kapsayan bir kavram.

Neticede Şark'ta da Garp'ta da yalan mubah... Yanlışlar da bol. Bütün bu kavramları besleyecek, onları hep diri tutacak malzeme bol. Kitap boyunca, Türkiye'de ve dünyada bazen bir kavramı, bazen diğerinin kapsama alanına giren, bazen kesişim kümelerinde ya da gri bölgelerde kalan, bazen bile isteye, bazen fark etmeden ya da içeriğinden şüphe etmeyerek yayılan yalanları, yanlışları ve uydurmaları göreceksiniz. Ama bu sahiden çapraşık bilgi ekosisteminde neyin ne olduğunu anlayabilmek için önce bu kavram hattı üzerinde bir gezintiye çıkalım.

“Yanlış bilgi” (*misinformation*) epey dallı budaklı ve birtakım tartışmaları da beraberinde getiren bir kavram; onu şimdilik bir kenara bırakarak dezenformasyona (bir ölçüde ondan da eski propaganda) ve uydurma haberlere odaklanalım. Bu türlere odaklanmak zor değil. Çünkü failleri (her zaman olmasa da) daha sınırlı. Devletler, hükümetler, istihbarat teşkilatları, çıkar grupları, özel şirketler, bazen yenisiyle eskisiyle medya ve son olarak uydurma haber alanında sık sık görüldüğü üzere tek derdi para kazanmak olan, hukuki ya da etik konularla dertlenmeyen tekil şahıslar... Bu grupları kavramak daha kolay; üstelik hepimizin çocukluktan beri bildiği bir yöntem kullanıyorlar: Temel olarak, bir hikâye anlatıyorlar.

Hikâyecilik eski de olsa, hikâye anlatıcılığının bugün geçer akçe olan ve mevcut teknolojiyle güçlenen birçok yeni tekniği var. Bu teknikler günümüzü şekillendiriyor. Çünkü hakikat-sonrası çağ, gerçeklikle, verilerle değil, baştan aşağı hikâye kurmak, inandırmak ve ikna etmekle ilgili...

Bir örnek... 1970'li yılların başından itibaren Amerikan hükümetleriyle çalışan, özellikle Reagan ve baba-oğul Bush yönetimlerinde ön plana çıkan dış politika analisti Stefan Halper'in 2013'te Pentagon için yazdığı bir rapor, yeni tür hikâyelerin dünyayı nasıl yeniden kurduğunu tarif ediyordu. “China: The Three Warfares” (Çin: Üç Tarz-ı Harp) isimli rapor, 21. yüzyılda savaşların artık top-la tüfekte kazanılmadığını; işin kalpleri, zihinleri ve fikirleri teslim almak olduğunu söylüyor, “Savaşları artık ordular değil hikâyeler kazanıyor” diyordu.¹⁰

Bu nokta Orwell-Huxley rekabetinde, Orwell kefesinin biraz daha ağır bastığı nokta. Devletlerin, örgütlerin, siyasi iktidarların, partilerin, istihbarat servislerinin, çokuluslu şirketlerin kendi çıkarlarını üstün kılmak için “gerekeni yapması” iyi hikâye kurmaktan geçiyor. İyi hikâye, doğal olarak daha iyi ikna ediyor; netice olarak da daha iyi “rıza” üretiyor.

“Rıza üretimi”, hikâyelerin de kilit noktası. 20. yüzyıl medyasının önde gelen isimlerinden, saygın dergi *The New Republic*’in de kurucusu olan Amerikalı gazeteci Walter Lippmann, 1922’de iktidarların hem hayatta kalmak hem de güçlerini pekiştirmek için sürdürdüğü en önemli faaliyetlerden biri olarak “rıza üretimi” kavramını isabetle ortaya atmıştı. Lippmann’dan sonra gelen birçok düşünür, “rıza üretimi”ni yeniden ele aldı. Siyasi aktivizmiyle de tanınan dilbilimci ve tarihçi Noam Chomsky’nin iletişimbilimci ve ekonomist Edward S. Herman ile kaleme aldığı *Manufacturing Consent (Rızanın İmalatı-Kitle Medyasının Ekonomi Politikası)*, bu konunun düşünce tarihine sarsılmaz şekilde yerleşmesine yol açtı.¹¹ Chomsky ve Herman, eserlerinde net konuşuyordu: Kitle medyası objektif değildir; özgür değildir; tarafsız değildir; bilakis devletin ve özel sektörün çıkarlarına uygun hareket eder. Kitle medyası rıza üretir. Açık, net ve sade...

Kitle medyası demişken... 20. yüzyılda bu medyayı anlamak nispeten kolaydı ama bugün işler biraz karışık. Artık kitle medyasının hangi unsurlardan ibaret olduğunu yeniden tarif etmemiz gerekiyor. Kimleri, neleri içerir kitle medyası? Örneğin, iktidar yanlısı bir televizyon kanalının ya da devlet televizyonunun ana haber bülteni veya “amiral gemisi” bir gazetenin iktidardan tembihli, manipülatif bir köşe yazarı esas aktör müdür? Bu gibi aktörlerin toplamına mı “kitle medyası” diyeceğiz? Sözgelimi Türkiye’de “saray”a bir telefon uzaklığında *influencer*’ları herhangi bir muhalefet imkânını daha doğmadan boğmaya çalışan güdümlü bir trol ordusunu ya da Ankara’da son derece Orwellyen bir gökdelende (en ufak itirazları bile iknayla bastırmak için var olan Sevgi Bakanlığı’nun o distopik ve soğuk binasını akla getirebilirsiniz) hem iç hem dış iletişimde koordinasyonu sağlamak için vaziyet eden, benzersiz İletişim Başkanlığı’nı kitle medyasın-

dan saymayacak mıyız? Ya bu işlerin mecrası? Müthiş bir anomali yaratarak sosyal medya üzerinden yayına başlayan ve milyonlarca izlenen videolar üreten, kimine göre “adalet savaşçısı” olarak görülen organize suç örgütü lideri Sedat Peker’i nasıl değerlendireceğiz? Peki yaşını başını almış kimselerin nerelere koyacağını bir türlü bilemediği Z kuşağı için YouTube ya da TikTok mu kıymetli, belki bir kere bile para ödeyip satın almadıkları matbu gazeteler mi?

Neticede hayat değişiyor, kitle medyası da değişiyor, onun üzerinden sıkça gerçekleşen rıza üretimi de değişiyor. Bu kitapta sık tekrarlayacağım üzere, yalanların volümü ve hızı da değişiyor. Onlar değiştikçe rıza üretiminin de hızı ve ona maruz kalma süremiz artıyor. Rızanın ne olduğu da elbette değişiyor; değişmeyen tek şey niyet. Yıllar sonra bir futbol maçı hakkında oyunun niteliğinin değil sadece sonucun akılda kalması gibi, hikâyenin kazanması için her yol mubah. Yalanlar, baskı, sansür, propaganda, dezenformasyon, uydurma haberler... İster devletler olsun, ister çıkar grupları, sonuca bu araçlarla gidiyorlar. Yalanlar, bilinçli ya da bilinçsiz bu araçların vasıtasıyla yayılıyor. Gerçeğin manipülasyonu, hakikatin tahrifatı, yeni rıza üretimi, Makyavelist hikâyeler, kurguları bu yöntemlerle sağlanıyor.

7

Dezenformasyon... İtalyan şehri Pisa’daki Sant’Anna Scuola Universitaria Superiore’den iki siyasetbilimci Serena Giusti ve Elisa Piras’ın değindiği üzere, son zamanlara kadar gerçeğin manipülasyonu bahsinde en çok kullanılan terim dezenformasyon; ondan da evvel propagandaydı.¹² Giusti ve Piras iki kavramı birbiriyle karşılaştırırken, hayli ilginç bir tarihi yükün de altını çiziyor:

Dezenformasyon, KGB’nin kamuoyunu aldatma niyetiyle yanlış enformasyon üretmekten sorumlu kara propaganda departmanı için kullanılan Rusça *dezenformastiya* sözcüğünden geliyor. Bununla beraber dezenformasyon, ilk kullanımı 1600’lü yıllara dek gi-

den ve birtakım siyasi etkileri üretmek için dikkatle seçilmiş bilginin kastedildiği propaganda sözcüğüyle karşılaştırıldığında epey güncel bir pratik sayılır. Propaganda, belli bir amacı ve inancı savunmak amacıyla grupların fikrini manipüle etmek veya onları etki altına alma hedefi güder; beri yandan (tıpkı Nazi Almanyası'nda yaşandığı gibi) hakikati tahrif etmekte ve karşıt görüşü baskı altına almaktadır.¹³

Yine Nazi Almanyası'ndan gidecek olursak, 1933-1945 yılları arasında Nazilerin propaganda bakanı olarak görev yapan ve propaganda sözcüğüyle özdeşleşen Goebbels'in dehşetengiz bir ustalıklarla yürüttüğü faaliyet, Hitler tarafından da "gelecekte de ihmal edilmemesi gereken birinci sınıf bir silah" olarak nitelenecekti.¹⁴

Temel bir fark... Eski usul "propaganda", bir görüşü hâkim kılmak için insanları o görüşe inandırma hedefi güderken, 20. yüzyılın çocuğu "dezenformasyon" aynı amaca insanları kandırarak ulaşıyor. İlkinde propaganda yapan taraf, içeriğinden bağımsız, kendi "doğrularının" altını çiziyor; ikincisinde doğrudan "yalan" söyleniyor. Büyük satranç oyuncusu ve Putin muhalifi Garry Kasparov, "Modern propagandanın amacı sadece insanları yanıltmak veya gündem belirlemek değildir" diyerek uyarıyordu. "Bir amaç da kritik düşüncüyü yıpratmak ve hakikati yok etmektir."¹⁵

Eski ve yeni propagandanın yine de bir ortak noktası var: İkisi de rıza imalatı için kullanılıyor. İkisi de bugünün teknolojisiyle kendine yeni yaşam alanları buluyor; müthiş serpiliyor, gelişiyor; ikisi de giderek hızlanıyor ve yaygınlaşıyor. Bir yandan da o temel fark kendini hissettirmeye devam ediyor. Propaganda halen dezenformasyona göre çok daha anlaşılır; sınırları ve gücü çok daha net. Dezenformasyonun ucu ise daha açık; gücü daha kestirilemez, etkisi de daha fazla. Hele bugün... Neyin doğru neyin yalan olduğunu bir çırpıda idrak edemediğimiz, başta sosyal medya ve internetin hayatlarımıza yerleşmesiyle hakikat zemininin altımızdan iyiden iyiye kaydığı bugünlerde, dezenformasyona mı propagandaya mı maruz kaldığımızı bilemiyoruz. Bunun yanında, açık ve net doğrularla yüz yüze olduğumuzda dahi derin bir şüpheye düşmekten kendimizi alanıyoruz.

Geleneksel medyanın yıllardır geriliyor hatta çöküyor olması, zemini daha da kayganlaştırıyor. Gazetelerde yazan, televizyonda söylenen her şeye her inanmama konusunda, hele bu coğrafyada, öteden beri şerbetliydik ama 2000’li yılların yükselen bir kavramı hayatlarımızı iyice içinden çıkılmaz hale getirdi. “Uydurma haber”den bahsediyorum. Bizde bazen “yalan haber” diye de tanımlanan anlı şanlı *fake news*’ten...

Wikipedia “uydurma haber”i, “habermiş gibi sunulan hatalı ya da yanıltıcı enformasyon” diye tanımlıyor. Tıpkı propaganda ya da dezenformasyon gibi “uydurma haber” de bugün baş döndürücü bir hızla yayılmakla beraber, epey eskilere dayanıyor. Ele avuca sığmaz bu tür “haberciliğin” izini süren uzmanlar, uydurma haberlerin ilk örneklerini Gutenberg’in matbaayı icadına kadar götürüyor.¹⁶ Matbaayla beraber yığınla kaynaktan gelen enformasyon basılmaya başlamıştı ama insanlar ulaştıkları bu yeni bilgilerin, söylemlerin doğru mu yanlış mı olduğunu anlamakta güçlük çekiyordu. Bu hikâyelere haber formunu veren gazetecilik de henüz ortada değildi. 5N1K bile bilinmezken, yalanı gerçekten ayırmak mümkün değildi.

8

Bugün ne kadar mümkün? Aradan yüzyıllar geçse de Gutenberg’in çağdaşı atalarımızla aynı dertten mustaribiz. Neyin yanlış neyin doğru olduğu konusunda, özellikle internetin belirlediği bu yeni çağda, kendi hükmümüzden bile emin olamıyoruz. Kendi tarihi boyunca bir çalışma etiği geliştirmiş olan konvansiyonel gazetecilik, yanlıştan, uydurma haberden, iktidarın veya çıkar gruplarının borusunu öttürmekten azade olmasa da, hatta buna sıklıkla tevessül etse de, daha anlaşılır ve tahmin edilir bir yapıya sahipti. Bir kurumdu. Yeni haber kaynakları öyle değil.

Yine de uydurma haberin doğası hakkında uzmanların üzerinde birleştiği bir nokta var. Tam da *Hakikat-Sonrası* isimli zihin açıcı bir kitap yazmış olan Amerikalı düşünür Lee McIntyre, bugünün “uydurma haberlerinin” üzerinde dururken bir uydur-

ma haberi, yanlış ya da hatalı haberden ayıran temel unsurun, bu yanlışın “kasti” bir şekilde yapılması olduğuna işaret ediyor. McIntyre verimli eserinde, “Bu haberler neden imal ediliyor?” sorusuna da yanıt arıyor:

2016 seçim maratonunun (Amerikan başkanlık seçimleri) başında belki bu amaç “tık avcılığı”ydı. Kendi ceplerine birkaç kuruluş atabilmek için provokatif başlıklara tıklamanızı istiyorlardı, tıpkı *National Enquirer*’ın, “Hillary’nin Altı Aylık Ömrü Kaldı!” gibi manşetlerle gazeteyi alışveriş sepetine atmanız için aklınızı çelme-ye çalışması gibi. Fakat sonuçta karanlık galip geldi. Bazı uydurma haber yaratıcıları, Trump’ın lehine olan içeriklerin Hillary’nin lehine olanlara nispeten daha fazla tık aldığının, en çok tık alanın da Hillary’nin aleyhine olan haberler olduğunun farkına varmaya başladılar. Hangisi için zar attılar tahmin edin bakalım? Böyle bir ortamda uydurma habercilik, tık avcılığından yanlış bilgilendirmeye doğru evrildi. Bir mali kazanç elde etme aracından siyasal bir manipülasyon aracına dönüştü.¹⁷

Türkiye özelinde de örnek çok. Özellikle de McIntyre’ın dikkat çektiği siyasi manipülasyon açısından. Gezi olaylarının yaşandığı 2013 yazında uydurma haberler yoğun şekilde Türkiye’nin gündemine girdi. İktidarın ve iktidara yakın kaynakların da yönlendirmesiyle üretilen bu uydurma haberlerde gençlerin Gezi Parkı’nda atom bombası planları yaptığı da yer alıyordu; üstleri çıplak deri pantolonlu birtakım erkek göstericilerin Kabataş’ta genç bir kadına saldırdığı da... Gezi’yle tırmanan uydurma haberler artık gündelik hayatın bir parçası haline geldi. Ciddi sonuçlar üretiyorlar. Örneğin, 2021 yazında Akdeniz ve Ege bölgesini saran orman yangınları sırasında ormanları güya yakan insanların eşkâllerine varıncaya dek tarif edildiği uydurma haberler sosyal medyada ışık hızıyla yayıldı ve kitlelerin silahlanmasına, hatta trafikte yol kesip kendilerince kontrol yapmalarına dahi yol açtı.

Uydurma haberler bizde de yeni değil. Cumhuriyet’in ilk yıllarında daha çok fısıltı gazetesiyle yayılıyorlardı. Bununla beraber, Türkiye, kâğıt ve mürekkepten ibaret gerçek bir gazetede ya-

yımlanan uydurma haberlerin yıkıcı sonuçlarını da gördü. 6 Eylül 1955'te *İstanbul Ekspres* gazetesinde Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı yönündeki uydurma haber, utanç verici ve dehşetengiz 6-7 Eylül Olayları'na yol açtı. Yirmi binlik tiraja sahip gazete uydurma manşet haberini yayımladığı gün 290 bin adet basıldı; haberin harekete geçirdiği kitleler İstanbul'daki gayrimüslimlerin ev ve işyerlerini basarak yağmaladı.

Bu kadar dramatik olmayan uydurma haberlerimiz de vardı. 1980'lerde bulvar basını tarafından haberleştirilen "sakallı bebek"i hatırlarsınız... Sakallı doğan ve doğar doğmaz güya kıyamet gününü haber veren bir bebeğin varlığını halka duyuran bu "uydurma haber", son derece amatörce bir çizimle sunulmasına rağmen aylarca Türkiye'yi sallamış, ona inanan kitlelerin uykularını kaçırmıştı.

Uykuların kaçtığı o günler geride kaldı... Artık inanmak isteyene her gün yüzlerce, binlerce "sakallı bebek" haberi var. Covid-19 pandemisi üzerine de var, yakın dönem Türkiye tarihi üzerine de var... Kişiler, gruplar, topluluklar, kurumlar... Haftanın yedi günü, 24 saat işleyen bir açık büfe. Çoğumuz o büfenin gediklisi, doymak bilmez müşterisiyiz.

Amerikalı düşünür Lee McIntyre, *Hakikat-Sonrası*'nda işin bu yönünü de ele alıyor ve güç sahiplerinin çıkarları uğruna öteden beri manipülasyona başvurduğunu söylerken bizim bu çağda hayli artan sorumluluğumuzun da altını çiziyor. İşi, çağın çapraşıklığına bağlayarak kaçamayacağımız sorumluluğumuzun...

"Suçu teknolojiye atmak" ve "Bugünlerde işler böyle yürüyor" demek kolay. Lakin teknolojinin uydurma haberlerde her daim rolü olmuştu. Matbu basının da telgrafın da geçmişte gazetecilikten beklentilerimizde payı vardı. Tıpkı bizim üstümüzde de tesirleri olduğu gibi. İnternet, biz tembelleştikçe haberlere ulaşmamızı kolaylaştırdı (ve ucuzlattı). İmtiyazlı olduğumuzu düşünmemiz, eleştirel düşünce becerilerimizi aşındırdı. Uydurma haberlerin yeniden ortaya çıkması için gereken bu verimli ortamı yaratan da bir ölçüde bu değil midir?¹⁸

Evet, McIntyre haklı. İnternet biz tembelleştikçe haberlere ulaşmamızı kolaylaştırdı ve ucuzlattı. Elbette bir devrim bu; önümüze gelen bilginin hacmi, bize ulaşma hızı, insanlığın hiçbir döneminde sahip olunmamış bir zenginlik olarak görülebilir. Peki biz bu ağırlığı taşıyabiliyor muyuz? Aklımız, dikkatimiz, konsantrasyonumuz bu bilgiyi süzmeye, eğriyi doğrudan ayırmaya, bir hakikat filtresinden geçirmeye ne kadar muktedir?

İşte burada da Huxley'nin distopyasına giriyoruz...

Cesur Yeni Dünya, bolluğu bir uyuşma biçimi olarak sunuyordu. Huxley'nin kendisi de romanının ürettiği etkiyle yetinmeyip, bu uyuşmanın bir tür bağımlılıkla beraber geldiğinin altını çizme gereğini hissediyordu. Yeni uyaranlara yönelik, hep daha fazlasını talep eden bir bağımlılık...Huxley, “yakın dönem icatlarının en popülerleri ve etkilisi” diye nitelediği radyonun insan zihnini teslim alma potansiyeli karşısında dehşete düşmüştü. Ya internet devrini de görseydi?

Huxley, 1946'da yayımlanan *The Perennial Philosophy* isimli incelemesinde (Türkçede *Kadim Felsefe* adıyla yayımlandı), 20. yüzyılı bir “Gürültü Çağı” olarak tanımlıyordu.

Fiziksel gürültü, zihinsel gürültü ve arzunun gürültüsü; tüm bunlar için tarihin kaydını tutuyoruz. Ve şaşırılmamak gerekir, zira neredeyse mucizevi teknolojimizin tüm kaynakları, sessizliğe karşı çağdaş taarruzumuz için seferber edilmiştir.¹⁹

Huxley'nin bunu 1946'da yazdığı düşünüldüğünde, bu saptamanın ne kadar isabetli olduğunu bugün daha iyi görüyoruz. Gürültü artık çok daha fazla. Huxley'nin bu saptamada kristalize olan bakışı, teknolojinin hayatlarımızda bugün kapladığı yer göz önüne alırsa epey muhafazakâr bir tavır olarak nitelendirilebilir:

Teknolojimizin tüm unsurları sessizliğe karşı açılan savaşa dahil edilmiştir. Yakın dönemde ortaya çıkan icatların en popülerleri ve en etkilisi radyo, daha önceden üretilmiş bir gürültünün evlerimize

akmasına yarayan bir iletim hattından başka şey değildir. Ve bu gürültü elbette kulak zarlarından çok daha derine inmektedir. Gürültü zihne işlemekte, onu dikkat dağıtıcı bir kargaşayla doldurmaktadır; haber başlıkları, birbirini tutmayan bilgi parçacıkları, çılgınca ya da duygusal müziğin patlayışları, sürekli tekrar edilen ve bir katharsis sağlamayan, fakat sadece gündelik, hatta saatlik duygusal lavmanlar için arzu duymamıza neden olan drama parçaları...²⁰

Huxley, sosyal medyadan bahsetmiyor mu?

10

Fazla değil, sadece yirmi yıl önce tahayyül bile edemezdik ama sosyal medya bizim için artık çok şey ifade ediyor. Çoğumuz bir bakıma onun içinde yaşıyor. “Arada bir bakıyorum” diyen bile orada ciddi mesai harcıyor. Sohbet orada, dedikodu orada, aktivizm orada, birçok araştırmaya göre haber tüketimi de orada.

Bir yandan, “yanlış bilgi” de çoğunlukla orada. Burada biraz soluklanıp “yanlış bilgi” (*misinformation*) kavramı çevresinde geliştirilen fikirlere göz atalım.

Evvela tanım: *Misinformation* Türkçeye, en çok tercih edildiği (ve bu kitapta da kullanıldığı) üzere “yanlış bilgi” diye tercüme edilebilir. “Hatalı bilgi” ya da “eksik bilgi” gibi kullanımları da var. Burada hayati mesele, bu bilgiyi üretenlerin insanları kasıtlı bir şekilde yanıltmaya çalışıp çalışmadıkları: Bu “yanlışlık”, dezenformasyon, propaganda ya da yalan haberdeki gibi, bile isteye, bir çıkar elde etme veya zarar verme amacıyla mı yapılıyor, yoksa bilmeden mi? Ortada bir kasıt mı var, düz bir hata ya da beceriksizlik mi?

Daha çok ikinci şık geçerli. Genel kabul, “yanlış bilgi”nin, kasıt barındırmayan hatalara dayandığı yönünde. Ama yine de masum sayılmazlar. Yanlış bilgi, internetin bir motor olarak işlev gördüğü mevcut bilgi ekosisteminin, kirlilik söz konusu olduğunda en önemli bileşeni.

Sayılsız örneği var... WhatsApp gruplarında sık dönen ve belki anne babanız, eşiniz dostunuz tarafından son derece iyi niyet-

le sizlere iletilen “aşının zararları” mesajları da bu başlığa dahil, eski usul “Haliç’in dibinde altın varmış” türü şehir efsaneleri de... İşin erbabının birtakım “duyumlara” dayanarak hazırladığı kulis, perde arkası haberlerinin önemli bir kısmı da... Yaz aylarının tamamı ve kışın küçük bir bölümünde etrafı kasıp kavuran ve çoğunlukla işbilir menajerlerin sipariş ettiği transfer haberleri de... Gerekli unsurları bazen ihmal edilerek, bazen beceriksizlik neticesinde, bazen de sadece aceleyle atlanarak üretilmiş birçok haber de... Habere benzeterek sunulan ama yanıltmak değil mizah amacıyla üretilmiş, yine de dönüp dolaşıp gerçek bir habermiş gibi insanlara ulaşan birçok hiciv malzemesi de... Sosyal medyada tık, fav, retweet, beğeni almak, çıkar elde etmek, bazen de sırf gıcıklığına ve “trollüğüne” sarf edilmiş, her gün daha da fazlasına maruz kaldığımız sözlerin maalesef büyük bir kısmı da... Bunların hepsi “yanlış bilgi” olarak sınıflandırılabilir.

Yalnız bir ufak sorun var. Oxford ve Cambridge gibi önemli sözlüklerin, yaklaşık 400 yıllık bir tarihe sahip bu sözcüğün tanımını yaparken, “kasten” ve “bile isteye” ifadelerini de tanımın içinde kullandıklarını söylemeli. Yanlış bilginin de insanları yanıltmak için özellikle kullanıldığını belirtiyorlar. Ama böylesi bir kullanım işleri biraz karıştırıyor; çünkü bu durumda yanlış bilgi ve dezenformasyon arasında pek bir mesafe kalmıyor ve bir kavram kargaşası ortaya çıkıyor.²¹

Ne yapmalı? Bir netlik ayarına ciddi ihtiyaç var. O ayar da alanda uzun süredir çalışanlardan geliyor. Bilgi ekosistemi, dezenformasyon, propaganda, yanlış bilgi gibi meselelerde uzmanlaşan “First Draft” isimli ABD merkezli sivil toplum kuruluşundan Claire Wardle, herkesin elini rahatlatacak ve bu kavram kargaşası içinde düşünmeyi kolaylaştıracak bir çözüm öneriyor. First Draft’ın strateji ve araştırma şefi Wardle’a göre esas mesele bilginin nasıl üretildiğine ve yayıldığına bakmak. Bunun için de üç adımlı bir sistem getirmiş:

1. Üretilen ve paylaşılan bilginin türünü saptamak
2. Bu bilgiyi üretenlerin amaçlarını saptamak
3. Bu bilginin nasıl yayıldığını incelemek

Bu önemli. Çünkü bir enformasyon savaşındayız. Gazeteciler de dahil, ne yaptığını fark etmeden “yanlış bilgi” paylaşan kişiler hakkında kesinlikle endişe duymalıyız. Ama bir yandan da sistematik dezenformasyon kampanyalarının çok daha endişe verici olduğunu bilmeliyiz. Önceden kamuoyuna etki etmek için yapılan dezenformasyon kampanyaları eski usul, tek kaynaktan herkese yönelik yayın teknolojilerine dayanıyordu; ama sosyal ağlar, belli bir mesajı kabul edip yaymaya çok daha meyilli kullanıcıları atomik propaganda unsurlarıyla hedeflemeyi elveriyor. Onlar yanıltıcı ya da uydurma bir makaleyi, görseli, videoyu, meme’i [internette özellikle sosyal medya üzerinde yayılan görsel veya yazılı fikir, davranış ve usuller] farkında olmadan paylaştıklarında, bu paylaşımı kendi sosyal medya akışında gören başkaları, paylaşımı yapana güveniyor; akabinde kendileri de paylaşıyor. Bu “atomlar”, güvene dayalı iletişim ağlarının verdiği süratle enformasyon ekosisteminde yol alıyor.²²

Wardle bunları söylemekle kalmamış, bir de “yanlış bilgi” ve “dezenformasyonu” beraberce ele aldığı bir yedili tipoloji üretmiş. Her gün karşılaştığımız onlarca belki yüzlerce yanlış bilgiyi bir çerçeveye oturtmak açısından önemli bir sınıflama bu.

1. Parodi – Eğlence ve alaya alma amaçlı hazırlanan, kullanıcıları yanıltma potansiyeli olan içerikler.

2. Uydurma – Tamamen üretilmiş, herhangi bir gerçeklik payı taşımayan içerikler.

3. Hatalı ilişkilendirme – Bir olayla ilişkilendirilen ancak farklı bir durumu yansıtan fotoğraf, video, alıntı ve haber başlıkları.

4. Çarpıtma – Gerçek anlamından saptırarak yanlışla sürüklenme / yönlendirme.

5. Taklit – Bir kişi ya da kurumun imitasyonunun oluşturulduğu içerikler ya da hesaplar.

6. Manipülasyon – Seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla değiştirilmiş bilgi.

7. Bağlamdan koparma – Doğru bir bilginin, içinde bulunduğu olaylar, durumlar veya ilişkiler örgüsünden koparılarak farklı bir anlatı içinde sunulması.²³

Görüldüğü üzere, türler birbirinden keskin çizgilerle ayrılmıyor. Kesişim kümeleri, gri bölgeler mevcut. Yanlış bilginin nerede bittiğini, dezenformasyonun nerede başladığını anlamak da kolay değil, bunları üretenlerin ya da paylaşılanların amacını saptamak da. Bu çağın zorluğu da burada. Bilgi ekosistemine filtreler kuracak, doğruyu yanlıştan bıkıp usanmadan ayıracak, hakikate sahip çıkacak çok sayıda insan, kurum ve kuruluş gerekiyor.

Bizde ilk akla gelen örneklerden, sivil toplum kuruluşu Teyit de yanlış bilgiye karşı mücadelesinde bu yedili sınıflandırmayı kullanıyor. Teyit'in kurucusu Mehmet Atakan Foça, bilgi düzensizliğinin, “pek çok bilgi türünün (ardındaki niyeti sorgulamadan dahi) tanımlanabildiği, geniş bir problem sahası” olduğunu söylüyor:

Yanlış bilgiyi, üretimindeki (propaganda, provokasyon, troll ve ya sadece yalan gibi) kötü niyete ya da (bilişsel yanlışlıklar, basit hatalar, eğlence gibi) kötü niyetin olmayışına bakarak da tasnif etmek mümkün olabilirdi. Ancak internette sahte bir içeriği üretilen yayan aktörlerin taşıdığı özelliklerin her zaman büyük bir kesinlikle ortaya konulamaması veya aktörlerin kılık değiştirerek farklı politik maskeler takması (asimetrik propaganda örneklerinde olduğu gibi); türleri belirlemede yanıltıcı olabilir. Bu nedenle, [yedili sınıflandırmadaki] kavramların tümü, üretimlerindeki niyetten bağımsız olarak okunmalıdır. Yani burada maddelenen türler siyasi partilerin troll grupları tarafından propaganda amacıyla kullanılıyor olabileceği gibi emekli bir öğretmen tarafından WhatsApp gruplarında eğlence amacıyla da paylaşılıyor olabilir.²⁴

11

WhatsApp grubu deyip geçmek kolay değil. Yanlış bilginin neler yol açabileceğini, maliyetinin ne kadar yüksek olabileceğini hepimiz Covid-19 pandemisi sırasında yaşayarak gördük. Pandeminin henüz ilk günlerinde, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Başkanı Tedros Adhanom Ghebreyesus, Münih'te düzenlenen güvenlik konferansında şunları söylüyordu: “Biz sadece bir salgın hastalık-

la (*epidemic*) uğraşmıyoruz; bir yandan bir enformasyon salgınıyla (*infodemic*) da uğraşıyoruz.²⁵ Yalan haberler bu virüsten daha hızlı ve kolay yayılıyor ve en az bu virüs kadar tehlikeliler.”²⁶

Hepimiz şahidiz: Dünya sadece bir virüsle değil, çoğunluğu iyi niyetle ama bir yandan da cehaletle yayılan yanlış bilgilerle de savaştı. Halen de savaşıyor. Teknolojik gelişimle övünüyoruz ama teknolojiyle ilişki kurmakta ne kadar geliştik? Falih Rıfkı, tifüs aşısını “Bize Alman kanı aşıılıyorlar” diye karşılayanlardan bahsetmişti. Neredeyse yüz yıl önceydi. Ne kadar ilerledik? Covid-19 pandemisinin zirve günlerinde, WhatsApp’ta paylaşılan bir çağrı üç aşağı beş yukarı şunları söylüyordu: “Aşı yaptırdıysanız, cep telefonlarınızın Bluetooth’unu açın, internete bağlanmak için bir modem arayın, bugüne dek evinizde çektiğini bildiğiniz tanıdık modemlere ilaveten daha önce hiç görmediğiniz bir kod göreceksiniz. İşte bu sizsiniz. O kod sizin kodunuz.”

Şehir haritalarında “Şu an buradasınız” diye bir ibare vardır. İşte biz şu an buradayız. Birçok hazin tesadüfün kesişimindeyiz. Kakutani’nin “Hakikat saldırı altında” dediği nokta burası. Arendt’in “Doğru ile yanlış arasındaki ayrıma sahip değil” diyerek tarif ettiği insan bu çağda yaşıyor. Falih Rıfkı Bey’in bahsettiği o “realite hissi”nin iyiden iyiye zayıfladığı, tıpkı Orwell’in korktuğu gibi, gerçekliğin yitimi ihtimalinin arttığı ve nihayet Huxley’nin nefret ettiği o gürültünün her tarafı, her zihni sardığı günlerdeyiz...

“Hakikat-sonrası” bu günler için uygun görülen bir ifade. Çok da genç bir ifade. İleride bu çağa daha uygun bir isim ve tanım bulunacaktır ama şimdilik böyle gitmekte, onu kullanmakta mahzur yok. Yine de not etmek lazım: Bu külliyyatın fazla Amerikan odaklı olması bir mesele. Özellikle Trump dönemi ABD’inde yaşayanların temsil gücü ne kadar yüksek, başka ülkeleri etkileme kapasitesi ne denli çarpıcı olsa da; hakikat-sonrası, yalan haber, yanlış bilgi üzerine eserlerin neredeyse ABD’de başlayıp ABD’de bitmesi, bu konuya dünyanın başka yerlerinden bakanları yeterince tatmin etmiyor.

Bizde de bu yeni dünya üzerine yazılıyor, kafa patlatılıyor. Çok daha fazlasına ihtiyaç var. Bizdeki “volüm” de epey yüksek

çünkü. Memleketi en iyi tanıyan insanlardan Bekir Ağır'dır'ın bu konudaki düşüncelerini çok önemsiyorum. Araştırma ve danışmanlık kuruluşu KONDA'nın genel müdürü Ağır'dır, hakikat-sonrası bahsinde Türkiye'yi zirveye yerleştiriyor. Şu sözler onun:

İşte "post-truth" için yılın kelimesi diyorlar, Amerikalılar bu kavramı keşfetmiş falan diyorlar; ben hep sunumlarımda şunu söylüyorum: "Post-truth Türkiye'dir. Sadece siyasette değil, her konuda."²⁷

Ağır'dır haklı. Memleket insanının hakikatle ilişkisi hemen her alanda değişti. Siyasette. Sokakta. Medyada. Sosyal medyada. Hukukta. Eğitimde. Sporda. Yayıncılıkta. Popüler kültürde. Bugün bir kenara, dünle, tarihle olan ilişkimizde. Hayatın her alanında... Değiştik. *Post-truth* ya da "hakikat-sonrası", evet, fena halde Türkiye'dir. Biz bu işte, birçok ülkenin vatandaşına "Siz gidin kumda oynayın bakayım" diyebilecek kadar piştik. Maalesef.

12

Realite hissimiz azaldı. Uçuklukta, toplum olarak, satıcıların vapurda el artırması gibi üstüne koya koya gidiyoruz. Sadece son bir iki yıldan bile o kadar çok fantastik örnek çıkıyor ki.

Mesela neredeyse çocuk yaşta bir dolandırıcı, ÇiftlikBank adını verdiği akla ziyan bir tezgâhla, memlekette dile kolay tam 132 bin kişiyi dolandırıp yurtdışına kaçtı. Kaçması iş değil, 132 bin kişiyi bu tezgâha inandırabildi.

"Ne olduğunu bilmiyoruz ama bir şey oldu" diye ipe sapa gelmez bir bahaneye sığınarak koca bir İstanbul seçimi iptal edilebildi.

Dünyanın üzerine kâbus gibi çöken koronavirüs salgınına "Biz Türk olduğumuz için genden yırtıyoruz", "Normal grip bu canım" falan diyen uzmanların tavsiyelerine maruz kalarak yakalandık.

Kamu kaynaklarından milyonlarca lira, sabık belediye başkanının başkenti neden onlarla süslediğini asla anlamayacağımız dinazor heykelleri gibi tuhaflıklara gitti. Bu belediye başkanının da

içinde bulunduğu bir grup yerel yönetici, milyonlarca oyla seçilmelerine rağmen “metal yorgunluğu” gerekçesiyle görevlerinden alındı. Kimsenin gıkı çıkmadı. Birçok başka ilin, ilçenin seçilmiş iradesine kayyum atandı. Gıkını çıkartanların da gözü korkutuldu. Hazine aranacak diye kamu idaresinin izniyle göl boşaltıldı bu ülkede. O göl sonra kurudu.

Bitmedi.

Toplumsal doğruyla yanlış ayırmaya en çok ihtiyacı olduğu anda itibarı da tirajı ve reytingi de neredeyse sıfırlanan gazeteler, televizyon kanalları... Troller, komplo teorileri, safsatalar... Her konuda anında ikiye bölünmeyi mükemmelen beceren bir halk... Ellerimizin arasından kayıp giden, iki fav'a üç retweet'e kurban olan hakikat...

Yöneticiler de yönetilenler de gücü ölçüsünde bu çarkın içinde. Herkes, hem de dünyanın hemen her yerinde, hakikati yok etme, çarpıtma, örseleme, değiştirme bahsine bir şekilde dahil. Toplamlar, siyasetçilerin, devletlilerin, yetkililerin, çıkarıcıların, dolandırıcıların yalanlarını öyle eli belinde, hayıflanarak, cık cık ne günlere kaldık diyerek seyredip durmuyor. Gerçi yine “Ne günlere kaldık” deniyor ama birçokları kendi çıkarına uygun yalanların ucundan bir şekilde tutuyor. Mesele, evet çoğunlukla yalana maruz kalmak meselesi ama, sadece bundan ibaret de değil.

İnsanlar ya o yalanı yayıyor...

Ya o yalanın yayılmasına ses çıkarmıyor...

Ya o yalanı umursamıyor...

Ya yalan olduğunu fark ettiği bir konunun doğrusunu bulmak için uğraşmıyor...

Ya da bizzat o yalanı söylüyor...

Başka bir deyişle, hakikat giderek önemsizleşiyor. Gözden de çaptan da düşüyor.

“Masum değiliz hiçbirimiz” ifadesinin cazibesine kapılmamak güç ama kendini bu işlerin tamamen dışında tutmuş bir iki kişi belki kalmıştır diye yine de bu ifadeye başvuramıyorum. Kalmış olsunlar istiyorum. Bir yerlerde, her şeye rağmen yalansız yaşayan, hakikati hakikaten önemseyen insanların var olduğunu umut ediyorum.

Ama çok zor. Bu çağda çok zor. Yalanlar hep vardı ama bu çağın imkânları yoktu. Bu çağın akışı, kakofonisi yoktu. İnsanlığı “hakikat-sonrasına” bu çağ getirdi.

13

Ama hakikate ne kadar ihtiyacımız olduğunu da bu çağda gördük. Bir minik, göze görünmez virüs, Covid-19, ne kadar da global, ne kadar da teknolojik, ne kadar da gelişmiş bulduğumuz dünyanın façasını fena bozdu. Çin’in hakikatleri gizlemesiyle başlayan kartopu, ellerindeki verilerle oynayan, apaçık görünen gerçeğe önem vermeyen yetkililerin; uyarıları dikkate almayan, virüse çıplak vücutlarıyla meydan okuyan, aşı yaptırmamak için bin dereden su getiren ya da aşığı ne kadar istese de ona bir türlü ulaşamayan toplumların; pandemiye önemsemeyen ya da başkalarını, başkasını bulamayınca sadece halkı suçlayan liderlerin, üzerine görülmemiş bir çığ olarak düştü.

Bir virüsün üstesinden söylemsel olarak gelinmiyormuş. Hakikate dair ne basit bir ders, değil mi? En derin hakikat, yaşamın kendisi. Ya da ölümün. Tüm somutluğuyla orta yerde duruyormuş.

Gördük, görüyoruz, daha da göreceğe benziyoruz. Gelişmiş dünyanın göbeğinde binlerce insan hayatını kaybetti. Üretim durdu, insanlar evlerine girdi. Evlerine giremeyenler; sosyal adaletsizliği, yalanları, hakikatsizliği, tüm dünyanın yönetim, üretim katlarındaki kokuşmuşluğu, bencilliği daha da gözümüze soktu.

14

Dönelim memlekete.

Hatırlayanlar vardır; Türkiye’nin tek kanallı yıllarında bir merkezi arızadan dolayı yayın gittiğinde, televizyon ekranlarında “Lütfen alıcılarınızın ayarlarıyla oynamayınız” diye bir yazı belirirdi. TRT, “Sorun sizde değil bizde” demenin yolunu böyle bulmuştu.

Şu an yeni bir durumdayız. Yayın merkezden gitti ama biz de alıcılarımızın ayarlarıyla oynadık bir defa. Şimdi de eski ayarlarımıza dönemiyoruz. Hatta eski ayarlarımızın iyi mi kötü mü olduğunu bile hatırlamıyoruz. Bundan kötü değildi herhalde, diyoruz.

Dahası artık yayın da umurumuzda değil.

Adına “hakikat-sonrası” demeye başladığımız bir dönemi işte böyle yaşıyoruz. Dünyada da, Türkiye’de de.

Türkiye’de bu dönemi dünyanın birçok yerine göre çok daha şiddetli hissediyoruz. Daha da hissedecek gibiyiz. Tuhaf zamanlardan geçiyoruz. Bu kitap buralara nasıl geldiğimizi ve işin nereye varacağını anlatmaya çalışıyor.

İkinci bölüm

Biz sizin zihniyetinizi biliyoruz

1

Türkiye’de hakikat-sonrasının sembol anı, 2019 İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerinin son düzlüğünde yaşandı. Seçimlerin tekrarlanması kararının ardından, AKP’nin adayı Binali Yıldırım ile CHP’nin adayı Ekrem İmamoğlu arasındaki yarış daha da kızışmıştı. İki aday da çarşı pazar dolaşmaya hız vermişti; yorgunluktan elleri ayakları tutmayana kadar semt semt geziyorlardı.

Mayısın sonlarına doğru bir gün, İmamoğlu ve ekibi, yanlarında onları adım adım takip eden kameralarla birlikte (evet, ana haberlere pek çıkartmasalar da televizyonlar, ekiplerini CHP’nin kampanyasına da gönderiyorlardı) Arnavutköy ilçesindeki bir pizzacı dükkânına girdi. İmamoğlu her zamanki gibi enerjikti; önüne gelenin elini sıkıyor, sırtına dostça pat pat vuruyordu.

Ancak o gün, bir başkası el sıkmakta erken davrandı ve başrolü belediye başkan adayından çaldı. İmamoğlu’nun girdiği dükkânda, tezgâhın ardındaki genç adam, siyasetçinin elini yakaladıktan sonra, “Biz bu eli neden tuttuk, bu ülkeyi başkalarıyla yönetmek için mi?” diye soruyordu.

Referans bir iki gün önce yayınlanan ve İmamoğlu’nun konuk olduğu bir televizyon programıydı. İmamoğlu’nun orada bir soruya verdiği cevap, sosyal medyada kesilerek yayınlanmış, İmamoğlu’nun kesilmiş sözleri üzerinden, ülkeyi gerekirse “FETÖ ve PKK ile beraber” yöneteceği gibi bir anlam üretilmişti. Video, iktidar yanlıları tarafından yayıldı ve CHP’li siyasetçi aleyhinde epey bir taraftar topladı. İşte genç adam, İmamoğlu’na bu

videoyu soruyordu. Türkiye'yi neden terör örgütleriyle beraber yönetmek istediğini öğrenmek istiyordu.

Pizzacı gencin hakikaten bir şeyi öğrenmek ya da merakını gidermek gibi bir derdi var mıydı? Tartışılır. Safiyane sormuş gibiydi ama aslında bugünlerin sevilen tabiriyle yargı dağıtıyordu. Her saldırıyı gülümseyerek savuşturmaya çalışan siyasetçiye sempatik bir şekilde yaklaşmış, doğrusu onu bir an için de hazırlıksız yakalamıştı.

İmamoğlu'nun o marka gülümsemesi bir an için yüzünde dondu. Sonra hızla toparlandı. "Gel" dedi genç adama, "Orada ne cevap verdiğimi beraber izleyelim." Maiyetindeki birileri, cep telefonunda röportajın kesintisiz kaydını buldu. İmamoğlu da telefonu pizzacıya uzattı. İkisi bir an selfie çektirir gibi siyasetçinin elindeki telefona baktılar. "Ben bunu dinledim zaten" dedi genç; İmamoğlu "Dinlemedin" dedi. Bir süre dinlersin, dinlemezsin, hep beraber dinleyelim diye telefonu ellerinde çekiştiler. Sonra genç birdenbire vazgeçti. "Ben bunu dinledim zaten. İstemiyorum yeniden dinlemeyi" diye kestirip atarak geri verdi telefonu. "Biz sizin zihniyetinizi biliyoruz."

İmamoğlu'nun iki ayrı seçime yayılan uzun kampanyası boyunca, o meşhur sükûnetini kaybetmeye en çok yaklaştığı an buydu. "İftira atamazsın bana" diye çıktı gence, "Ukalalık yapma" dedi; "Yazık" çekti; gencin yanağını biraz sertçe (ve anlamsızca) "okşayıp" tartışmak için geri döndü. (İktidar medyası günlerce bunun bir "tokat" olduğunu yazsa da; bu tokat, konunun muhatabı pizzacı genç tarafından bile reddedilecekti.)

Sakin kalma konusunda doktora yapmış görünen İmamoğlu ölçüsünde aldığınızda sinirden çıldırmakla eşdeğer bir durum bu. Bir an, kısacık bir an, belediye başkan adayının idrak yollarının tıkanıldığını gördük. Belki güler yüzüyle, sevecen tavrıyla genci ikna edeceğini, en azından kendini dinleteceğini ve bir gönü daha fethedeceğini düşünüyordu. Olayların akışı düşündüğüne uymayınca kalakaldı İmamoğlu.

Bir yandan da, nasıl kalmasın hakikaten? Oracıkta, süratle çözülecek bir mesele. Bir video seyredeceksiniz, konuşma akacak ve bir dakika içinde kimin ne söylediği ortaya çıkacak. Olmuyor. Olmuyor. O videoda "başlat" tuşuna basılamıyor. Hakikat ortaya çıkamıyor.

2

Başta da söylemiştim; hakikat-sonrası tek bir ana sığacak olsa, işte pizzacı dükkânındaki bu karşılaşmaya sığardı.

Bu an bir sembol; çünkü içinde hem epey imkân hem de referans barındırıyor. Hakkında yalan üretilen bir kişi, o yalana inanan bir başkasıyla karşı karşıya. Tartışıyorlar. Yalana inanan kişi, inandığını olabilecek en yüksek perdeden savunuyor. Beriki, karşısındakinin nerede yanlış olduğunu göstermek için pozisyon almış bekliyor. Dört başı mamur bir *fact-check* yani veri doğrulama imkânı... Hem de bizzat o yalandan itibarı zarar görmüş kişinin eliyle. Bir nevi fabrikadan halka... Ama olmuyor. Fırsat kaçıyor.

Peki ya kaçmasaydı? İmamoglu, gerçekleri bir bir açıklasa pizzacı genç fikrini değiştirecek miydi? Ya da onun gibi düşünenler, “Tamam o zaman, adam haklı, biz de bundan böyle aleyhteki görüşlerimizi değiştirelim” diyecekler miydi? Bu gencin niyetinden bağımsız olarak yazıyorum; ABD’de University of North California’da öğretim üyesi Alice Marwick’in araştırmasına göre, hayat böyle yaşanmıyor.¹ İnsanlar inandıkları “feyk” haberler yalanlanınca görüşlerini değiştirmiyor. Dahası, bir kısmı bu haberlerin yalan olduğunu bilse bile bunları paylaşmaya devam ediyor. Aynı araştırmaya göre *fact-check*’in de medya okuryazarlığının da örselenen hakikati yeniden tesis etmekte pek hükmü yok. Yalanların ortaya çıkarılması, aksine, birçoklarının kendi görüşlerine daha da sıkı sarılmasına, siperini derinleştirmesine yol açıyor.

Dahası var. Türkiye’de medya ve gazetecilik meseleleri hakkında, internet üzerinden yayın yapan Journo, tam da bu İmamoglu-pizzacı genç olayından yola çıkarak, ABD’de dolaşıma girmiş bir kavramla Türkiye’yi tanıştırdı. Google’ın dijital tehditlerle ilgilenen kuruluşu Jigsaw’un direktörü Yasmin Green’in ortaya attığı bu kavrama “Yalancının kâr payı” deniyor. Buna göre bir haberin, videonun, belgenin, ses kaydının sahte olduğunu açıklamak bile, başlangıçtaki asılsız iddianın ateşini harlıyor. Neticede işin doğrusu açıklanıp yalan ifşa edildiği zaman dahi bile bu yalanın tekrarı birçok insanda bir güven krizi yaratıyor. Bazıları, her

bir tekrarda “ateş olmayan yerden duman çıkmaz” hissine kapılıyor ve şüphelenmeye devam ediyorlar. Bir anlamda, söylediği yalan, yalancının yanına kâr kalıyor.

Bir de yine benzer bir noktadan yola çıkan, yine Journo’nun hatırlattığı “oksijen teorisi” mevcut.

Bir sahtekârlığı ortaya koyup işin doğrusunu açıkladığımızda, bir yandan da o sahtekârlığın raf ömrünü uzatmış oluyoruz. Video-nun devamını izlemek istemeyen genç esnaf gibi insanlardan daha fazlasına bu eksik veya çarpıtılmış bilgi ulaşmış oluyor.²

Günümüz toplumunun nasıl işlediğini anlamak için bu meseleyi anlayabilmek önemli. Yalan haberlere, doğrusu ortaya çıksa da hi inanılması, sadece inananları değil herkesi ilgilendiriyor. Çünkü sonuçları var. İmamoğlu’nu da o pizzacı genci de etkileyecek, onların toplum içindeki konumlarını belirleyecek sonuçları var.

Bir şehrin, bir ülkenin, bir toplumun kaderini değiştirebilecek sonuçları var.

3

O sonuçları bir bir yaşıyoruz. Her gün. Her an.

Tarihin hiçbir döneminde benzeri görülmemiş bir yalan haber sağanağının altındayız. Bu sağanak gün geçtikçe şiddetleniyor. İnternet erişiminin artmasıyla ve yalan haberlerin baş döndürücü hızla yayılmasına karşı çözüm bulamadıkça daha da şiddetlenecek. Hakikatle ilişkimiz daha da zayıflayacak.

Üstelik bizim toplumumuzun dünyanın birçok ülkesine, toplumuna göre ciddi bir dezavantajı daha var. Yalan haberlerin sayısını da gücünü de artıran bir hali iliklerimize dek tecrübe ediyoruz. Herkesi siper kazmaya, pozisyon tahkim etmeye, hücum etmeye veya savunmaya, yani düpedüz savaşıma iten bir hal bu.

Adı kutuplaşma.

4

Kutuplaşmanın özü tek bir cümlede gizli. Az önce bu metinde de geçen bir cümlede.

“Biz sizin zihniyetinizi biliyoruz.”

Bununla toplumu boydan boya yarabilirsiniz. Tek bir cümleyle ortada iki unsur olduğunu söylemiş olursunuz. Bir “biz” var; bir de “siz” var. İki kutup.

Dahası da var ama...

“Zihniyetinizi biliyoruz.” Bu kalıba başvurunca, iki kutbun yapıp ettiklerine boyut katıyorsunuz. Bir bilgi var. Bir geçmiş, bir yaşanmışlık var. Bir şüphe var. Bir algı var. Neticede bir uzlaşmazlık var.

Tek bir cümlede kutuplaşmanın özeti bu. Hakikat-sonrasının başat unsuru da işte bu özet. Hakikat-sonrası bir sofraysa, kutuplaşma da o sofranın en gözde davetlisidir. İlk önce gelen, herkesten sonra kalan, en çok yiyen, gecenin sonunda yine de doymayan ve herkese sataşarak tatsızlık çıkaran bir davetli... Herkesin ona göre pozisyon aldığı davetli... Bizim memleket sofrasına da fena halde çöken, sofradaki herkesi birbirine düşüren bir davetli...

Türkiye’de kutuplaşma giderek sertleşiyor. Kutuplaşma sertleştikçe hakikat-sonrası gündemi de belirginleşiyor. Memleketteki gidişatın ne yöne olduğunu görmek için İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BİLGİ-Göç) ile Marshall Fonu (GMF) tarafından yıllardır yürütülen “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması”na bakabiliriz.³

“Duygusal kutuplaşma” kavramına odaklanan bu kapsamlı saha araştırmasının son versiyonu, tarihin her bakımdan en zor ve keskin yıllarından sayılacak 2020’nin son günlerinde yayımlandı ve Türkiye’de toplumun giderek kutuplaştığını veriler üzerinden sergiledi.

2017’deki çalışma iki noktaya dikkat çekiyordu. Bir: Türkiye’de son yıllarda ciddi bir kutuplaşma var. İki: Türkiye, dünyanın en hızlı kutuplaşan ülkelerinden biri. 2020’deki rapor, kutuplaşmanın halen yaygın ve etkili olduğunu gösteriyor.

Önce tanım... Nedir kutuplaşma?

Araştırmanın yürütücüleri Emre Erdoğan ve Pınar Uyan Semerci'nin tanımına göre kutuplaşma esasen “ tarafların arasındaki mesafenin artması; uçlara, kutuplara gidilerek; aradaki uzaklığın büyümesi” anlamına geliyor.⁴ Akademik literatürde kutuplaşmanın çeşitli tanımları ve farklı türleri var. Seçmenlerin, partilerin ve siyasi elitlerin arasındaki ideolojik mesafenin gideerek artmasıyla ortaya çıkan “siyasal kutuplaşma”; farklı ideolojilerden insanların birbirinden ayrı yaşamayı tercih etmesiyle gündeme gelen “mekânsal kutuplaşma” var.⁵

Bir de “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması”nın özel olarak ilgilendiği duygusal siyasal kutuplaşma mevcut. 2020’deki rapordan okuyalım:

Araştırma ekibi, farklı parti taraftarlarının birbirinden hoşlanmaması ve diğerine karşı duygusal mesafe hissetmesi olarak tanımladığı duygusal siyasi kutuplaşmayı üç kriter üzerinden değerlendiriyor: Parti taraftarları arasında sosyal mesafe, parti taraftarlarının duydukları ahlaki üstünlük ve diğer parti taraftarlarına karşı siyasal hoşgörüsüzlük. Birbirleriyle doğrudan ilişkili bu üç kriter, duygusal siyasi kutuplaşmanın üç ayağını oluşturuyor.⁶

Mahşerin üç atlısı yani: Sosyal mesafe, ahlaki üstünlük hissi ve diğerlerinin siyasal haklarına karşı hoşgörüsüzlük.

Araştırmayı yürüten ekipten Emre Erdoğan anlatıyor:

Bu üç olgu bir araya geldiğinde de sonu diğerini insandışı bir varlık olarak görmeye –haşerat, koyun, robot– kadar giden “ötekileştirme” sürecini tetikliyor. Oysa sayısız darbe ve darbe girişimi atlatmış ülkemiz demokrasisinin bu kadar büyük bir ayrışma, ayrımcılık ve ötekileştirmeyi kaldıracak mecali yok; birbirimizle yaşamayı ve birbirimize saygı duymayı öğrenmeliyiz.⁷

Öğrenelim öğrenmesine ama araştırmanın ortaya koyduğu şu istatistiklerle nasıl olacak?

Toplunun yüzde 75’i çocuğunun kendilerine “en uzak” hissettikleri parti taraftarlarının çocuğuyla evlenmesini istemiyor. Yüz-

de 72'si, "en uzak" hissettiği partiyle iş yapmak istemiyor. Yüzde 67'si, çocuklarının en uzak hissettikleri parti taraftarlarının çocuklarıyla oynamasını istemiyor. Yüzde 61'i, bu "uzak" kişilerle komşu olmak bile istemiyor.⁸ Kutuplaşmayı belirleyen en önemli unsurlardan biri bu: Mesafe.

İkinci unsur olan ahlaki üstünlük hissi de istatistiklerle ortada. Siyasi parti taraftarları güzellikleri hep kendi taraflarında görürken, günahları hep karşıya yazıyorlar. Buna göre kendileri de kendi meşreplerinden insanlar da vatansever (yüzde 87), ülkenin yararına çalışan (yüzde 86), onurlu (yüzde 85), açık fikirli (yüzde 84), zeki (yüzde 83) ve cömert (yüzde 80) kişiler. Karşı taraf ise ikiyüzlü (yüzde 86), kibirli (yüzde 82), zalim (yüzde 79), ülkeye tehdit oluşturan (yüzde 78) ve bağınaz (yüzde 77) insanlardan oluşuyor.⁹ Müthiş bir yarılma. Araştırma harici ekleyeyim. "Biz sizi biliyoruz zaten" buradan doğuyor; "CHP zihniyeti" buradan doğuyor; AKP taraftarlarını aşağılamak için söylenen o bayağı "çomar" tabiri buradan doğuyor.

Ve hepsinden vahimi hoşgörüsüzlük meselesi. Daha vahim çünkü burada yarılmanın neticelerini görüyoruz. Bireyler kendilerine "hak" saydıklarını, karşıdakiler için "çok" buluyorlar. Çok açık ve net olarak; birbirlerini "eşit" görmüyorlar.

Araştırma ortaya koyuyor: Türkiye'de toplumun yüzde 41'i, kendilerini en uzak hissettikleri parti taraftarlarının şehirde yürüyüş düzenlemesine, yüzde 37'si "uzak" bulunan bu kişilerin basın açıklaması yapmasına, yine yüzde 37'si "uzak" parti taraftarlarının toplantı düzenlemesine, yüzde 35'i kendi ihtiyaçlarına uygun eğitim almasına ve yüzde 34'ü siyasal görevler için aday olabilmelerine karşı çıkıyor.¹⁰

Üzerinde çok dikkatli düşünülmesi gereken bir hal bu. Burada sadece "Benim söylediklerim olsun" denmiyor; "Bizden farklı düşünenler de düşündüklerini dillendiremesin" deniyor. Eski siyasi karikatür geleneğimizde sık kullanılan, mizahçılarımızın siyasetçilere yakıştırdığı, uzun bir melon şapka vardır: İşte madem konu fena halde siyasi, tam da o şapkayı önümüze koyup uzun uzun düşünmenin vakti geldi. Kutuplaşmamızın bir ayağında, "Farklı ses verenlerin sesini kısmak gerekir" cümlesi duruyor. Daha ne olsun?

Bir teselli sayılmaz ama kutuplaşma bahsinde dünyada yalnız değiliz. Hatta epey kalabalık sayılırız.

Washington merkezli düşünce kuruluşu Brookings Enstitüsü, 2019'da, Türkiye'yi de çok yakından ilgilendiren *Democracies Divided* isimli bir çalışma yayımladı.¹¹ Eserde, kutuplaşmanın dünyanın dört tarafında tırmanışa geçtiği ama bazı ülkelerde bu sürecin çok daha hızlı seyrettiği anlatılıyordu. Hızlı ve sert bir kutuplaşma yaşayan ülkelere de özel birer bölüm ayrılmıştı: ABD, Hindistan, Kenya, Polonya ve Türkiye. Kitap, Türkiye bölümüyle açılıyordu.

Türkiye üzerine makaleyi kaleme alan Sabancı Üniversitesi'nden Senem Aydın-Düzgit, kutuplaşmayı hızlandıran nedenler olarak geniş bir kümeyi etkili bir şekilde ortaya koymuştu: AK Parti iktidarının popülist retoriği, çoğunlukçuluğun yönetim modeli olarak öne çıkması, 2014'ten itibaren sonu gelmez seçim süreci, demokratik kurumların gitgide aşınması ve nihayet medyanın hali...¹²

Benzer sebepler (bazen de aynıları) az veya çok birçok ülkenin başında. 2020 seçimleri sonrasında Trump taraftarlarının, eşine rastlanmamış bir şekilde Amerikan Kongresi'ni bastığına, yağmaladığına; beri yandan Demokrat senatörlerinin canlarını kurtarmak için kaçıştıklarına şahit olduk. Brezilya lideri Jair Bolsonaro, Covid-19 gibi bir ölüm-kalım meselesini bir kutuplaştırma ve saflarını sıklaştırma vesilesi olarak kullandı. Birleşik Krallık, Avrupa Birliği'nden çıkma oylaması Brexit'te boydan boya bölündü, halen bu bölünmenin sonuçlarını yaşıyor. Polonya'nın ultra popülist lideri Andrzej Duda, seçim kampanyasını LGBT-İ ve kadın hareketlerine savaş açıp halkı kamplaştırmak üzerine kurdu; kendi hesabına amacına da ulaştı.

Brookings Enstitüsü'nün *Democracies Divided*'ı daha onlarca ülke sayıyor: Kolombiya, Bangladeş, Endonezya, Macaristan, Yunanistan, Mısır... Hatta artık yavaş yavaş Fransa... Bu ülkelerde de kutuplaşmanın tarafları, karşılarındakini "şer" odağı olarak görüyor.

Dönelim *Fanusta Diyaloglar'a*. Erdoğan ve Semerci'nin kitabından şunu da öğreniyoruz: Plüralist sistemler, kutuplaşmaya daha az elverişli. Sistemin içinde ülkeyi yönetmeye talip ve bunun için rekabet edebilen parti sayısı arttıkça kutuplaşma da azalıyor.¹³

Plüralizme izin veren sistemlerde doğal olarak kutuplaşma az. Bu ülkeler, AK Parti iktidarınca hep tu kaka edilen, “öcü” gibi görülen koalisyonlarla yönetiliyor. İktidar yanlılarının söylemine göre, bizi “kaskanmaktan” nedense bir türlü vazgeçmeyen Almanya bir koalisyonlar ülkesi mesela. Hollanda keza. Bu işin de aşırısına kaçtığı Belçika bir dönem koalisyon pazarlığı yapmaktan hükümet kurmaya vakit bulamamış, ülke hükümeteşiz yönetilme rekoru kırmıştı. Doğal olarak, daha sonra “hükümeteşiz de oluyormuş” esprileri yapıldı. Belçika belki uç bir örnek ama neticede bir ülkeyi yönetmenin bazen koalisyona bile gerek kalmadan yapılabildiğinin de göstergesi...

6

Araştırmacı yazar Bekir Ağırđır, Türkiye’de kutuplaşma üzerine uzun süredir çalışıyor. Ağırđır’ın başında olduğu toplumsal araştırmalar şirketi KONDA, daha 2007’de, Ağırđır’ın sözleriyle, “kutuplaşma tartışmalarının henüz ağırlıklı olmadığı bir dönemde”, vaziyeti anlamak için bir “Kutuplaşma Endeksi” geliştirmişti. O gün bugündür bu endeksteki verileri inceleyen Ağırđır’a kulak verdiğimizde vaziyetin pek iç açıcı olmadığını anlıyoruz.

Ağırđır, 2020’de yayımladığı, yaşadığımız değışimler, dönüşümler çağında Türkiye’nin yerini ve rolünü etkili bir şekilde sorulayan eseri *Hikâyesini Arayan Gelecek*’te kutuplaşma konusuna da önemli bir yer ayırmıştı. Bu kitabın çok önemli bir avantajı, memleketi ilgilendiren hemen her konuda kapsamlı soruşturmalar yürüten KONDA’nın anketlerinden, veri setlerinden beslenmesi. Ağırđır da özellikle KONDA’nın araştırmalarından yola çıkarak, kutuplaşma açısından önemli bir durum tespiti yapıyor; hangi konuda ne türden bir araştırma olursa olsun, çoğu kişinin

siyasi konuları ilgili faktörler ve dinamiklerle değerlendirmek yerine, siyasi tartışmalarda kimlerin nasıl pozisyon aldığına bakarak, iktidar karşılığı ve yandaşlığına göre yorumladığını söylüyor. Bu siyasi ayrışma da neticede gündelik hayata yansıyor ve dönüp dolaşıp hayat tarzlarını da ayrıştırmaya başlıyor.

Yazarın burada, araştırmacılık tecrübesine dayanan ilginç bir notu var:

Herhangi bir araştırma ya da ölçüm yapıldığında, dağılım normal çan eğrisi biçiminde şekillenir. Örneğin, “Avrupa Birliği’ne girelim mi?” gibi bir soru sorulduğunda yüzde 10 “kesinlikle hayır”, yüzde 15 “hayır”, yüzde 30 “ne evet ne hayır”, yüzde 25 “evet”, yüzde 10 “kesinlikle evet” benzeri bir dağılım oluşur. Fakat Türkiye’deki araştırmalarda siyasi, toplumsal ve kültürel hayata dair birçok soruda iki zirveli, yani iki ortalamalı bir dağılım ortaya çıkar. Bu hal, toplumda birçok konuda değer, kanaat, fikir bakımından gri alanların azaldığını, hemen her konuda iki uca dair bir savrulma olduğunu gösterir.¹⁴

Hemen her konuda iki uca savrulma...

Abartılı bir ifade gibi görülebilir ama değil. Son yıllarda memlekette cereyan eden tüm tartışmalar iki kutup etrafında döndü. Sadece tek başına bir kutuplaştırma motoru gibi çalışan başkanlık referandumu ya da seçimler (en çok da İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimleri) değil, toplumsal meseleler de benzer hatta ilerledi. Ayasofya’nın cami olarak tekrar ibadete açılması, Kanal İstanbul projesi, özellikle “kadına yönelik şiddet”i engelleyebilmek için tasarlanmış İstanbul Sözleşmesi’nden hükümetin çekilme kararı, anadilde eğitim... Her biri parti aidiyetleri üzerinden tartışıldı ve kutuplaşmayla sonuçlandı. Ayasofya’da örneğin, AK Parti taraftarlarının yüzde 86’sı, MHP taraftarlarının ise yüzde 82’si müzenin camiye dönüşmesine onay verdi. Bu destek CHP’liler arasında yüzde 34’tü. Kanal İstanbul yine AK Parti ve MHP taraftarlarınca desteklendi; CHP, İyi Parti ve HDP taraftarları ise en başından beri projeye muhalif.¹⁵

Bunlar işin araştırmayla sabit yanı. Bir de kutuplaşmanın gitgi- de daha görünür olduğu, göründükçe de karikatürleştiği ilginç bir mecra var: Sokak röportajları. Daha çok internet ortamındaki mu- halif kanallarda ve haberden çok propaganda kaygısı güden aşırı iktidarcı özel kanallarda sıklıkla yer bulan bu sokak röportajların- da, gündelik ekonomik kaygılara, gelecek beklentisine ve hayattan memnuniyete dönük sorulara verilen cevapların, realiteden ziyade parti aidiyeti etrafında şekillendiği gözlenebilir. Bazı cevaplar dra- matik, bazıları komik, bazıları ezber... Çoğunlukla ezber... Bir tür kutuplaşma ezberi. “Biz sizin zihniyetinizi biliyoruz” ezberi.

Bu ezber o kadar yayıldı ki sokak röportajlarında artık her- kesçe kanıksanmış, sosyolojik tipler belirdi: Parasızlıktan, işsiz- likten şikâyetçi gençlere “Çıkar telefonunu markasını görelim” diye çıkışan kraldan çok kralcı amca; “Ben daha çok konuşurum ama siz yayınlayamazsınız” diye röportajcıyı kafadan paylayan “Atatürkçü” teyze; Türkiye’nin Avrupa’dan çok daha ileride oldu- ğunu iddia eden, iktidar yanlısı, tuzu kuru “gurbetçi”... Bunlar ar- tık birer sosyal medya tipi. Ağızlarını açar açmaz bir cepheden konuşuyorlar. Ezberleri, sadece sosyal medyada onları izleyenle- ri değil, oracıkta, sokakta yanlarındaki insanları bile kutuplaştı- rıyor ve bu performans nihayetinde yine sosyal medyada dönüp duran bir tür ortaoyunu gülmeceğine dönüyor.

Ama bu komik bir mesele değil. Türkiye’de kutuplaşma her gün daha da artan şekilde siyaset zemininin dışına taşıyor. İnsanlar, ha- yat tarzı meseleleri etrafında yoğun olarak kutuplaşıyor. Dindar-se- küler, Türk-Kürt, gelenekçi-modern, hatta erkek ve kadın ikilile- ri birbirinden gitgide uzaklaşıyor. Bekir Ağırdır’a göre, bizdeki ku- tuplaşma açısından en endişe verici hal de bu. Ağırdır, *Hikâyesini Arayan Gelecek*’te bu yakıcı konu üzerinde ciddi tespit ve uyarılar- da bulunuyor. Bu kutuplaşmanın siyasi gerilimin yanında zihinsel ve duygusal ambargolar üreterek siyasi zemini daraltacağını an- latıyor; müzakere, ikna ve uzlaşma süreçlerini işleterek çalışması gereken siyaseti tıkayacağını söylüyor. Yine Ağırdır’a göre, Türki- ye’deki kutuplaşma sadece oy tercihleri üzerinden izah edilebile- cek bir konu değil. Yazar, yaptıkları araştırmalarda muhafazakârlar ile modernler arasındaki pozisyonlanmanın, AK Parti’ye oy veren-

ler ile karşıtlarına oy verenler arasındaki pozisyonlanmayla birebir aynı çıktığına işaret ediyor. Buna göre kendini modern olarak tanımlayanlarla muhafazakâr olarak tanımlayanlar arasındaki görüş kümeleriyle, parti tercihinine göre ayrılan görüş kümeleri birbiriyle örtüşüyor. Eğitim, dini inanç, mahalle, hayat tarzı gibi değişkenlere göre kümelenmelere bakıldığında sonuç hep aynı. Sert sonuçlar üretebilecek, derin bir yarılma var:

Türkiye 1960 öncesinde siyasi cepheleşme, 1980 öncesinde sol sağ çatışmaları biçiminde benzer süreçleri yaşadı. Ama bu süreçler toplumsal sağduyu ve mutabakatla değil, darbelerin güvenlikçi siyasetiyle sona erdi. Bugünkü kutuplaşma, önceki tüm dönemlerde tecrübe edilenlerden daha yoğun ve yaygın. Öylesine dinamik bir sorun ki, kendisini üreten nedenleri ve sonuçları da dönüştürme gücüne sahip. Sözün kısası, döngüsel bir nitelik arz ediyor.¹⁶

7

Döngüsel nitelik... Ağırır'ın yazdıklarıyla benzer satırları bizimle aynı dertten mustarip bir ülkenin yazarından okumak sürpriz olmaz. Çünkü dert her yerde aynı. Türkiye'de de aynı, ABD'de de aynı.

Washington'daki yeni kuşak Amerikan gazeteciler arasında sivrilen isimlerden Ezra Klein, 2020'de, ülkesindeki kutuplaşmanın sebeplerini ve muhtemel sonuçlarını araştırdığı ve epey yankı uyandıran bir kitap yayımladı: *Why We're Polarized* (Neden Kutuplaştık). Kutuplaşma literatürüne, olayların merkezinden, ABD'nin başkentinden önemli bir katkı niteliğinde olan ve de Klein'in samimi mesleki gözlemleriyle zenginleşmiş eser, memleket okuruna da hiç yabancı gelmeyecek satırlarla dolu. Şöyle diyor mesela Klein:

[Amerikan siyasetindeki] tüm bölünmeleri önüne katıp sürükleyen ve tüm katılımcıların davranışlarını belirleyen bir ana hikâyeye olduğuna inanıyorum. Bu hikâyeye, kutuplaşmanın mantığından başka

bir şey değil. Mantık basitçe şöyle işliyor: Siyasi aktörler ve kurumlar, kutuplaşmış bir halkı cezbedebilmek için daha da kutuplaşıyorlar. Onlar daha da kutuplaştıkça, halkı da daha çok kutuplaştırıyorlar. Böyle devam edip gidiyor. Bu bir döngüsel geribesleme.¹⁷

Bize yabancı gelmiyor çünkü son yıllarda benzerlerini sıkça yaşadık. Hem de en tepede yaşadık. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, seçim yelpazesinin ve seçmen sayısının en az yarısını temsil eden partiler bloku "Millet İttifakı"na, "Zillet İttifakı" adını takması kutuplaştırmanın ders kitaplarına girebilecek türdeki bir örneğiydi. Dahası Gezi olayları sırasında, "Yüzde 50'yi evde zor tutuyoruz" diyerek, kutuplaşmaya cuk oturan bir oran veren de, o dönem başbakan olan Erdoğan'dı. Yine Erdoğan sayısız konuşmasında kullandığı "biz" ve "onlar/bunlar" (genellikle "CHP zihniyeti" olarak adlandırdığı bir yapıya böyle seslenmeyi tercih ediyor) ifadeleriyle, halkın dağarcığına da hızlıca yerleşen bir ikili yapı kurmayı başarmıştı.

Muhalefet de, Erdoğan kadar belirleyici ve keskin olmamakla beraber, zaman zaman sert, bazen kutuplaştırıcı olarak da değerlendirilebilecek söylemler kullanıyor ve özellikle iktidar yanlıları tarafından "esas kutuplaştırıcı" olarak gösteriliyor. Kimin haklı olduğu ve tavanda kimin "daha kutuplaştırıcı" bir rol üstlendiği bir yana, az önce zikrettiğim araştırmalarda da görüldüğü üzere, taban çoktan kutuplaşmış durumda.

Mevcut durum, toplumlar için belki sıkıntı ama siyasiler için değil. Dünyanın her tarafında onlarca örnekte görüldüğü, test edildiği ve onaylandığı üzere iktidarların rahat ettiği, muhalefetin tembellendiği ortam, insanların kutuplaştığı bu ortam. Siyasi tercihlerin en kaba çizgilerle birbirinden ayrıldığı, ara renklerin ortadan kaybolduğu, küçük partilerin neredeyse hiçbir fonksiyonunun kalmadığı, insanların da gerçekteki siyasi tercihleri her ne olursa olsun, hâkim iki kutbun karakterine büründüğü, bürünmek zorunda kaldığı ama çoğu zaman da bürünmeye bayıldığı bir atmosfer...

İki tarafın temsilcilerinin birbirlerini her alanda rakip gördüğü bir atmosfer bu. "Siz ve biz" atmosferi yani. Bu ikilik, yalan haberin, dezenformasyonun, yanlış bilginin yayılması ve üreti-

minin artması için son derece elverişli bir ortam üretiyor. Dünyanın dört yanında akademisyenlerin dikkatini buraya yoğunlaştırması boşuna değil. Özellikle son birkaç yıldır, yalan haber, dezenformasyon ve yanlış bilgi ile kutuplaşmanın bağlantısı çeşitli araştırmalarla ortaya konuyor. Örneğin, Danimarka'daki Aarhus Üniversitesi'nden akademisyenlerin yürüttüğü geniş sosyal medya çalışmasında, siyasi kutuplaşmanın "yalan haber" paylaşımının ardındaki temel unsur olduğu saptandı.¹⁸ ABD'de yaşayan 2.300 Twitter kullanıcısının psikolojik profillerinin çıkarıldığı, 500 bine yakın paylaşılmış haberin tarandığı araştırma, sosyal medya kullanıcılarının yalanları "cahillikten" değil, "partizanlıktan" paylaştığını söylüyor. Buna göre, karşı cenahtan en çok nefret edenler, yalan haberleri paylaşmaya en çok eğilimli olanlar.

Bizdeki bir araştırma da benzer sonuçlara ulaşmıştı. Kadir Has Üniversitesi'nden iletişim antropoloğu Suncem Koçer'in, Groningen Üniversitesi'nden Çiğdem Bozdağ ile yürüttüğü araştırma, Türkiye'de gitgide artan otoriterleşme ve kutuplaşma eğiliminin bireylerin sosyal medyadaki haber paylaşma davranışlarını nasıl etkilediğini sorguluyordu.¹⁹ Bu çalışmada vurgu, yalan haber paylaşımı üstüne değil, haber paylaşımındaki seçicilik üstüneydi. Farklı sosyoekonomik statü gruplarından gelen katılımcılarla yapılan görüşmeler ve yine katılımcıların araştırma için tuttukları günlükler, sosyal medyadaki haber tüketimi ve paylaşımının kendi görüşlerine yakın kaynaklar üzerinden yapıldığını ortaya koymuştu. Araştırmanın yürütücülerinden Suncem Koçer, bu bilginin toplumsal kutuplaşmanın medyadaki temelleri ve yansımaları düşününce şaşırtıcı olmadığını söylüyor.

Çarpıcı olan bambaşka bir şey...

Çarpıcı olan katılımcıların haber olgusuna kategorik olarak duydukları güvensizlik. Çoğu özne bir haberin doğru olmamasını doğal karşılıyor, böyle bir ihtimali verili alıyor. Kutuplaşmış medya ortamına dair bir farkındalık mevcut ama bu farkındalık çaresizlikle beraber bir kabul edişe dönüşmüş. Özneler uydurma ve çarpıtılmış haberlerden şikâyet ederken esasında hiçbir haber kaynağına güvenlerinin olmadığını ifade ediyorlar. Bir haberin doğru olup ol-

madığını nasıl anlarsınız sorusuna verilen yanıt “farklı kaynaklara bakarım” olsa da pek çok özne doğruluğundan yüzde yüz emin olmasa da kendi görüşüne yakın kaynakların sunduğu anlatıyı kabul ediyor. Kutuplaşmış medyanın oluşturduğu farklı gerçeklik kurguları arasından tanıdık olanı benimsemek belli ki bir rahatlık sunuyor. Toplumsal ortam böyle çetin olunca bu rahatlık duygusu güven ihtiyacının yerine geçmiş.²⁰

Kutuplaşmanın, otoriter eğilimlerin, popülizmin, yalan haber/yanlış bilgi/dezenformasyonun beraberce yükselmesini işleyen yeni dönem çalışmalarının öne çıkanlarından biri Rus kökenli Britanyalı yazar, akademisyen ve televizyoncu Peter Pomerantsev’in *Bu Propaganda Değil* isimli kitabı.²¹ Pomerantsev, bu alanda çalışan bir başka uzmana, “Yanlış Bilgi Çağında Duygusal Dinamikler” isimli bir çalışma yayımlamış olan, Venedik Üniversitesi’nden Walter Quattrociocchi’ye sosyal medyadaki bu “duygusal” ortamın nelere yol açabileceğini sormuş. Facebook’ta 54 milyon yorumu analiz eden ve bu yorumların tartışmaların uzamasıyla beraber aşırıya kaydığını fark eden Quattrociocchi, “Yankı odalarındaki bilişsel motifler kutuplaşmaya meyilli oluyor” diyor. Quattrociocchi’nin araştırmasında “online dinamiklerin çarpıtmalara neden olduğu” sonucu da ortaya çıkmış. Pomerantsev’in dikkat çektiği, daha önce Ağırdır ve Klein’in da uyardığı üzere, bu acıklı bir döngü:

Sosyal medya davranışlarımızı kutuplaştırıyor, bu daha fazla sansasyonel içeriğe ya da yalanlara olan talebi artırıyor. (...) Online olup beğeni ve retweet peşinde koşarak duygusal destek arıyoruz. Sosyal medya hiçbir zaman tatmin olmayan ve ilgi çekebilmek için giderek daha radikal pozisyon almamıza neden olan bir narsizm motoru. Hikâyelerimizin bırakın tarafsız olmayı, doğru olup olmaması bile önemli değil. Tarafsız bir topluluk karşısında bir argümanı kazanmaya çalışmıyorsunuz; kafası sizin gibi işleyen insanlardan mümkün olduğu kadar ilgi görmek istiyorsunuz.

İlgi görmek, beğenilmek, tatmin olmak... İnsani hisler bunlar. Peki ya ikna olmak, bir görüşten vazgeçmek, karşı tarafa hak vermek... O insani hislerden bu kabullenişlere hiç sıra geliyor mu?

Zor. Çünkü meselenin bir cephesi daha var. Kimilerine göre, kuttuplaşmayı da sürükleyen en güçlü motivasyon: Gruptan atılmamak, bir yere ait olmak, kabul görmek... Yale Üniversitesi'nde hukuk ve psikoloji alanında çalışan Prof. Dan M. Kahan'ın yürüttüğü bir araştırma, insanların, iyi eğitilmiş olsalar dahi, kendi görüşlerinden vazgeçmekte çok zorlandıklarını ortaya koyuyor. Mesela iklim değişikliği gibi herkesin gözü önündeki ve sonuçlarını günbegün hissettiğimiz bir "gerçek" bile kuşkucuları ikna etmeye yetmiyor. Konu hakkında daha fazla bilgi edinseler de yetmiyor, IQ'ları daha yüksek olsa da yetmiyor, eğitimleri daha kapsamlı olsa da yetmiyor. Olaylar gelip, "Biz sizin zihniyetinizi biliyoruz" da tıkanıyor.

Kahan, aksi yönde apaçık kanıtlar ortaya çıksa da birçok insanın görüş değiştirmemesinin esas sebebinin "gruptan atılmama, kabul görme" yönündeki iradeleri olduğunu düşünüyor. Bunu 2013'te yaptığı, çok kapsamlı ve oldukça ilginç bir çalışmayla da ortaya koymuş. Gazeteci yazar Ezra Klein, *Why We're Polarized*'de, Kahan'ın kutuplaşmanın temel unsurlarından birini keşfettiğinin altını çizerek bu çalışmayı detaylarıyla anlatıyor. Klein'in yönlendirmesinden de yararlanarak bu çalışmaya bir göz atalım.

Evvela bir soru... Ya insanlar doğru cevaba ulaşmayı değil sadece tartışmayı kazanmayı istiyorlarsa? Kahan'ın kafasındaki sorulardan biri buydu. İnsanların gerçeğe ulaşmaktan başka motivasyonları olabileceğini düşünüyordu. Kahan, insanların toplumdaki pozisyonlarını güçlendirmek ya da biraz daha temel bir yaklaşımla, kabilenin lideri tarafından köyden ya da obadan sürülmeden mutlu mesut ve konforlu yaşayıp gitmeyi yeterli bulduğunu tahmin ediyordu. Üstelik bu konforu sağlamak için daha eğitilmiş olmak da gerekmiyordu. Tartışmanın "doğru" tarafında yer almak yetiyordu.

Kahan ve ekibi, bu konuya bir netlik kazandırmak için, Amerikan toplumunun çeşitli katmanlarından gelen bin kişiyi bir anke-

te tabi tuttu ve verdikleri cevaplar neticesinde onları siyasi yelpazeye yerleştirdi. Solcu, sağcı... Muhafazakâr, liberal... Demokrat ya da Cumhuriyetçi... Ekip, bu siyasi bilgiyi cebine koydu; sonra da siyasetle gayet ilgisiz biçimde, aynı kişilerin matematik bilgisini bir tür seviye tespit sınavıyla ölçtü. Kimlerin matematiğinin iyi, kimlerinkinin de kötü olduğu ortaya çıktı (siyasi duruşla matematik arasında elbette bir korelasyon bulunmuyordu). Ekip, bu bilgiyi de cebine koydu. Nihayet kategorize etmeye çalıştıkları bu bin kişiye, içinde biraz karışık sorular da barındıran bir mantık testi uyguladılar. Neticede son derece öngörülebilir bir sonuca ulaştılar: Seviye tespit sınavında matematikte üst sıralara yerleşenlerle, daha karmaşık mantık testinde başarılı olanlar hemen hemen aynı kişilerdi (siyasetin halen konuyla ilgisi yok).

Ekip işte bu noktada esas işine başladı. Ellerinde yeterli bilgi mevcuttu: Önlerindeki bin kişiden kimlerin hangi siyasi görüşte olduğunu biliyorlardı, hangilerinin muhakeme ve matematik becerilerinin ne seviyede olduğunu biliyorlardı; ayrıca, kimin mantık bulmacalarını zorlanmadan ya da zorlanarak çözdüğünü ve kimlerin çözemediğini de gayet iyi biliyorlardı.

Ceplerindeki bu bilginin rahatlığıyla yepyeni bir bulmaca daha hazırladılar. Bu bulmacanın zorluk seviyesi ilk uyguladıkları mantık testiyle aynıydı. Beklenti ilk testi zorlanmadan çözenlerin bu testte de başarılı olmasıydı. Ama iki test arasında önemli bir fark vardı: Yeni testte katılımcılar verileri yerli yerinde kullandıklarında toplumsal bir mesele hakkında siyasi bir sonuca ulaşıyorlardı. Tamamıyla tasarım ürünü olan, gerçeklerle bağlantılı olma iddiası taşımayan (ama katılımcıların bu yönünü bilmediği) testin mantığı, insanları kamuda silah taşımaktan men edip etmemeye karar vermek üzerine kurulmuştu. Matematik ve mantık bilgisi gerektiren bu testte, gerekli verileri doğru kullandıkça, suç oranlarının yüksek olduğu şehirler ile bu şehirlerde silah taşımanın serbest olması arasında pozitif bir korelasyon çıkıyordu. Testlerin bazılarında da veriyi doğru kullanınca tam tersi bir sonuca ulaşılması amaçlanmıştı; buna göre, katılımcılar başarılı olduklarında, silah taşıma serbestliği ile suç oranı arasında hiçbir bağ bulunmadığı ortaya çıkıyordu.

Acaba önceki denemede olduğu gibi matematik ve mantık bilgisi iyi seviyede olanlarla, bulmacanın altından hakkıyla kalkanlar aynı kişiler mi olacaktı? Kahan ve ekibi için önemli ayrım buradaydı. Nitekim, ilginç bir sonuçla karşılaştılar. Çözülüp onlara teslim edilen birçok testte, sonucu matematik bilgisi değil ideolojik eğilimler belirlemişti. Ekip, katılımcıları siyasi yelpazeye çoktan yerleştirmiş olduğu için bunu net bir şekilde görebilmişti. Matematik bilgileri iyi olsa da, birçok Cumhuriyetçi, silah taşımayla suç oranı eşleşince testi “kendi doğrularına” göre çözmüştü. Aynıısı Demokratlar için de geçerliydi. Onlar da suç ve silahın eşleşmediğini gördüklerinde yanılmayı tercih etmişlerdi. Matematik bilgileri, ideolojilerinin, partizanlıklarının ardında kalmıştı. Bu testlerin anlatıldığı *Why We're Polarized* kitabının yazarı Ezra Klein'in buradan vardığı sonuç önemli:

Siyaset, daha akıllı insanları daha çok aptallaştırabilir. İnsanlar, doğru cevaba ulaşmak için akıl yürütmüyorlar, doğru olmasını istedikleri cevaba ulaşmak için akıl yürütüyorlar.²²

Klein, Kahan'ın bu yöndeki başka deneylerini de anlatıyor. Kahan bir başka çalışmasında, yine insanların “okumuşluğu” ile ideolojisi arasındaki farkı test etmiş ve Klein'in isabetli ifadesiyle, partizan görüşlerin insan zekâsına kısa devre yaptırdığını ortaya koymuştu. Hareket ettiği önkabul şuydu: Küresel ısınma tehlikesini daha iyi idrak edebilmek için insanların bilimsel literatüre daha hâkim olması gerekiyorsa, bu yöndeki bilgileri arttıkça endişelerinin de artması gerekirdi. Ama Kahan, yine kişilerin ideolojik eğilimlerini ve entelektüel meziyetlerini önceden tespit ettiği bir deneyin sonunda bu önkabulün geçersiz olduğunu, bilakis hayatın zıt yönde işlediğini ortaya koydu. İklim değişikliğinden kuşku duyanlar, konu hakkında okudukça, kuşkularından arınmak bir kenara, pozisyonlarını daha da sağlamlaştırmış, görüşlerini daha sert savunmaya başlamışlardı.

Kahan'a göre bu insan zihninin bir arızası değil. Zira çoğunlukla geçerli kanıt görünce ikna oluyoruz. Alkolün araç kullanma üzerindeki olumsuz etkisi konusunda pek bir şüphe yok ör-

neğin. Ama bir topluluktaki yerimizi, sosyal statümüzü belirleyecek veya onu tehdit edecek bir konuda akıl yürütmemiz gerektiğinde, seçimimiz üç aşağı beş yukarı belli. “Çok da mantıklı” olan bu seçim, Kahan’a göre, “kendimizi aldatmaktan” geçiyor. Hal ve gidişimize karşı tehdit yaratan bilgiyi imha etmek istememiz tuhaf değil. Bilakis... Kahan esas, makul ve mantıklı insanların bunu yapmayacağını düşünmeyi tuhaf buluyor.

Sokaktaki insanın, küresel ısınmanın varlığı, sebebi ve sonuçlarına inanıp inanmaması, iklim değişikliğinin o insana veya sevdiklerine yönelik risklerini etkilemiyor. Ama bu kişi, iklim değişikliği hakkında, yakın durduğu kişilerden –özellikle de ilgi ve desteklerine binbir şekilde bağlı olduklarından– farklı bir tutum benimserse, epey sıkıntı verici sonuçlarla karşılaşabilir; gruptan da dışlanabilir, işinden de olabilir. Neticede bilim hakkında yanılmanın kişiye maliyeti sıfır ama yakınındakilerle ayrı düşmesinin maliyeti çok yüksek; bu yüzden de iklim değişikliği hakkında fikir yürütürken grup dinamiklerini öne almak kişisel açıdan epey rasyonel.²³

İklim değişikliğinin yerine istediğiniz her türlü zıtlaşmayı koyabilirsiniz. Siyaseti. Aşı karşıtlığını. “Biz ve onlar”ı. “Biz sizin zihniyetinizi biliyoruz”u... Kutuplaşmanın temelinde, “kutbundan” olmamak da var. Bir aidiyet meselesi bu.

Fenası, bir grupla beraber olmak, yalnız kalmamak başka bir tür yalnızlık üretiyor. Bekir Ağırdır’ın sözleriyle, kutuplaşma bir yandan da “yalnızlık” demek.

Her kutup, her küme kendi içine kapanıyor, diğerleriyle ilişki ve iletişim yollarını kapatıyor. Bu iç kapanma giderek ötekileştirmeyi, şeytanlaştırmayı, nefret diline ve manevi şiddete sığınmayı ve asıl önemlisi yalnızlaşmayı üretiyor. Kutuplaşırken, yalnızlaştığı kadar “yabancılaşıyor” da insanlar, topluluklar. Issızlaşıyorlar. Kendilerine benzemeyen insanlarla ilişkilerini müzakere yerine münakaşa ve münazara üzerinden kurgulamaya çalışıyorlar. Bu nedenle ilişkilere ve hayata umut değil öfke hâkim oluyor.²⁴

Peki iki (bazen daha çok) kutuptan “bir” toplum çıkar mı? Siyasal zeminden taşıp hayatlarınıza sızan tüm bu dindar-seküler, Sünni-Alevi, Türk-Kürt, modern-geleneksel kutuplaşmalarından nefes almaya vakit kalır mı? Sadece nefes almaya da değil, çağa ayak uydurmaya, değişen dönüşen dünyayla baş etmeye?

Ağırdır uyarıyor. “Söz konusu gerginlikler birlikte yaşama irademizin zayıflamasına ve her kesimin eksikli bir ‘biz’ tanımı yapmasına neden oluyor.”²⁵

“Biz sizin zihniyetinizi biliyoruz”... Zihniyet, “biz ve onlar”, ötekiler berikiler bir yana... Birbirimizi gerçekten bilmeye, tanımaya ihtiyaç var. Ama ne kadar vaktimiz var?

Üçüncü bölüm

Televizyondan kutuplaşma hikâyeleri: Diriliş Erdoğan

1

YouTube'a girip, arama çubuğuna “payitaht” ve “tokat” yazın. Daha fazlası eklenmediyse, karşınıza evvela şu videolar sıralanacak:

II. Abdülhamid'den İngiliz sefire tokat...

Abdülhamid'den darbeciye Osmanlı tokadı...

Abdülhamid'den Mahmut Paşa'ya tokat...

Mahmut Paşa'dan Lord Conrad'a tokat...

Osman Paşa'dan Kemalettin Paşa'ya tokat...

Türk pazısının kuvveti...

Uzayıp gidiyor.

Bir de tabii “tokat gibi” ayar videoları var: Sultan Abdülhamid Han'dan Rothschild'e tokat gibi kısa söz... Abdülhamid'in Rus elçisini kovması... Sultanın ayak üstüne atmış elçiyi uyarması...

Bunlar, son yılların popüler TRT dizisi “Payitaht Abdülhamid”den sahneler. Dur durak bilmeyen tokat mesaisi burada geçiyor. Devletin en tepesinden bulduğu destekle, verdiği mesajlarla, tarihe bakış açısıyla fırtınalar koparan bir dizi “Payitaht”... 2017-2021 yılları arasında yayımlanmış 154 bölümle, II. Abdülhamid'in saltanat sürdüğü yılları anlatıyor. Epey tokat, epey ayarla dolu saatler...

2

Peki II. Abdülhamid ya da dindar muhafazakâr kadroların kullanmayı çok sevdiği ifadeyle, “Ulu Hakan”, gerçekten o tokatları attı mı? Hakikaten, dizide yaşandığı gibi, sarayın orta yerinde, nazırlarının gözü önünde, öyle bir ufak fiske vurarak falan da değil, ustaca yere çöküp hız alarak İngiliz elçisinin suratına bir Osmanlı tokadı aşk etti mi mesela?

Lafı dolandırmaya gerek yok. Gerçekten merak edenlerin tümü cevabı biliyor zaten: Yok öyle bir şey.

Tarih II. Abdülhamid tarafından İngiliz büyükelçiye atılan bir tokadı yazmıyor. Bizdeki muteber tarihçiler de dizinin yayınından sonra, yağmur gibi yağın gazeteci soruları karşısında bunu izah etti zaten. Bu tokat meselesinin saçmalık olduğunu açık açık belirttiler. Evet, saçmalık. Daha ne denebilir?

Yine de efendiliklerini bozmadan, II. Abdülhamid’in nasıl biri olduğunu, dizinin nerelerde gerçeklerle çeliştiğini sayıp döktü bu tarihçiler; Osmanlı’nın 34. padişahının sakın ve ölçülü bir karakteri olduğunu anlattılar.

Örneğin, tarihçi İlber Ortaylı, ikinci veliaht konumunda olan ve uzun bir şehzadelik dönemi geçiren II. Abdülhamid’i, “suskun, vakur; tedbirli konuşan, rengini hiç belli etmeyen, belki ses tonuyla bile bunu yansıtan” bir karakter olarak tarif etti.¹ Padişah belli ki, makamına çağırıldığı bir büyükelçiye şiddet uygulayabilecek biri değildi. Zaten bildik tüm teamüllere aykırı bu olay yaşanmış olsa, akisleri herhalde bugüne dek duyulurdu. Yüz küsur yıl sonra çekilmiş bir televizyon dizisini beklemeye gerek kalmazdı.

Birbirinin dengi olmayan bu iki makam arasında böyle şiddetli bir ilişkinin hangi akla hizmet kurulduğu da ayrı bir tuhafılık. Neticede, ne makamla ne karakterle gerçeklik bağı tesis eden, belki bunu öncelikleri arasına da almayan, fantastik bir hikâye bu.

Ama bir yandan da, bir defa ekranda göründükten sonra, sanal âlemde dolaştıkça, viralleştikçe, savunucusu artan bir hikâye...

Kutuplaşmayı artırarak hakikat-sonrası koşullarını olgunlaştıran, koşulları döne döne yeniden yaratan bir hikâye...

En mühimi, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, “tarihi buradan öğre-

neceksiniz” diye izlememizi hararetle tavsiye ettiği bir dizide geçen bir hikâye...

3

Benzer bir dizi daha var... Bu defa bir “başlangıç” hikâyesi... Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmadan hemen önceki dönemini işleyen “Payitaht”ın tarih ekseninde zıt kutbunda duran bir iş. “Diriliş Ertuğrul”, Osmanlı İmparatorluğu’nun kurucu hükümdarı Osman Bey’in babası Ertuğrul Gazi’nin hayatını konu ediyor. Beş sezon sürmüş, 150 bölümlük bir TRT dizisi bu. “Payitaht”tan birkaç sene evvel vizyona girmiş; epey de fırtına koparmıştı. Arap ülkelerinde iyi reyting aldığı gibi, Batılı izleyicinin de ilgisini çekti; belki “Game of Thrones” ve “Vikinger”in yarattığı rüzgârla, Hollywood prodüksiyonlarını tüketmeye alışmış Batılıları da cezbetti.

Dizinin yayını bitti ama malum, yayından kalkan diziler ölmüyor artık; hayatlarını platformlarda, televizyonların internet sitelerinde, YouTube’da sürdürüyorlar. “Diriliş Ertuğrul” da bu şekilde tam gaz devam ediyor. Üstelik memlekette halen epey rağbet görüyor. Hem şimdi bir de bir özel kanalda devam eden, bir tür evladı var: “Kuruluş: Osman”...

Şu anki tarihi dizi gündemi genelde “Payitaht” üzerinden yürüyor ama devletlilerimiz arasında en popüler dizi “Diriliş”ti... “Payitaht” dahil diğer her iş onun ardından geliyor. Sebepleri ortada. Evvela yeni Osmanlıcılıkla güçlendirilmiş yeni dönem Türk-İslam sentezinin güçlü bir örneği “Diriliş”. Derinlere inmeden, tartışmaya girmeden, temel karakterlerin arasında dolanarak, sembollerin altını kalın çizgilerle çizerek popülerliğini daha da artırıyor. En büyük destekçisi, diziyi her fırsatta övmüş olan Cumhurbaşkanı Erdoğan.

Cumhurbaşkanı Erdoğan diziyi ciddi biçimde gündemde tuttu. Seti ziyaret etti, her fırsatta oyuncularla fotoğraf verdi, ödül gecelerine katıldı, konuşmalarında ondan bahsetti. Bol bol övdü diziyi. Hem de bir kuru övgünün, yüreklendirici birkaç bildik sözün ötesine geçen ifadelerle...

Dizi hakkında konuşurken şu iddialı ifadeleri kullandı mesela: “Çok sevdiğim bir Afrika atasözü var. Aslanlar kendi hikâyelerini yazmadıkça, avcıların kahramanlık hikâyelerini dinlemek zorundayız. Onun için aslanlar kendi hikâyelerini yazmaya devam edecekler.”

4

Avcıların hikâyeleri... Aslanların hikâyeleri... Onların değil, bizim hikâyelerimiz. Biz ve onlar... İki kutup. Türkiye’de bugüne dek dillendirdiğimiz kutupların dışında, bambaşka bir kutuplaşma...

Erdoğan’ın sözlerinden ne anlamalıyız? Bugüne kadar avcılarının hikâyesini dinlediğimizi herhalde. Ya da Erdoğan’ın evvela tabanına konuştuğunu varsayarsak, o tabanın hep bu hikâyeleri dinlediğini...

Önce bağlama bakalım. Bu sözleri, “Diriliş”in “mağdur edildiği” 2016’daki Altın Kelebek Ödülleri gecesinden sonra sarf ettiği-ni düşünürsek, Erdoğan’ın kastını daha iyi anlarız.

“Diriliş Ertuğrul” o gece “Yılın En İyi Dizisi” ödülünü almıştı.² Ama tatsızlıklarla hatırlanan bir geceydi bu. “Diriliş”in yapımcıları kendilerine selamlama ve teşekkür konuşması yaptırılmamasını gerekçe göstererek kuliste durumdan şikâyetçi olmuşlardı. Gecenin devamında, organizasyonun sunuculuğunu üstlenen Okan Bayülgen, biraz da alaycı bir tonda diziyi hiç seyretmediğini söyleyerek yangına körükle gitmişti. “Diriliş Ertuğrul”un yapımcıları, aldıkları ödülü ertesi gün iade etti.

İktidar medyası burada bir fırsat gördü. Yangını elbirliğiyle büyüttüler. “Halkın dizisi” haksızlığa uğramıştı. Şanlı tarihimizi anlatan bir yapıma bu muameleyi reva görenler, halktan gereken cevabı alacaktı. Milletten, tarihten, atalardan kopuk bu yoz tiplerin maskesi işte bir defa daha düşmüştü... Eleştiri cümleleri böyle sürdü gitti.

Türkiye’nin neredeyse her alanında görülen ve hakikat-sonrası düzenin olmazsa olmazlarından kutuplaşma ikliminden diziler de eksik kalmamıştı. Bizim dizilerimiz, onların dizileri... Bizim hikâyelerimiz, onların hikâyeleri... Biz ve onlar... Yıllardır alıştığımız tat, zaten bu ikilik değil mi?

İşte Erdoğan, avcı-aslan karşılaştırmasını yaptıktan sonra da bu hattan devam ediyordu: “Bu millet sizi bağrına bastı. Onlar basmasa ne yazar. Onların vereceği ödül önemli değil, önemli olan sizin milletin gönlünü kazanmış olmanız.”

Bu hikâyede avcı kim, aslan kim? Siz kim? Onlar kim? Millet kim? “Diriliş Ertuğrul”u oylarıyla en iyi dizi seçen *Kelebek/Hürriyet* okurları millet değil, aslan değil, avcı mı? Bu okurlar “Diriliş”i benimseyip sevdiklerine, teveccüh gösterdiklerine göre aslan sayılmazlar mı? İktidara yakın *Yeni Şafak*’ın mesela rahatlıkla vereceği bir ödülü, 2016 Kasım’nda iktidara bir tık daha uzak görünen (ama çok da uzak durmayı sevmeyen) *Hürriyet*’in vermesi avcıyla aslan arasında bir fark bırakıyor mu? Peki halkın verdiği ödülü reddeden dizi yapımcıları ya da daha tören sırasında ödülü ayağının yanına koyup fotoğrafını “Pabucum bu ödülден daha pahalı” notuyla Instagram’da paylaşan “Diriliş” oyuncusu, halkın teveccühüyle gelen ödülü hakir gördüğü için bir nevi avcı gibi durmuyor mu? Yoksa avcı o dönem *Hürriyet*’in sahibi olan Doğan Ailesi mi sadece? Ya da dizi hakkında gerçekten anlamsızca atıp tutan Okan Bayülgen mi? Erdoğan’ı daha sonra Doğan Ailesi’nin davetlerinde gördüğümüze göre bu sorunun da cevabı boş küme sayılmaz mı?

5

Avcı, aslan, biz, onlar... Kültür-sanat hayatında, kültürel iktidar üzerinde on numara, tertemiz bir kutuplaşma. Üzerinde tartışınca ayrışma garantisi var. Kitleler buna hazır. Bir kesim diziyi sevmeyenlere “hain” der; öbürü, sevenlere “çomar”; arası yok. (Bu arada, evet, işin bir de “çomar” tarafı var. İtibarsızlaştırmayı, küçültmeyi amaçlayan bu ifade 2010’lu yıllarla beraber tedavüle girdi; ilkin özellikle sosyal medyada iktidar destekçilerine yönelik bir hakaret olarak kullanılıyordu; bugün iki kutup da birbirine bu lafı yöneltiyor.)

Avcıların hikâyeleri demişken... Bir şey daha var. “Diriliş Ertuğrul” ile aynı dönemi işleyen, çok önce yayımlanıp bitmiş bir başka dizi... Yaşı azıcık yetenler (bunlara elbette başta Erdoğan

ğan dahil) bu diziyi rahatlıkla hatırlar. “Osmancık”tan bahsediyorum. Tarık Buğra’nın aynı isimli, 1984 tarihli romanından biz-zat yazarının televizyona uyarladığı ve TRT ekranlarında boy gös-teren (zaten başka bir kanal da yoktu) dizi epey popüler olmuş-tu. Zamanına göre iddialı bir prodüksiyondur “Osmancık”. Üstelik 12 Eylül’den sonra giderek güçlenen Türk-İslam sentezi dalgasını da yükselten bir yapımdı. Tarık Buğra, Osmanlı beyliğinin kuru-luşunu anlattığı dönem üzerine epey dindar, uhrevî, biraz da mis-tik bir çerçeve çizmişti. Erdoğan’ın söyleminden gidecek olursak, avcının değil aslanın ağzından anlatılan bir hikâyeydi.

Tarık Buğra’nın *Osmancık*’ı, *Devlet Ana*’sında hemen hemen aynı yılları anlatan ama İslami unsurlara mesafeli yaklaşan Ke-mal Tahir’inkinden farklı bir çerçeveydi örneğin. Tahir, Türk ede-biyatının en büyükleri arasında kabul edilen eserinde İslamiyet’in o dönemdeki etkisini işlemekle beraber, Türk toplumunun Or-ta Asya’dan beri beraberinde taşıdığı kimi pagan unsurlara da epey yer vermişti. Tahir’inki ne bugünkü ne de o dönemki muhafazakârlar açısından makbul bir yorumdu. Avcının hikâyesi falan değildi ya, yine de bugünkü muhafazakârların öyle yaftala-yıp ötekileştirilebileceği bir eserd. Ama bir televizyon dizisine dönüşen *Devlet Ana* değil *Osmancık* oldu. Şaşırtıcı mı?

Demek ki, Erdoğan’ın aslan-avcı benzetmesi, kutuplaşmayı derinleştirmekten başka bir işe yaramaması bir yana, zaten iska geçen bir tabir. Seyretmediyse bile, “Osmancık”ı sevmeyecek bir Erdoğan tasavvur edemiyorum. Çünkü “Osmancık” ile “Diriliş” arasında ideolojik açıdan keskin bir fark yok.

6

Ama iki anlatı arasında çok temel bir fark var: içerik farkı. “Osmancık”ın değil ama “Diriliş Ertuğrul”un hakikat-sonrası su-larda ferah ferah yüzmesine yol açan fark da bu.

İçerik demişken, “Diriliş Ertuğrul”u hiç bilmeyenler için bir özet: Dizide sadece Osmanlı Beyliği kurulmazdan hemen önce-ki gelişmeler yok; sonu gelmez bir hain ayıklama, had bildirme

döngüsü de var. Hatta esas bunlar var. İçerideki hainler birbiri ardına, dış güçlerle işbirliği yapmaya çalışıyor; bu arada Ertuğrul Bey'e kalpten bağlı olanları yanlarına çekmeyi, bağlılıklarında biraz daha dikkatsiz olanları da gafil avlamayı deniyorlar. Nihayetinde de eksiksiz hepsi Ertuğrul Bey'in gazabıyla tanışıyorlar.

Hainler hiç bitmiyor, Ertuğrul Bey bu yüzden hep tetikte. "Dizidir, kurgudur, böyle şeyler olur" deniyor tamam da, "Diriliş"te Ertuğrul Bey'in, "Payitaht"ta II. Abdülhamid'in yaşadıkları neden fena halde AKP iktidarının söylemine benziyor? Bu diziler, yeni muhafazakâr, yeni Türkiyecî dalganın uygun bulacağı bir tarih inşa edip, hakikatle ilişkisi fazla çarpık bu tarihi iktidarın hizmetine sunuyorlar. Üstelik, bir numaralı seyircisi, yani cumhurbaşkanı tarafından, hakikatin adresi olarak gösteriliyorlar.

Bu yüzden de buram buram iktidar bülteni kokuyorlar. Kuru luşundan yıkılışına bir Osmanlı seyrediyoruz ama 2010'ların Erdoğan onaylı, AKP yorumlu Osmanlısı bu. Bugünün iktidarı rakiplerini nasıl tanımlıyorsa, o tanımdaki rakiplerle karşılaşan; Erdoğan meseleyi nasıl koyuyorsa, çözümünü nerede buluyorsa onu hisseden, üreten bir Osmanlı... AKP'nin bugünlerinin, hele de 2010'lar sonrasının duygu, düşünce iklimine pek uygun 600 küsur yıllık kesintisiz bir Osmanlı... Bir tür paralel evren...

AKP Türkiye'si'ne eldiven gibi uyuyor bu iki dizi. Meseleleri hep zıtlasmalar üzerinden okuyan iki kutuplu memleketimizin kültürel hayatında önemli birer örnek olarak orta yerde duruyorlar. "Abdülhamid elçi tokatlamaz, ne münasebet" denilmesi ecda da inançsızlık, Batı hayranlığı suçlamasıyla karşılanıyor. "Diriliş Ertuğrul"da herkesin Viking-molla karışımı birer savaşçı gibi dolanmasına yönelik eleştiri, "Siz zaten çekemezsiniz"le savuşturulmaya çalışılıyor hemen.

En sık popüler kültür eleştirisi bile hızla siyasileşiyor.

"Paralel evrenler" demiştim... İşte buyurun: Gerçek hayatta, 2019 yerel seçimleri yapılıyor, İmamoğlu İstanbul'u kazanıyor,

birkaç gün içinde mazbatasını iptal ediyor. O sırada “Diriliş Ertuğrul” evreninde ne mi oluyor? Dış güçlerle ittifak kurarak, içeriyi de karıştırarak, hileyle seçim kazanan bir bey, bu kirli hesaplarını gerçekleştiremiyor. Hileleri tabii ki bertaraf ediliyor, seçim gerçekten hak edenin oluyor!

Türk Silahlı Kuvvetleri bir sınır ötesi operasyon mu yapacak (ya da yapıyor); “Diriliş Ertuğrul”da vatan savunmasının nereden başlaması gerektiği işleniyor. Türkiye seçime mi gidiyor; iç ve dış mihraklara karşı yeniden birlik ve beraberlik mesajları veriliyor.

Dizinin darbe girişimine mesajı var, 17-25 Aralık’a mesajı var, fiyatları manipüle ederek, faiz kullanarak ekonomiyi çökertmek isteyenlere mesajı var... Kısa mesaj servisi gibi... Osmanlı parantezine alınca, mesaj daha hızlı gidiyor.

“Payitaht Abdülhamid”in de bu alanda “Diriliş Ertuğrul”dan aşağı kalır bir yanı yok. Dizide, II. Abdülhamid’in içerideki hainler ve dışarıdaki şer odaklarına karşı bitmek bilmez bir mücadele verdiğini görüyoruz. Yine bir tür paralel evrendeyiz. Bizim bugün yaşadığımız olayların benzerleri, bu defa 20. yüzyıl döneminde işleniyor.

Örneğin yine yerel seçimlerin hemen ardından gösterilen bir “Payitaht Abdülhamid” bölümüne gidelim. II. Abdülhamid, bastonunu yere vura vura, kaşlarını çata çata konuşuyor: “Gül ağacına su veririz, lakin su hem güle yarar hem dikene, yanımızda yöremizde su verdiklerimiz diken olmaya niyet etmişlerse mutlaka budarız.”

Şimdi bu ne demek olabilir? Sadece etkileyici olsun diye, öylesine yazılmış bir replik mi? Nereden çıktı bu bahçecilik faaliyeti?

Sözcü gazetesinden bu bölümle ilgili bir haber başlığını okuyoruz: “II. Abdülhamid, Abdullah Gül’ü tehdit etti: Su verdiğimiz gül, diken olursa budarız.”

Hakikat-sonrası için oturmuş tanımlar yok; yıllar içinde belki daha iyi bir ifade bulunacak ama her halükârda onun tam da böyle bir düzlemi tanımlamayı murat ettiğini düşünebiliriz. Hakikat-sonrası, Osmanlı’nın 34. padişahının, Türkiye Cumhuriyeti’nin 11. cumhurbaşkanını tehdit etmesini gazetelerde haber olarak okuduğumuz bir dünya. Senaristlerin, gazetecilerin, devlet adamları-

nun, tarihi şahsiyetlerin birbirine karıştığı, iplerin birbirine dolandığı, zamansız, boyutsuz bir tuhaf mekân.

O kadar acayip bir dönemdeyiz ki, aynı haberin içinde, kendisine mikrofon tutulan “Payitaht” senaristinin şu görüşünü de okuyoruz: “Tarihin tekerrüründen biz mesul değiliz.”

Senaristlerin, yapımcıların bu konudaki cevabı hep hazır zaten: “Bunlar kurgu” diyorlar. Ya da “Bölümler, çok önceden yazılıyor; hem Türkiye’nin gündemi hızla değişiyor. Zaten bu bir televizyon dizisi... Tarihi anlatmıyorlar, tarihten ilham alıyorlar...”

Biliyoruz, bunları hep biliyoruz ama cumhurbaşkanı öyle demiyor. “Nereden nereye geldik öğrenmek için, izleyin bu dizileri” diyor... Birçokları, onun referansı ile izliyor.

8

İzlemeye devam o halde. “Payitaht”tan bir başka bölüme gidelim. Konu Osmanlı İmparatorluğu’nda geçim zorluğu... II. Abdülhamid, nazırlarını dizmiş karşısına hesap soruyor. Çarşı pazar neden pahalı bilmek istiyor. Bu zamları kimin yaptığını öğrenmek istiyor. Sanki padişah değil, elindeki avucundakiyle ay sonunu getiremeyen emekli bir albay. Böyle çizilmiş. Meraklı bir albay... Bu zamları kim yapıyor, kim kim kim! Bu soruları duyan seyircilerin, pahalılığın padişahın bilgisi haricinde olduğuna, onun bile buna kızdığını inanması mı bekleniyor? Peki.

Nazırlar mahcup, izah etmeye çalışıyorlar: İşte birtakım kirli hesapları olan insanlar var da; bunlar piyasadan paraları çekiyorlar da... Yok, sorumluluk katiyen devlette değil. Odaklarda. Çünkü, tıpkı bugün olduğu gibi o zamanda da belli ki güzel şeyler hep devletlilerin tarafında. Hayat pahalılığı ise şer güçlerden geliyor. Daha ne yapsın padişah?

Bir başka sahneye geçelim... Sultan, bu defa Özbekler Tekesi’nde, huşu içinde, tekkenin şeyhiyle sohbette. Şeyhten bir emaneti istemeye gelmiş. Bir sandık. O sandık ki, Osmanlı Beyliği’nin kuruluşundan beri açılmamış, gününü beklemekte. Onun açılmasıyla birtakım maddi sorunlar da belli ki çözüle-

cek. Zaten sultan da birtakım maddi sorunları çözmek için orada. Bunları anlatıyor, emaneti istiyor. Şeyh de herhalde dayanamayıp soruyor.

“25 yıldır devleti yönetiyorsunuz? Neden ödemediniz bu borçları?” Sultanın cevabı hazır; “Saklamışlar benden” diyor. “Benden öncekiler yapmış. Ancak şimdi çıktı ortaya. Ödemezsek İngilizler gümrüğe el koyacak.”

“Benden öncekiler” diyor sultan, evet... Atası, dedesi yani... Ama “atam, dedem” der gibi demiyor, “Ne yaparsın işte, CHP zihniyeti” der gibi anlatıyor...

Bu dizide “zihniyet” lafı geçmiyor. Ama “hain” konusunda bir enflasyon var. Hain var, dış güçler var, neticede bunların varlığıyla mücadele üzerinden türetilen bir rıza üretimi var. Toronto Üniversitesi’nde doktora çalışmasını sürdüren yazar Semuhi Sinanoğlu, *Birikim*’deki bu dizileri işleyen makalesinde, ana karakterlerin Haçlı zihniyetinin vücut bulmuş hali olan ve tek amaçları elbette ülkeyi, topluluğu bölüp parçalamak olarak resmedilmiş düşmanlarla mücadele ettiğini yazıyordu:

“Geçmişte de böyleydi, bugün de böyle” fikri etrafında dönen bu komplocu söylem, dış politikadaki büyük yol kazalarını ve ek-sen kaymalarını; böyle televizyon dizileri aracılığıyla gerçekleştiren rıza üretimiyle meşrulaştırıyor.³

Sinanoğlu, bu dizilerdeki düşmanlıkların sadece “dışarıdan” gelmediğinin de altını çiziyordu:

İhanet, çokça işlenen bir tema Yeni Osmanlıcı dizilerde. Bu ihanetlerin çoğu da, öyle veya böyle, “topluluğun dışından” olanlarla irtibatta olan kişilerden geliyor: “Diriliş Ertuğrul”da Kurdoğlu karakterinin, “Payitaht Abdülhamid”de Mahmut Paşa’nın simgelediği gibi. Böylelikle, Türkiye’de ulusötesi bağlantıları olan kentli kozmopolit orta/üst sınıfları “hain” olarak kodlayan “millici, kültürel olarak dışlayıcı ve içe kapanmacı” günümüz siyasi rejimine tarihî bir meşruiyet zemini sağlıyor.⁴

Peki o halde senaristlere ve siyaset mühendislerine bir kutuplaşma sorusu: Bir toplumdan bu kadar “hain” çıkar mı? Ortada özenilen bir Osmanlı tahayyülü var madem, bu sorunun da cevabı var mı? Bir toplum, bağrından bu denli hain çıkarıyorsa o toplumun sağlıklı, başarılı olma şansı var mıdır? Ertuğrul Bey’in, Osman Bey’in, arkalarından gelenlerin işi gücü ihanet edenleri cezalandırmak olsa Osmanlı kurulabilir miydi? 600 yıl ayakta kalabilir miydi? Senaristlerin, daha da ötesi iktidar odaklarının kafasında her an birbirlerinin kuyusunu kazmaya hazır, arıza bir toplum tahayyülü mü var? Bu kutuplaşmış toplum tahayyülün her fırsatta sürekli işlenmesinin kime ne faydası var? Örneğin, Tarkan Buğra’nın “Osmancık”ında bir tane bile hain yok. “Diriliş Ertuğrul” ile aynı dönemde geçmesine rağmen, “Osmancık”ta herkes işine gücüne, gazasına, fethine bakıyor. Peki aynı hikâyeye bugün neden bu kadar “hainle” yazılıyor? Edebiyat üzerinden bir kutuplaşma barometresi...

9

Ertuğrul Bey, II. Abdülhamid... Aralarında altı yüz yıllık bir zaman dilimi var ama söylemleri aynı. İhanet çemberiyle sarılmışlar. Onlar iyi, çevreleri kötü. Ertuğrul Bey’in hiç değilse ilk çemberi iyi, II. Abdülhamid’de o da yok, onun çevresi genelde hainlerle dolu. Ertuğrul Bey, sürekli iyilerin gözünü açmasını istiyor. II. Abdülhamid içeriyle ayrı, dışarıyla ayrı mücadele ediyor. Ertuğrul Bey, sadece halkının iyiliğini istiyor. II. Abdülhamid çok çalışıyor ama her şeye de yetişemiyor.

Bir madalyonun iki yüzü gibiler. Bir tarafta devletin temelini atan Ertuğrul Bey, bir tarafta onu ayakta tutmaya çalışan II. Abdülhamid... İkiisi neredeyse aynı adam. Aynı portre.

Ama bu aslında başka birinin portresi. Esas mesele de bu zaten. Dizileri izlerken, daha ilk bölümlerinden itibaren, tarih içindeki Ertuğrul Bey ve II. Abdülhamid gitgide siliniyor ve bir başka beye, bir başka lidere, bir tür Erdoğan Bey’e ya da Sultan Erdoğan’a dönüşüyor. Atının üzerinde, muzaffer ve diri Ertuğrul Bey’e baktığı-

mızda, balkonunda halka seslenen Erdoğan Bey'i de izliyoruz. Bastonuna dayanmış, nazırlarını azarlayan II. Abdülhamid'i seyrettiğimizde, Erdoğan'ın sergilemeyi pek sevdiği güce de şahit oluyoruz.

Bu dizilerde işlenenler, baştan sona Erdoğan'ın, Erdoğan AKP'sinin söylemi. II. Abdülhamid'in, Ertuğrul Bey'in ağzından onun söyleyebileceği sözler dökülüyor. Bu sözler, onun sözleri... Erdoğan'ın bu dizileri hararetle tavsiye etmesine şaşırmmamalı.

Üçü de, Ertuğrul Bey de II. Abdülhamid de Erdoğan da neredeyse aynı sözcüklerle, aynı cümlelerle, aynı ifadelerle konuşuyorlar. İlk ikisi fazladan bol "imdi" ve "lakin" sözcüklerini kullanıyor (televizyon dizilerinde bunları kullanınca Osmanlı olunuyor çünkü).

Millet, töre, gaflet, ihanet... Bazen balkondaki gibi kucaklayıcı, bazen hainlere anlayacakları dilden, atarlı, raconlu... Mesajlar yerine ulaşıyor. YouTube'daki, Facebook'taki, Twitter'daki izleyici yorumlarına bakın... Dizideki her gelişmeyi bugüne yoran, fetihlerle, rakiplerin dize getirilmesiyle, verilen ayarlarla, kırılan kafalarla coşanları okuyun...

Neticede ortada iktidarın lehine işleyen bir formül var. Erdoğan'ın ve AKP'nin stratejisi de denilebilir; düz propaganda faaliyeti de. Her halükârda iktidarın Türkiye'deki televizyon izleme rakamlarına ve eğilimlerine hâkim olduğunu kabul edebiliriz. Sosyal medya ve internet gümbür gümbür gelse de, Türkiye geneli itibarıyla bir televizyon toplumu. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun (RTÜK), AKP iktidarının henüz ilk yıllarında (2005-2006) yaptığı bir araştırma, televizyonu en çok toplumun düşük gelirli kesimlerinin izlediğini ortaya koymuştu.⁵ Gelir düzeyi arttıkça televizyon izleme oranı düşüyordu. Aynı araştırmanın 2018 versiyonuna baktığımızda, sosyal medyanın alanının genişlemesine rağmen, televizyon izleme eğilimlerinin değişmediğini görüyoruz.⁶ Beyaz ekranın karşısına yine en çok yoksullar geçiyor.

KONDA'nın 2019'da yayımladığı "Medya Raporu"nda yer alan "Toplumsal Topografik Haritası"nı incelediğimizde, televizyonla en çok haşır neşir olan bu yoksul kesimin kendilerini genel olarak "dindar", "dindar-muhafazakâr", "sofu", "Sünni-Müslüman" diye tanımladığını görüyoruz.⁷ Buradan yoksul kesimin AKP'ye daha yakın olduğunu ve onların televizyonla ilişkisinin muhalif kanatta yer

alan CHP ve İyi Partililere göre daha yoğun olduğunu çıkarmak zor değil. Zira kendini bu partilerle tanımlayanlar, söz konusu topografik haritada eğitim ve gelir açısından daha üstlerde görünüyor.

Peki ne izleniyor? Yine KONDA'nın 2018'de yayımladığı "Dizi ve Haber Tercihleri" araştırması, tahmin edileceği üzere, en çok dizi ve haberlerin izlendiğini söylüyor. "İlk başta toplumun sadece yarısı dizi izlediğini söylese de, dizi ismi, dizi izlemeye dair alışkanlıkları sorunca bu oran hızla artıyor." Araştırmanın yapıldığı dönemde, "Diriliş Ertuğrul"un da en çok izlenen dizilerin arasında olduğunu görüyoruz.⁸⁻⁹

İktidarın burada bir imkân gördüğü ve bu alanı değerlendirdiği ortada. İngiltere'deki Loughborough Üniversitesi'nden Burçe Çelik, tam da bu imkânın açılımları üzerine bir makale kaleme almış. Sosyal hareketler, medya, siyasal iletişim alanlarında çalışan Çelik, "Screening for Erdoganism: Television, Post-Truth and Political Fear"¹⁰ başlıklı, farklı bir yaklaşıma sahip bu makalede, genellikle sosyal medya üzerinden yürütülen hakikat-sonrası tartışmalarında, televizyon gibi güçlü bir unsurun ıskalandığını, oysa hele Türkiye gibi (ya da Putin'in Rusyası gibi) televizyonun medya tüketimi konusunda başat aktör olduğu bir coğrafyada hakikat-sonrasının esas mecrasının televizyon olduğuna işaret ediyor. Çelik'e göre televizyon, Erdoğan'ın kendi "kişiselleştirilmiş otokrasisini" tesis etmek için etkili bir şekilde kullandığını bir alan. "Bana göre televizyon –bir endüstri ve anlam üretme mekanizması olarak– Erdoğanizm'in direnci açısından anahtar bir rol oynuyor."

Çelik, makalesinde özel olarak televizyon haberleri tüketimi üzerinden gidiyor ama kendi ifadesiyle Erdoğanizm'in tüm televizyon yayıncılığının imkânlarını kullandığını, bir yandan da kendine özgü anlatı biçimleri geliştirdiğini söylüyor. "Her bir janr ve kanal, televize hakikat rejiminin siyasi tabirlerini ve formlarını oluşturmak, telaffuz etmek ve bağlama yerleştirmek açısından ayrı bir rol üstleniyor."

Erdoğan da Erdoğanizm de mecrasını iyi biliyor. "Diriliş Ertuğrul", "Payitaht Abdülhamid", "Kuruluş Osman"ın art arda gelmesi tesadüf değil. Bir hakikat-sonrası alanı olarak televizyonda müthiş etkili oluyorlar.

10

Senaristlerin haklı oldukları ve usul gereği hep haklı kalacakları bir nokta var: Sonuçta bunlar birer televizyon dizisi. Birer kurgu ürünü. Yaratıcı düşüncenin ürünü. Gerçekle birebir örtüşmek zorunda değiller. Hatta, gerçekle taban tabana zıt da olabilirler. Bugüne dek izlediğimiz uçukluklar şurada dursun, II. Abdülhamid gündüz padişah gece vampir avcısı bir karakter olarak çizilebilir; “Diriliş Ertuğrul”, mesela Mars’ta geçebilir; Kayı Boyu, uzayda birbirinden ayrı düşen boyları bir uç gezegende toplama uğraşabilir. Kim ne diyebilir?

Ama “Tarihi bu dizilerden öğreneceksiniz” söylemini ne yapacağız? Devletin televizyonunda yayımlanan, demek ki finansmanı tüm halkın kesesinden karşılanan bu büyük prodüksiyonların tam da iktidarın sevdiği, onayladığı bir söyleme eklemlesmesini nasıl yorumlayacağız? Hele en tuhafı, gündelik gelişmelerin iktidar lehine yorumlarının, dahası düpedüz mevcut iktidarın propagandasının bu dizilerde atbaşı koşmasını nereye koyacağız?

Hakikat-sonrası işte tam da burası. İktidarın Türkiye algısının ve dünya görüşünün, tarihi dizi ya da tarihten ilham alan bir dizi olarak formatlanmasıyla, senaryolaştırılmasıyla başlayabiliyor. Bu senaryonun muhalif-iktidar yanlısı ayırt etmeden halkın tümünün parasıyla finanse edilerek devlet televizyonunda yayımlanan bir dizi haline getirilmesiyle devam ediyor. İktidarın güncel gelişmelere yönelik her mesajının her nasılsa tarihte zaten yaşanmış olması, dolayısıyla senaryoda kendine tabii ki yer bulmasıyla güçleniyor. İktidarın en tepesinden, ilkin de cumhurbaşkanından başlayarak bu dizinin övülmesi, övülmek ne kelime, tarihi buradan öğreneceksiniz, diye dizinin işaret edilmesiyle pekişiyor.

Avcılarla aslanların hikâyelerine, popüler kültürümüzün üzerinde pek durulmamış bu en ilginç kutuplaşmasına da buradan geliyoruz. Hakikat-sonrasının motoru kutuplaşmaysa, avcılarla ve aslanlar bunun en nadide parçalarından biri.

Ama bu dizileri izleyenleri “Çomar” olarak niteleyenler de, “Koyun gibi izliyorsunuz” deyip uluorta küfredenler de hakikat-sonrasına dahil. “Siz zaten Osmanlı’yı çekemiyorsunuz, siz zaten köksüz-

sünüz, soysuzsunuz, şusunuz, busunuz” diye kendince racon kesenler de aynı zıtlaşmayı besliyor. Evet, kutuplaşma bu hakikat-sonrası dünyasının motoru. Bu motorla çıkamayacağınız sürat yok.

Ama o motora yakıt da lazım. O yakıt nerede bulunuyor peki? Hayal gücünde... Hayal gücü en çok nerede? Bugünlerde ziyadesiyle komplo teorilerinde...

Dördüncü bölüm

Yeni komploculuk: Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için

1

2020 Ekimi'nde bir sabah, Hollanda'nın dört bir köşesinde binlerce aile posta kutularına bırakılmış bir gazete buldu. İsmi *Gezond Verstand* (Sağduyu)¹ olan gazetenin sürmanşetinde, bedava dağıtılan bu sayının bir milyon adet basıldığı yazıyordu.

Gazetenin sayfalarını çevirenler, Covid-19 salgınından ısrarla “sahte” bir vaka olarak bahsedildiğini gördüler. Sahte bir salgın, uydurulmuş bir kriz, Hollanda hükümetinin de ayak uydurduğu bir komplo...

Gezond Verstand'ın sahtekârlık olarak tanımladığı vakalar pandemiyle ve dünya hükümetlerinin “güya” salgına yönelik aldığı önlemlerle sınırlı değildi. 11 Eylül 2001'de New York'taki İkiz Kuleler'e saldırı, iklim değişikliği... Hepsi komplo, hepsi mit, hepsi sahteydi... Yüz binlerce Hollandalının bir sabah birdenbire kapılarında bulunduğu *Gezond Verstand* baştan sona, dört başı mamur bir “komplo teorisi” gazetesiydi.

Kanlı canlı, kâğıtlı mürekkepli bir komplo teorisi gazetesi...² Hakikat-sonrası dünyaya yakışır bir hareket. Bir yandan eski dünyadan izler de taşıyor. Eski usul bir gazete bu sonuçta. Modernist dünyanın kalesi matbu basından, “Her hikâyenin binbir yüzü vardır, binbir versiyonu vardır” diyen ve her şeyin buharlaştığı bugünün dünyasına yol veren postmodernist harekete sıkı bir nakliyat... İnternet gazetelerinin, *streaming* haber platformlarının ama en çok da YouTube'un borusunu öttürdüğü yeni medyada bir anomali.

Üstelik iddialı bir anomali. 8 milyon hanelik Hollanda nüfusu için bir milyon gazete... İddia doğruysa, bu, her sekiz evden birine gazete bırakılmış anlamına geliyordu. Ülkenin nüfusunun 18 milyon olduğu ve en yüksek tirajlı gazete *De Telegraaf*'ın 400 bin civarında sattığı düşünülürse, gazete tek bir hamleyle müthiş erişim sağlamıştı.³

“Sağduyulu” gazete *Gezond Verstand*, Covid-19 virüsüyle beraber ve en az onun kadar hızlı şekilde tüm dünyaya yayılmış şüphencilik salgınını ete kemiğe büründürmüş; komplo teorisi tohumlarını Hollandalıların kapısının eşiğine ekmışti. O tohumlar o evlerde kendilerine uygun bir ortam bulacak mı? Serpilip büyüyecek mi? Köklerinden sökölüp atılacaklar mı?

Bu sorunun cevabı sadece Hollandalıları değil, hepimizi ilgilendiriyor.

2

“Hakikat-sonrası”nın tarihçesi anlatılırken, kimi *Oxford Sözlüğü*’nün onu 2016’da ilk defa tanımlamasından dem vuruyor, kimi de ifadenin daha önce kullanıldığı anları referans alıyor.

Gelecekte bu döneme ilişkin kitaplar yazıldığında, bu kavramın kendine bulduğu sürpriz müttefikten, Covid-19 salgınından da epey bahsedilecek. Hatta kanaatimce en çok ondan bahsedilecek.

Çünkü Covid-19 salgını, “hakikat-sonrası”na resmen kanat taktı. Dünyanın “aslında” nasıl yönetildiğine dair komplo teorilerinin, aşı karışıklığının; bilime, en çok da çağdaş tıbbaya yönelik şüphelerin ve safsataların tümü pandemi özelinde kendine verimli bir toprak buldu. Türkiye’de, ABD’de, Filipinler veya Hollanda’da, aklınıza neresi gelirse orada, insanların kurumlara, hükümetlere, hatta bilim insanlarına duyduğu giderek büyüyen güvensizlik bu toprağı besledi. Sosyal medya da bu topraktan yetişen ürünlerin müthiş bir süratle servis edilmesini sağladı.

Sonuç: Covid-19’a dönük mücadele, kimsenin kimseye ama en çok da hükümetlere inanmadığı; bazı toplumlarda maske takıp takmamanın bile bir duruş ya da ayrışma göstergesi olduğu bir başka kamplaşma, kutuplaşma getirdi.

Birkaç sene öncesine kadar marjinal kabul edilen, söylediklerine pek kulak asılmayan ve aslında söylediklerine kulak asılmaması toplumların selametine olan birtakım insanlar çevreden merkeze geldi. Bu insanların dillendirdikleri görüşler daha çok dolaşıma girdi.

Daha çok dolaşıma girdi diyorum çünkü bu görüşler zaten bir süredir geçer akçeydi, hatta o kadar rağbet görüyorlardı ki çok önemli bir başkanlık seçimi bile kazanmışlardı. 2016-2020 arasında ABD'yi yöneten Donald Trump, tüm aykırılıklarına, ipe sapa gelmezliklerine rağmen; kazandığı seçimde de kaybettiğinde de ülkenin yarısının oyunu alabildi. Halbuki ilk seçim sürecinde dahi, neredeyse son düzlüğe dek mizah malzemesi olarak değerlendirilen bir adaydı Trump.

Kimin aklına gelirdi? Tuhaf, çoğu kez “trolvari” görüşlerle gündeme gelmeye çalışan ve genelde bunu başaran bir işadamı... Yaptığı televizyon programında karşısında el pençe divan duran insanlara, gözünü kırpmadan ve zalimce “Kovuldun” diyeceği an heyecanla beklenen bir televizyon karakteri... Eğlenceyle, israfla ve saçmalıklarla özdeş bir popüler kültür figürü... Kadınlara, göçmenlere karşı yaklaşımıyla en hafif tabirle “hırt” bir tip... Trump, Red Kit'in her maceranın sonunda katrana tüye bulattırıp kasa-badan gönderdiği, ucuz numaralarla halkın gözünü boyamaya çalışan, Vahşi Batı'nın fırsatçı şarlatanlarından fazlası değildi. Ama buralardan geçip Amerikan başkanı olabildi. Bu ihtimal ilk dillendirildiğinde şaka gibi geliyordu. Gerçekleşti.

Üstelik olabilecek en talihsiz dönemde gerçekleşti. Ancak yüz yıl önceki İspanyol gribi ve Ortaçağ'daki veba salgınlarıyla kıyaslanabilen bir salgın sırasında, dünyanın en çok dikkate aldığı makamda, Amerikan başkanı koltuğunda, o oturuyordu. Düşünün bir; kendi hayal dünyasında, kendi çarpıtılmış gerçekliğinde yaşayan bu tuhaf adam, salgının ilk büyük dalgasında çamaşır suyunu damardan zerk etme ihtimalini bile dillendirebildi.

Bir Amerikan başkanı damardan çamaşır suyu basmayı ulla-orta konuşabiliyorsa her şey konuşulabilir. Tüm safsatalar, tüm komplolar, ipe sapa gelmez her şey... Konuşuluyor da. Komplo teorilerinden başka bir şeye yer vermeyen bir gazete bir milyon ba-

sılıp ücretsiz dağıtılabiliyor. Zamana karşı yarışarak üretilen aşılarda, sağlıkla ilgili gerekçelerin yanında “Ama bize çip takacaklar” diye de reddediliyor. Aşı olanların tümünün bir yıl içinde öleceğini dahi söyleyenler çıkabiliyor.

Bir daha düşünelim. *Oxford Sözlüğü*’nün hakikat-sonrasını 2016’da ortaya atmasının nedeni büyük oranda, Trump gibi bir insanın başkan seçilmesi idi. Talihin cilvesi, hakikat-sonrasının, elbette pandeminin etkileri sonucu en büyük ivme kazandığı yıl da Trump’ın seçim kaybettiği yıl oldu.

Ama Trump’ın 2016’da açtığı parantez kapanacak gibi değil. Seçimi kaybetmesine rağmen.

3

Hakikat-sonrası sadece Trump’la ilgili bir anlatı değil. Ama çarpıtılmış gerçekliğin iyi bir örneği Trump. Tüm dünya böyle. Halihazırdaki bu çarpıtılmışlığı, bu hakikatsizliği, Covid-19 salgını da misliyle çarptı.

Hem de tüm insanlık kendini tehlikeden koruyacak çareler ararken.

Daha salgının ilk günlerinde, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Başkanı Tedros Adhanom Ghebreyesus şunları söylediğinde Çin harici vaka sayısı henüz 505’ti: “Biz sadece bir salgınla (*epidemic*) uğraşmıyoruz, bir yandan bir enformasyon salgınıyla (*infodemic*) da uğraşıyoruz. Yalan haberler bu virüsten daha hızlı ve kolay yayılıyor ve en az bu virüs kadar tehlikeliler.”

Ghebreyesus’un söylediği çıktı. Salgın ilerledikçe yalanlar ve bilgiye, belgeye dayanmayan karşılıklı suçlamalar arttı. Trump, Çin’in bu virüsü laboratuvarında ürettiğini söyledi. Çinli yetkililer, virüsün Amerikalı ajanlar tarafından ülkelerine getirildiğini öne sürdü. İran’da, Rusya’da, İtalya’da, Brezilya’da, Venezuela’da başkanlar, devletliler ve siyasetçiler bu tür iddiaları “Sabah kahvaltıda çay içtim” der gibi rahat ve kaygısız tekrarladılar. Kimse ortaya herhangi bir kanıt sunmadı.

Dünyanın salgından kavrulduğu sırada, ülkelerini, vatandaşla-

rını korumaktan, çareler aramaktan ve aslında temel olarak birbirleriyle işbirliği yapmaktan sorumlu devletlilerin böyle davranması toplumun psikolojisini düzeltmiyor, bilakis kurumlara dönük güvensizliği besliyor. Komplo teorilerine, safsatalara inanmayı daha cazip kılıyor. Bir devlet başkanı, “Bu laboratuvarıda üretilen bir virüs” derse ve bunu nihayet açık ettiği çok gizli bir bilgi olarak sunarsa, sokaktaki insanın bu çok gizli bilgiler bütününe kendi katkısını eklemesi de kolaylaşıyor, cazip hale geliyor. Nihayet, bütün bu katkılar çığ gibi büyüyor.

Covid-19 salgınında işte bu çığın altında kaldık. Biyoterörizm iddialarının ardından, çeşitli ülkelerin küresel ekonomik ve siyasi egemenlik planlarına geçildi; onun ardından yabancı düşmanlığı körüklendi; İngiltere’de, Hollanda’da virüsü tetiklediği öne sürülen 5G vericileri ateşe verildi ve nihayet aşılarn geliştirilmesi aşamasında bütün bunların Bill Gates’in bir oyunu olduğuna inananlar bile çıktı. Komplo teorilerine kafa yorulduğu kadar, aşı dağıtımında büyük adaletsizlik olmasına, üçüncü dünya ülkeleri vatandaşlarının, istemelerine rağmen, aşı için sıraya bile girememesine çareler üretilmedi.

4

Öyle kolay ki... Yeterince tekrarlandığı zaman her görüş, ne kadar çılgınca olursa olsun, taraftar kazanabiliyor. Eh, sosyal medya da bu anlar için var. Çığın ivme yakalaması için çoğu zaman yüksek takipçili bir sosyal medya hesabının iki alakasız detayı birbirine bağlaması yetiyor.

Gelecekte bugünler bir eşik olarak değerlendirilecek. 2020’lere kadar iyi kötü bir düstur üstüne yaşamıştık. Haberle, hayatla ilişkimizi üç aşağı beş yukarı da olsa; bilgi, uzmanlık, kurumlar üstüne kurmuştuk. Bu değişiyor. Trump’ın başkanlık seçimlerini kaybetmesiyle açtığı parantez işte bu yüzden kapanmıyor. Marjinaler merkeze geliyor.

Bir küçük örnek... Düz Dünya Derneği, 1956’da kuruldu. Dernek üyeleri o günden beri, temelde “Dünya düzdür” demekten ibaret argümanlarını canla başla ve gülüşmelere kulak asmadan

savunuyorlar. Uzaya çıkıldığını, Ay'a ayak basıldığını, hatta dünyanın şeklinden ötürü geminin dumanının bacasından önce göründüğünü yalanlıyorlar. Tüm bunlar, onlara göre egemenlerin anlatısı. Bir komplo. Bazı kaynaklara erişmemizi istemeyen güçler bu işin içinde.

Düz dünyacıları birkaç yıldır epey duymaya başladık. Onlarla eğlenenler, alay edenler yine çok ama onlara inananlar da az değil. Sayıları artıyor. Komplo teorileri arasında bir mantık hiyerarşisi kurmak istemem ama bir düşünün, düz dünyacılar bile merkeze yanaşıyor.

Anahtar burada işte. 1956'dan beri "kurumsal" düzeyde savunulan bir görüş (o görüşün zaten hâkim olduğu yüzyılları saymıyorum) neden birkaç yıldır herkesin bir şekilde gündemine giriyor? Çoğunlukla dalga geçme malzemesi olarak ama bazılarında da "dur bir dakika" dedirterek.

Bugün, eski dünyadan artakalan ne kadar senaryo varsa üzerimize yağıyor. İnternet zaten bit pazarına nur yağdırmıştı; Covid-19, sel kapılarını da açtı. Komplo teorileri merkeze geliyor.

Komplo teorilerine inananlar, kafa yordukları konuların elbette komplo teorisi olduğunu söylemiyorlar. Bu sözcüğü kullanmıyorlar. Onlar, yani iklim değişikliği araştırmalarının sahtekârlık olduğunu, İkiz Kuleler'i aslında Amerikan gizli servisinin yerle bir ettiğini, Covid-19 virüsünün küresel egemenlik stratejileri çerçevesinde laboratuvarda yaratıldığını ve en hafif tabirle "aykırı" daha birçok fikri öne sürenler, bunları sağduyunun sesi olarak değerlendiriyorlar.

Dünyaya, hayata, her şeye dair "alternatif" açıklamaları kabul ettiklerini, hükümetlerin oyununa gelmediklerini ve konformizmden sıyrıldıklarını düşünüyorlar. Kendileri gibi düşünmeyenlerin gaflet uykusunda olduğunu, gerçeklerden korktuklarını iddia ediyorlar. Ya da yeterince araştırmadıklarını. Onları asılsız, anlamsız, desteksiz iddialar öne sürmekle suçlayanlara "Biraz araştır" deyip geçmeleri boşuna değil. Rasyonel insanın en güçlü savı onların ellerinde: Araştır. Aklını kullan... Dünyanın beş-altı aile tarafından yönetildiğini anlatan bir YouTube videosunun altındaki tartışmaya "Yok öyle şey" diye katılmaya çalışın da görün. Cevabı hemen alırsınız: Aklını kullan! Araştır!

Araştıralım. İnternet ortamında binlerce, yüz binlerce video, site, mesaj, hesap var. Hemen hepsinin de ortak özelliği şu: “Araştır” söylemine rağmen tabii ki zahmetsizce tüketiliyorlar, herhangi bir altyapı istemiyorlar, derinlerdeki korkulara hitap ediyorlar, size bir bulmacayı çözdüğünüzü hissettiriyorlar ve zaten 7/24 elimizin altında duran internet üzerindeler, yani dolaysız ve masrafsızlar.

Korona salgını da onları büyüttükçe büyüttü. Dünya Sağlık Örgütü Başkanı Ghebreyesus’un korktuğu yaşanıyor: Virüsten çok daha hızlı bir salgınla, infodemiyle karşı karşıyayız.

İleride hakikat-sonrası kavramına bile özlem dolu bir nostaljiyle bakacağız.

5

Komplo teorilerine inananlar ya da onları üretenler açısından tek sıkıntı, her zaman daha da “enteresan” bir bağlantıyı yakalayan birisinin çıkması. Tüketicilerin ilgisi sabit kalamıyor; pazar genişledikçe dikkat çekilen komploların da sayısı artıyor. Üstelik artık komplolar bile yalapaşap geçiliyor. YouTube çağında, açıklamaların üzerine “Nerede o eski teoriler” dedirtecek bir özensizlik, bir pespayelik siniyor.

Zaten salgınla yayılan komplo teorileri, onlara inanmayanlar pek fark etmese de birbiriyle mücadele eden iki akımın hikâyesi. Eskiyle yeninin mücadelesi... “Alternatif” diye tanımladıkları gerçekleri etiyile buduyla daha etkili ve kalıcı tarif etmeye çalışanlar ile sosyal medyanın da yardımıyla bu alanda da süratle ve sayıya önem verenler. Siyasetbilimcilerin sevdiği ifadeyle söyleyecek olursam, “yeni merkez”i bu mücadele belirleyecek.

En başa dönersek, mücadelenin bir tarafında Sağduyu/*Gezond Verstand* duruyor. Hani Hollandalıların kapılarının eşiğinde bulduğu o gazete... Bu tuhaf yayının hikâyesine devam edelim.

Bir milyon adet basılıp ücretsiz dağıtılan *Gezond Verstand*, eski tüfek bir akademisyen tarafından yönetiliyor. 1941 doğumlu Karel van Wolferen hiç de öyle hafife alınacak bir isim değil. Ülkenin kalburüstü gazetelerinden *NRC*’de çalışmış; Japonya üze-

rine epey referans verilen bir kitap kaleme almış, Amsterdam Üniversitesi'nde siyaset ve ekonomi kürsülerinde ders vermiş bir emekli profesör. Hollanda merkez medyasının hafif solunda duran *Volkskrant* gazetesine verdiği demeçte, merkez medya halka doğruları söylemediği için bu işe soyunduğunu anlatıyor.⁴

Ama neden bir gazete? İnternet çağında ölüp giden, yıllardır helvasının kavrulması beklenen matbu basın yeni bir üyesi ne yapabilir ki?

Karel van Wolveren'in açıklaması bir medya dersi olarak da okunabilir: "Sosyal medyadaki videolar iyi ama kalıcı değil; uzun ömürlü bir şey gerekiyor. Yatağının yanına koyabileceğin, tanıdıklarına verebileceğin, bir tartışma esnasında sallayabileceğin bir gazete gerekiyor mesela."

Bu gazetenin öncesinde, yine aynı isimlerle, aynı fikirlerle ve aynı doğrultuda hareket eden 100 bin küsur takipçili, her videosunun altında binlerce yorum olan Cafe Weltschmerz isimli bir YouTube kanalı mevcuttu. Halen de mevcut. Ama yetmiyor belli ki. O kanal-daki röportajlarında "gerçeğin farklı yüzlerini" tartışmaya açan Ramon Bril anlatıyor: "Artık kendi gazetemizi çıkarıyoruz. Biz zaten vatandaş gazetecileriz. Kendi kurumlarımızı inşa ediyoruz."

Komplo teorileri, alternatif gerçekler, safsatalar; adına ne dersiniz deyin, her biri özdeşleşmeyle daha da güçleniyor. Her şeyin sanal, akıcı ve geçici olduğu bu çağda gazete hâlâ bu işe yarayabiliyor. İnternetteki formatlara nispeten, kişiye çok daha sağlam bir kimlik veriyor. İnsanların dokunma ihtiyacına hitap ediyor. Halen. Bir şeye dokunmak halen önemli.

Volkskrant'ın görüşüne başvurduğu Cambridge Üniversitesi'nden sosyolog Sander van der Linden'in anlattıkları da çok ilginç: "İnsanların neye inandığı, o şeyin nasıl sunulduğuyla da yakından ilgili. Posta kutusuna düşen bir gazete gerçek hissettirir. Ona dokunabilirsin, onu koklayabilirsin. Bilip alıştığımız gazetelere, dergilere benzeyen bir şey, insanları ikna edebilir."

Garip mi, çelişkili mi, yoksa kaderin cilvesi mi? Gerçeği sorgulayanlar da gerçeklik hissini arıyor. İkna olmak için somut, net bir şey gerekiyor. Bir gazete...

İşlerin eski usul görüldüğü, alternatif açıklamalara da derinlik-

li ve kalıcı tarzda yer verildiği bir gazete. Karel van Wolferen'in "İyi ama kalıcı değil" dediği videolara naftalin kokulu bir alternatif.

Ama bir de işin öteki cephesi var.

O cephede de Qanon duruyor.

6

28 Ekim 2017'de sabaha karşı 03.30'da, 4chan isimli internet sitesinde, sonraları "Q" diye adlandırılacak anonim bir kullanıcı tuhaf bir mesaj attı. Mesaj, eski dışişleri bakanı ve Trump'ın kazandığı 2016 başkanlık seçimlerinde Demokratların başkan adayı olan Hillary Clinton'ın iki gün sonra tutuklanacağını söylüyordu. Tutuklanmanın akabinde ülke çapında isyanlar çıkacak, birçok insan ülkeden kaçacak, askerler duruma el koyacaktı. Bunları anlatan gizemli yazar, mesajını okuyanlara bu gelişmeleri beklemlerini söylüyordu. Durumu kontrol etmek için Milli Muhafız Birliği'nden birini bulup ona şunu sorabilirlerdi: İki gün sonra, 30 Ekim günü için özellikle vazifelendirilmiş miydi?

Q'nun sonraki mesajı Clinton'ın gözaltında olduğunu ama henüz tutuklanmadığını iddia ediyordu. Bir yandan Trump'ı da uyarıyordu. Bir güç mücadelesi vardı ve bu sadece Demokratlarla ilgili değildi. Obama, Clinton, Soros, senatörler, hem Demokratlar hem Cumhuriyetçiler... Q'ya göre bunlar gücü yitireceklerini bir an bile düşünmemişlerdi. Ama artık güç Trump'taydı...

Ne Clinton tutuklandı ne de bu anonim mesajlarda olacağı iddia edilen olaylardan herhangi biri yaşandı ama Q bu tarz mesajlarla kısa sürede etrafına bir takipçi grubu topladı. Ona "Q" ismini de bu grup taktı. Bunun sebebi, anonim mesajlar atan bu kişinin, ABD'nin nükleer kodları da içeren ve "Q" diye sınıflanan devlet sırlarına erişime sahip bir istihbarat elemanı olduğuna inanılmasıydı. Q, yazdığı her iletide devletin derinliklerine hâkim olduğu imasında bulunuyordu. O derinliklerde büyük bir kavga sürüyordu. Her an her şey olabilirdi. Düzenin eski sahipleri, elitler panik içindeydi. Birbirlerinin boğazına basıyor, ihanet ediyor ve birbirlerini satıyorlardı. Demek ki "o kutlu gün" yakındı... Hep ikin-

ci plana atılmış kalabalıklar artık güzel günleri, hâkimiyeti doğrudan ele almayı bekleyebilirdi.

Yani “Korkma titre” diyordu Q. Bu retoriği muhakkak tanımışsınızdır. Zaten Türkiye’de yaşayan herkes Q’nun tarzını ve yaklaşımını, dahası işin gidebileceği yerleri şıp diye anlar. Q’nun yazdıkları, 17-25 Aralık sürecinde başlayıp 15 Temmuz darbe girişimine uzanan süreçte Fuat Avni isimli internet kullanıcısının söylemiyle aynı: Orada da bir güç mücadelesi vardı. Orada da “düzenin sahiplerinin” kontrolü kaybettiği söyleniyordu. Orada da bu düzenden nefret edenlerin, ondan zarar gördüğünü düşünenlerin, beklemesi vaaz ediliyordu.

Yine birtakım emir kipleriyle, mistisizmle, “henüz zamanı gelmediler”le, “bekleyin”lerle ve bunun gibi bir sürü bulanık lafla dolu, ne kadarının doğru ne kadarının yanlış olduğunu asla bilemeyeceğiniz, test edemeyeceğiniz iletiler... Test edilmeye o denli kapalılar ki, yanlış oldukları ortaya çıkınca dahi bunun bizzat iletilerin varlığından, göz korkutmasından, planları bozmasından kaynaklandığı söylenebiliyor.

Yine de... Amerika ile Türkiye’nin deneyimi arasında bir fark olduğunun altını çizmeli. Güç kimde? Mesajı verende mi, onu dinleyenlerde mi? Fuat Avni’nin yazdıklarının, devleti çoktan ele geçirdiğine inanılan bir gücün, Gülcülerin sesi ve mesajları olduğu, en azından onlarla bir şekilde bağlantılı olduğu varsayılıyordu. Darbe girişimiyle beraber, devletin derinliklerinde gerçekten de bir güç oyunu olduğu ortaya çıktı.

Amerika’da ise devletin derinliklerinde bir kavga olmasa da (Joe Biden’in kazandığı 2020 seçimleri, başta Trump olmak üzere birtakım Cumhuriyetçilerin sonucu kabul etmemesine rağmen, birçok güçlü Cumhuriyetçi’nin sağduyu çağrılarının eşliğinde, bir sistem kavgası yaşanmadan neticelenmişti) Q’nun mesajlarına inananlar yine de dengeleri bozmaya aday bir güce dönüştü. Bu, komplo teorileri dünyasında bir yenilik. Belki de bir devrim.

Q’nun ilk mesajlarının sonrasına bakalım. Clinton’ın tutuklanacağı iddiasıyla başlayan iletileri takip edenler, söylenenler çıkmassa bile bu gizemli kullanıcıda kendi dünyaları ve inançları açısından bir karşılık buldular. Q harfi ile “anonim” kelimesinden aldıkla-

rı “anon” öbeğini birleştirerek kendilerini “Qanon” diye adlandırdılar. Qanon’un ruhu, sadece Q’nun yazdıklarında değil, kerameti yine kendinden menkul birçok kaynaktan gelen ve ne kadar çılgınca olsalar dahi satanizm, pedofili gibi toplumun sinir uçlarıyla oynamak için çok elverişli komplo teorilerinde de tezahür ediyordu. Hızla kutuplaşan Amerika, bu tür düşünceler için çok verimli bir alan haline gelmişti. Qanon, çok kısa zamanda etkili bir harekete dönüştü; Temsilciler Meclisi ve Senato seçimlerinde bağrından aday çıkaracak – ve kazanacak– kadar palazlandılar. 2020’deki Amerikan seçimlerinde yirmiyi aşkın Qanon taraftarı ve destekçisi Temsilciler Meclisi’ne ve Senato’ya aday oldu. Bunlardan ikisi Washington DC’ye gitmeye hak kazandı. Georgia, halef-selef Amerikan başkanları Joe Biden ile Donald Trump’ın 2020’deki çekişmesinde kilit rol oynayan eyaletlerden biriydi. Oradan seçilip Temsilciler Meclisi’ne giden Marjorie Taylor Greene, Qanon’un açık bir destekçisiydi. Greene, Demokratları pedofili ve satanizmle ilişkilendiren komplo teorileri dolu yazılar da kaleme almıştı. Yine de seçim sürecinde kendini Qanon’dan uzaklaştırmaya, bir Qanon adayı olarak etiketlenmemeye çalıştı. Colorado eyaletinden seçilen iş insanı ve silahlanma aktivisti (sahip olduğu restoranda çalışanlar silah taşıyor) Lauren Boebert da aynı süreçte kendini bir dönem haşır neşir olduğu Qanon fikirlerinden hızla uzaklaştırmaya çalıştı. “Taç giyen baş akıllanır” mı demeli?

Gerçi Qanon’un gücünü ölçmek adına bu adaylara kadar gitmeye çok da gerek yok. ABD’nin en yüksek makamında dört sene oturan kişi, yani bir önceki başkan Trump’ın bizzat kendisi bu hareketi bazen örtük bazen açık şekilde destekliyor; savunulan en deli saçması iddiaları bile yalanlamaktan kaçınıyordu.

Bu noktada bir parantez açayım. Zaman içinde Q’nun kimliği hakkında farklı varsayımlarda bulunulmuştu. Onun bir kişi değil bir ekip olduğunu söyleyenler vardı. Kimileri de onun Trump’ın kendisi olduğuna inanıyordu. Özellikle 2020 seçimlerine giden yolda Amerikan başkanı, Qanon’un söylemsel yelpazesinden epey yararlanmış ve bir yandan da onun şekillenmesine dolaylı yoldan katkıda bulunmuştu. Qanon’un zeminini güçlendirmesinde, başkanın Twitter’daki RT’leri veya çeşitli vesilelerle ona sorulduğunda Qanon’a dönük örtük kabullenme ya da destek mesajları müthiş iş yaptı.

7

O tuhaf yelpazeye bir göz atmanın sırasıdır. Dedim ya, Qanon tek bir komplo teorisinden ibaret değil. Bu hareket, bugün gündemde olan birçok teorinin, dünyanın genel hal ve gidişine göre şekillenen, “biraz ondan biraz bundan” diyebileceğimiz bir karışımı. Ana ekseninde de “ABD’nin ve aslında dünyanın birkaç aile ya da elitten oluşan bir grup tarafından yönetildiği” inancı var.

Peki başka neler var? Birkaç sıra dışı (“akıldışı” diye de okuyabilirsiniz) iddiayı sıralayalım:

Başta Hillary Clinton olmak üzere bazı “elitler”, satanist bir pedofili çetesi işletiyor ve çocukların kanını içerek besleniyorlar.

Aramızda yaşayan bazı “kertenkele adamlar” bizi yönetiyor. Mesela Mark Zuckerberg.

Salgın hastalıklar, elitlerin kurduğu yerleşik düzenin yeni bir yönetim planı. Her şey, hastalığın yayılması, aşılardan bulunması insanların aşıya razı edilmesi bu plan dahilinde yapılıyor.

Bazı teknolojiler, ses ve ışık manipülasyonu bizi çıldırtmaya çalışıyor.

Bu düzeni bozmaya, gerçekleri anlatmaya çalışan insanlar öldürülüyor.

Ana akım medya, yukarıda saydığım türdeki “gerçeklere” asla yer vermiyor; derin devlet ne derse onu yapıyor.

Bu düzenden dünyayı Donald Trump kurtaracak... İyiyle kötü arasında nihai bir savaş yaşanacak ve Great Awakening (Büyük Uyanış) nihayet başlayacak.

Daha onlarca başka teori.

8

Senaryo çok... “5G teknolojisini aktive ederek pandeminin düğmesine basıldı” diyen de var, “Dünya nüfusu 500 milyona indirilmek isteniyor” diyen de... Hep bir onlar, hep bir gizli, örtük güçler, hep bir “kim olduğunu bilirsiniz siz”ler... Yeni konular değil şüphesiz, hele son bir iki yıldır fazlaca konuşulan “Dünya düz-

dür” teorisini savunanların 1956’dan beri bir dernek çatısı altında zaten örgütlü olduğu düşünüldüğünde.

Peki yeni olan ne var? “Hakikat-sonrası” ifadesinin yeni yeni yaygınlaşmasında, eskiden beri gelen bu düşüncelerin ekstra bir katkısı olabilir mi?

Birinci katkı, komplo teorileri ile yalan haber ve özellikle yanlış bilgi arasında bir geçişlilik olması. Komplo teorileri, “yanlışları” güya mantıklı bir çerçeveye oturtup onların etki alanını büyütüyor; internet sayesinde de bu alan müthiş bir hızla gelişiyor.

İkinci katkı ise kutuplaşma üzerine. ABD’de Qanon’a ve benzeri yapılara, hareketlere (ve tabii bu yapılarla arasında mesafe olmayan Trump’a) inanan insanların başkentte parlamento binasını basıp çatışmaya girmesi işin nerelere gidebildiğinin göstergesi. Komplo teorileri, toplumdaki gerilim hatları, sınır uçları üzerinden çok rahat ilerleyebiliyor ya da yeni gerilim hatları üretiyor.

Bir de çağımıza özgü bir “içerik” meselesi var.

“Bugünün komplo düşüncüsü farklı. Yanardöner ve agresif. Klasik komplocular zekiydi; şüphesine dönük kanıt bulmakta yetenekliydi ve en ufak detaya dek araştırırdı. Bugünkü komplo teorisyeninde yüzeyin hemen altında histeri yatıyor. Düşünce, yani ‘teori’ ikinci planda; mesele öncelikle his üzerine. Bu yüzden de senaryolar son derece hızla değişiyor. Modern komplo teorileri gizli bir düzeni açık etmeye uğraşmıyor. Kaostan besleniyor. Her şeyden önce, bunlar birer siyasi enstrüman. ‘Gizli’ gerçeklerin kitlelere yayılması, dijital çağda kurulu düzenin altını oymak, ayrılıkları kaşımak, hisleri kıskırtmak ve rakipleri dize getirmek için kullanılıyor.”⁵

Kültür, medya, toplum üzerine kitaplarıyla tanınan Hollandalı gazeteci-yazar Bas Heijne, *NRC Handelsblad* gazetesindeki makalesinde yenilikleri böyle not ediyor.

Böyle bakınca Hollanda’da kapı önüne bırakılan gazetelerdeki eski usul içerik kaygısı bile biraz naif kalıyor. Aynı zamanda Qanon’un motivasyonunu ve doğasını anlamak kolaylaşıyor.

Böyle bakınca Qanon yıkıcı potansiyelini de açığa vuruyor ve dehşete düşürüyor.

İşin bir de evrensel yönü var.

Qanon'un okyanus aşırp Atlantik'in bu tarafına geçmesi, eski belaları düşününce pek hayırlı olmasa gerek.

2020'den itibaren Qanon'culuk sadece ABD'de değil Avrupa'da da hızla yayılmaya başladı. Sebebi pandemiydi. Eski kıtada hemen her ülke, Qanon dalgasından payına düşeni aldı. İngiltere, Hollanda, İspanya ama en çok da Almanya... Berlin'de, Leipzig'de daha birçok yerde, hükümetlerin aldığı pandemi önlemlerine, maske takmaya ya da doğrudan "elitlere" karşı yapılan gösterilerde Qanon bayrakları açıldı. YouTube, Facebook, Telegram, hareketi anlatan ve yayan videolarla, görüşlerle doldu. Qanon görüşlerini anlatan kitaplar, dergiler yok sattı. Nasıl satmasın? 2020 sona ererken Almanya'da 300 bini aşkın Qanon'cu olduğu tahmin ediliyordu.

Şimdi bir soru: Trump obsesyonuna tutulmuş Amerikalıların dünyayı kimin yönettiğine dair uçuk görüşlerinden beslenen bir hareketin Almanya'dan alacağı verim ne olabilir? İlginçtir, her toplum ya da her grup, harekete kendi karakterini katıyor. Almanya'da potansiyeli her zaman söylenegelen ama 2010'ların ikinci yarısından itibaren ciddi ve tehlikeli bir yükselişte olan aşırı sağ, başta da neo-Naziler, Qanon retoriğinde kendi görüşlerinin yansımalarını buluyorlar. Devlet kayıtlarına göre, bugün Almanya'yı bağımsız saymayan yaklaşık 20 bin Alman vatandaşı var. Ülkelerinin hâlâ, İkinci Dünya Savaşı'nda karşı tarafta yer alan Müttefik Kuvvetler tarafından yönetildiğine inanıyorlar ve Üçüncü Reich'in savaş sırasındaki haliyle küllerinden doğmasını bekliyorlar.

Tarihin garip bir cilvesi mi demeli, yoksa insanın hayal gücünün sonsuzluğu mu; Qanon, Üçüncü Reich ile Trump'ın yollarını kesiştirebildi. Almanya'da taraftar bulan Qanon'culuk, Trump'ın Üçüncü Reich'in yolunu açacağına inanmıştı. Hem de tarihin en tuhaf yıllarından birinde, pandeminin dünya sahnesini yeniden şekillendirmeye başladığı anlaşılan 2020'de. Bu görüşe göre, Defender-Europe adı verilen NATO tatbikatı çerçevesinde Almanya topraklarında bulunan Amerikan askerleri, aslında bir başka

görevle oradaydı! Onlar esasında, Almanya'yı Şansölye Angela Merkel'den kurtarmak üzere Trump'ın gönderdiği güçlerdi! Şunları arka arkaya yazmak bile ünlem işareti kullanmadan zor geliyor ama Instagram'ın anlı şanlı *influencer*'ları bu tuhaf fikirleri takipçilerine yaymakta hiçbir beis görmedi.

Evet, inanması güç ama tarih bu görüşü de kaydetti. Gülüp geçilecek bir şey değil. Bu garabet, halihazırda var olan ırkçı, antisemit ve göçmen karşıtı görüşlerle birleşince doğrudan sonuçlar da üretiyor. 2019'un Ekim ayında Yom Kippur sırasında, 3D teknolojisiyle bizzat ürettiği silahıyla Halle şehrinde bir sinagog ile civardaki bir kebabçı dükkânını basan ve iki kişiyi öldürüp iki kişiyi yaralayan Stephen Balliet isimli neo-Nazi, saldırıyı Twitch isimli sosyal medya platformundan canlı yayınlamıştı. Seyredenler, Balliet'in ateş ettiği kurbanlarına, "Merhaba, benim adım Anon" dediğini görüp işittiler.

10

Burası birçokları için zurnanın zırt dediği yer. Qanon görül-
düğü üzere, silahlanmak için fırsat bekleyen aşırılar için tehlike-
li bir oyuncak olabiliyor. Örneğin, Almanya'da ruhsat sorunları
yüzünden ancak 3D ile üretilen silahlar ABD'de, anayasanın ce-
vaz vermesi nedeniyle, neredeyse köşedeki bakkaldan alınabili-
yor. FBI'ın Qanon'u güvenlik tehdidi olarak nitelediğini de yeri
gelmişken not edelim.

Üstelik Qanon yalnız değil. Benzer parametrelerle yayın ve ey-
lemler yapan ve arada bir Qanon'la iç içe girip arada bir de ken-
di hattında giden birçok başka grup var. Proud Boys, Boogaloo
Boys gibi şiddete meyilli gruplar, silahlanma hakkı aktivistleri,
aş karşıtları, göçmen karşıtı hareketler, kulağa yine çılgınca geli-
yor ama Amerikan Nazi sempatizanları vs...

Pandemi, başta Qanon olmak üzere bu grupların tümüne hem
geniş bir hareket alanı verdi hem de seslerinin duyulmasını sağ-
ladı. Pandemi, gündemi öylesine güçlü bir şekilde sarsmıştı ki,
2020 seçimleri sonrasında Capitol Hill'in basılmasına giden yolu

bir bakıma o döşedi. Kasımdaki seçimlerden yaklaşık dört ay önce, 1 Mayıs'ta, Michigan eyaletinin başkenti Lansing'de yaşananlar, dünyanın ne kadar tuhaf bir yöne savrulduğunu ayan beyan gösteriyordu. O gün karantina uygulamasını ve işyerlerinin kapatılmasını protesto etmek için Michigan şehirlerinden ve komşu eyaletlerden gelen göstericiler, Kongre Binası'nı ağır silahlarla bastılar. Valinin makam odasının önünde, ancak orduda bulunacağını tahayyül edebileceğimiz silahlarla poz verdiler. Hükümetin her şeye karışmasını istemiyorlardı ve kendi ifadeleriyle orayı nihayet özgürleştirmişlerdi! İçeride bu pozlar verilirken, dışarıda gamalı haçlı flamalar, Konfederasyon bayrakları dalgalanıyor, kalabalıklar ellerinde yağlı kementler ve otomatik tüfeklerle slogan atıyorlardı.

Qanon'un eski komplo teorileriyle en önemli farkı işte bu. Hakikat-sonrası dünyasıyla en rahat bittiği yer de burası. Bu çağda insanlar hem daha hızlı hem daha rahat bir araya geliyor. Daha kolay örgütleniyor. Qanon da o yolda. Bu tür hareketlerin hep dezavantajını çektiği ideolojik dağınıklıktan, hayal kırıklığı yaşayan insanların sadece öfkelerini boşaltmaya yarayan bir platform olma halinden kısmen kurtuldu. Artık bir yeminleri var. Yemin metninde, anayasayı ülkedeki ve dışarıdaki düşmanlardan korumak için hareket ettiklerini söylüyorlar. Bir de sloganları var. "Where we go one, we go all." Bir nevi "Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için"... Dünyanın gelmiş geçmiş en saçma kısaltmasına (WWG1WGA) sahip olan bu slogana artık Qanon damgası içeren her yerde rastlanabiliyor. Sosyal medya platformlarında, alışveriş sitelerinde, bayraklarda, tişörtlerde, şapkalarda, miting meydanlarında, araba tamponlarında...

2020 seçimleri öncesi ABD'de bir bu sloganlı ürünlerin satışı patladı, bir de silahların. Silah dükkânlarının önünde kuyruklar oluştu. "İç savaş" lakırdıları dönmeye başladı. Neyse ki korkulan olmadı. En azından işin ucu iç savaşa varmadı. Yine de Trump'ın, Trump taraftarlarının ve Cumhuriyetçi Parti'nin önemli isimlerinin mağlubiyeti kabul etmemesi sonucunda gelişen olaylar zinciri ABD'de emsali görülmemiş bir vakaya yol açtı. 6 Ocak 2021'de Beyaz Saray yakınlarında toplanan Trump taraftarları, mağlup başkanın halka ses-

leniş konuşmasıyla gaza geldikten sonra Joe Biden'ın başkanlığını onaylamak üzere toplanmış Kongre'yi basıp yağmaladı. Perşembe'nin gelişi çarşambadan belli değil miydi? Az önce tarif ettiğim üzere, bu, Lansing'de valilik binası baskınının ulusal versiyonuydu. Ama protestolar bu defa kanlı bitti. Çatışmalar sonucu dört gösterici ve bir polis memuru Kongre Binası'nda hayatını yitirdi.

Gören herkesi hayrete düşüren Kongre baskını fotoğrafları arasında şüphesiz eksantrik en dikkat çekenleri çıplak bedenini kürklere sarmış, kafasına boynuzlu bir başlık geçirmiş bir genç adamı gösterenlerdi. Bu adam kendini "Qanon şamanı" diye tanıttıyordu.

11

Korku. Kaygı. Heyecan. Bir sürü senaryo... Biz (belki de "büyük çoğunluğumuz" demeli) bugün yaşadığımız müthiş haber, enformasyon, bilgi ve yalan bombardımanı altında sakın kalamıyoruz, neyin nereden başlayıp nereye gittiğini görmekte zorlanıyoruz. Ama gelecekte bugüne bakanlar, 2020'de başlayan Covid-19 salgınının ciddi bir sınav olduğunu görecekler. Bizim bu sınavdan geçip geçmediğimizi de görecekler. Bugünleri merak eden o gelecek insanları bizden daha geniş bir perspektife sahip olacakları için ister istemez bu yaşadıklarımızı, önceki aşamalarla da birleştirecekler.

Onlar, "Nereden çıktı komplo teorisine inanan bu kadar insan?" demeyecek mesela. Tarihteki akışkanlığın farkına varacaklar. Şimdi ben de onlardan kopya çekmeyi deneyerek, seksenlerde doksanlarda bütün dünyayı kavuran, doksanlarda bize de uğrayan dallı budaklı o new age-yeni çağ akımını anmak istiyorum. Bu ülkeyi en iyi anlayan ve anlatan isimlerden Can Kozanoğlu'nun rehberliğine başvurarak... Kozanoğlu'nun ilk baskısını 1997'de yapan *İnternet Dolunay Cemaat* isimli kitabı o günlerin –o zaman bile, onca gürültü içinde anlaşılamayan– ruhunu anlamak için birebir. Kozanoğlu orada, bir çağ dönümünde olduğumuzu, ilerleyen yıllarda hayatın dramatik bir şekilde değişeceğini ve o değişime yön verecek hareketlerin çoktan aktive olduğunu izah ediyordu.

İşte o hareketlerin, Kozanoğlu'nun kaleminden hızlı bir dökümü:

Fal, büyü, cinler, uzaylılar, gizemcilik, dolunay, bazı alternatif tıp yöntemleri, parapsikoloji, yeni tarikatlar; yani bir bütün olarak new age-yeni çağ kültürü... Usulca büyüyen, hızla güçlenen Fethullah Gülen cemaati... Sözüünü ettiğimiz çağ dönümünü simgeleyen, insanlığın önünde büyük bir fırsat ve ihmale gelmez bir tehlike halinde duran internet...⁶

Dedim ya, sene daha 1997. Mesela ortada daha AKP bile yok. Ama daha o dönemde Kozanoğlu, Türkiye'nin yakın gelecekte başına gelecekleri işaret ederken, gösterdiği üç hedefi de vurmuş. İnternet faktörü malum, zaten bütün dünyayı değiştirdi. Gümlencilerin özellikle AKP iktidarından itibaren oynadığı ve darbe girişimine dek giden güç oyunu Türkiye'nin siyasi iklimini baştan aşağı değiştirdi. New age-yeni çağ kültürü ise...⁷

Onun ne yaptığına ya da ne yapacağına bakmak için önce Kozanoğlu'nun kendi satırlarına başvuralım. Bu defa, tarif ve ortam içeren uzun bir alıntı:

New age-yeni çağ kültürünün genel kabul gören bir tanımı yok aslında. Hatta doğum tarihi bile tartışmalı. Kimilerince doğum tarihi binyıllar öncesine gidiyor. Kimilerince, yine daha önce aktardığımız gibi, 20. yüzyılın başında İngiltere'de doğuyor new age-yeni çağ kültürü; kimilerince de 70'li yıllarda California'da bir post-hippi akım olarak ortaya çıkıyor... Düne ilişkin tartışmalar bir yana, konuyla ilgilenenlerin birleştikleri bir nokta var: New age-yeni çağ, özellikle Batılı toplumlar ve gelişmiş ülkeler için, hem bir dönemin adı, hem bir kültürün adı, hem de bir sektör. Mistik ya da mistik olmayan yeni tarikatlar, ruhçuluk, gizemcilik, fal, kehanet, büyü, parapsikoloji, alternatif tıp alanının büyük bölümü, UFO gözlemciliği (ufoloji) ve uzaydaki diğer canlılarla iletişim vs. Bunlar, kimi zaman iç içe geçerek kimi zaman bağımsız halleriyle new age-yeni çağ kültürünün parçalarını oluşturuyorlar işte. Sağlıklı hayatı ayurvedada arayanlar, şeytana tapma temelinde oluşmuş bir cemaatle; uzak galaksiler-

le iletişim kurduklarını söyleyenler Nostradamus çözümlemecileriyle aynı çerçeveye yerleştirilmelerini hoş karşılamayabiliyorlar. Kendilerince haklılar, herhalde. Ama “dışarıdan” bakınca, onları birleştiren, hiç değilse insanlık tarihinin aynı dönemine yerleştiren bir şeyler olduğu görülüyor. Umudun bittiği yerde umudu; gerçek ve mecazi anlamda can pazarında ölümün ya da ölümsüzlüğün sırlarını; keşiflerin, icatların ulaşamadığı noktada “dördüncü boyut” a gizlenmiş “bilinmeyen”i; iletişim çağında, denenmemiş bir iletişimi; dünya tükenirken yeni dünyaları; belirsizliğe ve güvencesizliğe karşı faldaki kehanetteki geleceği, sıradanlığa karşı farklılığı aramak...

12

Evet, yeni yeni açılan bir çağa müthiş bir giriş bu. Kozanoğlu, ardı bilinmezlerle dolu bir kapıyı ardına dek açmış ve new age-yeni çağ günlerini, kendi deyişiyle “dolunay” günlerini tarif etmiş.

Bir soru: Kozanoğlu bu hedefi de isabetle vurdu mu? İlk iki faktör üzerinde, yani internette ve cemaatte, hiçbir tartışma söz konusu olamaz. Peki ya “dolunay?” Hayata “alternatif” bir pencere açmayı hedefleyen o new age-yeni çağ kültürü?

Doksanlardaki dolunay ile bugünkü bir mi? İkisi acaba halen birbirine benzer mi?

İki binli yıllarda bu new age-yeni çağ kültürü diğer birçok şeye göre epey geri planda işledi. Çünkü o “diğer birçok şey” görülmemiş ölçüde etkiliydi. Bir defa bütün dünya açısından, Kozanoğlu’nun da söylediği gibi internet çok belirleyici oldu, çok el aldı. Kolay değil, neredeyse tüm insanlığın hayata bakışı, iletişim kurma biçimi, üretim ve tüketim ilişkileri, kültürü, sazı sözü, hikâyesi değişti. İkincisi, 11 Eylül 2001’deki İkiz Kuleler saldırısıyla birlikte dünyada, en başta da bizim coğrafyada, siyasete dair her şey, daha önce hiç tanık olmadığımız türde bir kimyasal reaksiyona girdi.

Her ülkenin kendine özgü şartları vardır ama Türkiye ekstrasından da değişiyordu. Bin yıl sonundaki büyük İstanbul depremi, çağı açan ekonomik kriz, derken önceki hiçbir döneme benzemeyen

AKP iktidarı... Üstüne, Kozanoğlu'nun özellikle işaret ettiği hareket: Fethullah Gülen cemaati... Türkiye iki binli yılların başından bugünlere epey sarsılarak, epey şaşırarak, epey değişerek geldi.

Geldi gelmesine de new age-yeni çağ kültürünü yaşamaya doğrusu pek vakit kalmadı. İslamcı eski tarikatlar ile tarikat liderlerinin ve elbette Gülen cemaatinin AKP iktidarında görülmemiş ölçüde güçlenmesi ve vitrine gelmesi faktörlerini saymazsak tabii... Hakkını teslim etmeli, bunlar da elbette Kozanoğlu'nun güçleneceğine işaret ettiği konuların içindeydi ama işte new age-yeni çağın hem bizde hem dünyanın kalanında, en çok da Batı'da kendini gösteren bir başka yüzü daha var. Kimliğini ve hareket alanını bilginin, uzmanlığın gerilemesinde bulan bir yüz...

O yüz önemli. O yüz tekrar sahne alıyor. Ben kendi payıma, Kozanoğlu'nun işaret ettiği bu new age-yeni çağ faktörünün esas işini şimdi yapacağını düşünüyorum. Çünkü 20. yüzyılın başından beri başlaması beklenen o "yeni çağ" hâlâ tam anlamıyla istim tutmadı. Ama kapı aralandı. Çok geçmeden başlayacak.

Bu kitabın temel meselesine, "hakikat-sonrası"na gelirsek... Çok uzakta değiliz zaten. "Hakikat-sonrası" diye tanımlanmaya çalışılan ama 5N1K'sı üzerinde bir türlü mutabık kalınamayan o "şeyde", kendini sürekli kurmaya çalışan bu new age-yeni çağ kültürüyle fena halde ortak bir şeyler var. Hiç değilse şunu söylemeli: Hakikat-sonrası, bu kültürün aradığı verimi fazlasıyla bulacağı bir alan.

13

New age-yeni çağ kültürü, hakikat-sonrası dünyayı kuran faktörlerin iteklemesiyle altın günlerini bundan sonra yaşayacak.

Çünkü artık hepimiz başka bir dünyadayız. İnternet hayatımızı, matbaanın Ortaçağ toplumlarına yaptığı gibi değiştirdi. Haber, bilgi, enformasyon akışı olağanüstü hızlandı. Kutuplaşma hemen her yerde derinleşti. İnsanlar yankı odalarında, kendine benzeyen başkalarıyla gitgide daha çok buluşur ve yaşar oldu. Ama bir faktör var ki, yeni hayatlarımızın hal ve gidişinde her şeyden çok belirleyici oldu, oluyor, olacak: Bilginin ve uzmanlığın egemenliği ağır yara aldı.

New age-yeni çağ kültürü, işte bu yüzden, bugün daha kolay yüksелеcek. Hatırlayalım, 1990'larda iyice ivme kazanan bu new age-yeni çağ yelpazesinin evvela moderniteyle bir sorunu vardı. Bilgi konusunda katı, uzlaşmaz, hiyerarşik moderniteyle hep bir savaş yaşandı. Din arayışları, başka dünya arayışları, cemaatler, mezhepler, kıyameti bekleyenler, çareyi içe veya doğaya dönmekte bulanlar... Örneğin Kozanoğlu, new age-yeni çağ kültürünün aslında 20. yüzyılın ilk çeyreğinde güçlenmeye başladığını ama "araya iki dünya savaşı, birbirini doğuran sıcak savaşlar, tam otomasyon, iletişim devrimi-bilgi çağı" girdiğinden "umulduğunca yükselemeden" geri çekildiğini yazmış.

Doğrusu, bilginin soğuk yüzü de insana pek yardımcı olmuyordu. Demek ki bir asırdır, birçok insan hayatlarını Jules Verne romanlarındaki gibi yaşamıyor ya da yaşamak istemiyor. Bir kesinlik, bir ölçü, bir sebep-sonuç ilişkisi aramıyorlar. Bazıları bilimin, fazla bilmenin kendisinin bir sorun olduğuna, maddeye önem verirken ruhun kaybolduğuna inanıyor. Bazıları bilimin çok dar bir grubun oyuncağı olduğunu ve temel olarak bir iktidar kurmaya yaradığını savunuyor. Bazılarının bilimle zaten bir işi yok; "inancısı" önceliyor. Hepsini, herkesi bir torbaya koymak elbette haksızlık ama bugünleri iyi anlamak için bu genelleme de lazım. Ortada bilmekle ilgili bir mesele var...

Şimdi gelelim o meseleye: New age-yeni çağ kültürü bugünlerle varana dek epey badire atlattı, şekil değiştirdi, törpülendi, yeni imkânlar edindi, farklı hedeflere yöneldi. Ama ne olursa olsun temel motivasyonu aynı kaldı: sıradanlıktan kurtulma, sır perdesini aralama; bilinmezleri bilinir, görünmezleri görünür kılma; bilginin, bilimin "açıklayamadığı" konuları anlama; bir nevi bilginin, eski usul bilginin "tahakkümüne" meydan okuma...

Hem de ne meydan okuma... Ayan beyan ortada: Bu alanın, on yıllardır kurulmaya, yaşanmaya çalışılan bu yeni dünyanın, her şeyden önce, alışıldık bildik kalıplar içinde bilginin üretimiyle ilgili bir meselesi var. Bilgiyi kim üretir, kim şekillendirir, kim saklar, kim dağıtır, kim öğretir; hepsiyle bir derdi var. Hükümetler, üniversiteler, gazeteler, eski usul ansiklopediler, haber kanalları, bilginler, öğretmenler... New age-yeni çağ hayatı, bir şekilde bunların

hepsiyle bugüne dek kurulmuş ilişki biçimlerini reddediyor. Daha eşit, belki daha samimi bir ilişki kurmak istiyor. O da her zaman değil. Çünkü new age-yeni çağ kültürü, eski dünyanın bu temel taşlarının, modernizmin tüm bu kurumlarının, pozitivizmin tüm bu yorumlarının, eski dünyanın tüm bu önemli aktörlerinin rolünün artık eski günlerdeki kadar belirleyici olmasını öngörmüyor.

Başka bir arayış var. *İnternet Dolunay Cemaat*'te şöyle yazmış Kozanoğlu:

“Söz”ü politikacılardan alacak bilgiler yok muydu, dünyayı değiştirecek başka dünyalar yok muydu? Sıradan, basit hayatları renklendirecek olağanüstü olaylar, doğaüstü etkileşimler; yalnızlıkları sona erdirecek, sevginin ve paylaşımın reenkarnasyonuna enerji aktarabilecek cemaatler; belirsizlik karşısında huzur verecek kehanetler... Olamaz mıydı bunlar?⁸

Bu soru yıllardır yerinde duruyor. Hatta Kozanoğlu yazmadan önce de duruyordu. 20. yüzyılın başında da vardı; sonunda da vardı; halen var. New age-yeni çağ kültürü, dünyanın ve tek tek ülkelerin yaşadığı baş döndürücü gelişmeler arasında var olmaya, kendine imkânlar kurmaya çalışıyordu.

En büyük imkânı da Covid-19 salgınıyla yakaladı. Dünya tarihinde bilimin, bilginin, uzmanlığın daha fazla sorgulandığı bir dönem olmamıştır. Hem de kitlelerce ve aynı anda sorgulandığı bir dönem... Hem de internet gibi doğru ya da yanlış her şeyin sesini, hacmini ve etkisini misli misli büyüten bir mekanizmanın hayatlarınıza bunca yerleştiği bir dönem...

14

Bu dönemin birçok sonucu olacak.

Qanon bu sonuçlardan biri. New age-yeni çağ kültürünün hakikat-sonrasıyla buluşmasının müthiş bir ürünü. Ama bu kültürden payını alan, onu yaşayan ya da ondan etkilenen herkes illaki komplo teorileriyle haşır neşir sayılmaz. Bilakis, new age-yeni

çağcılarının arasında bu tür açıklamaların semtinden bile geçmeyenler de var; hatta onlar belki çoğunluktalar. Ama bu kültürün bilgiyle olan temel meselesi, internetin artık hücrelerimize sinmiş mevcudiyeti ve nihayet kutuplaşmanın, cemaatleşmenin son sürat gitmesi sonuçlar üretiyor, alanlar açıyor. Bu alana girenlerden biri de Qanon. O artık sadece Trump'ın başarısı etrafında örgütlenmeye çalışan başıboş insanların hayali, heyecanı değil. Dünyanın gidişatına bir meydan okuma. Sistemi yeniden tasarlamaya dair bir fikir. Onların deyişiyle "elitlere", "efendilere", "güç sahiplerine", "şeytani düşüncelere" karşı bilenmiş bir hareket... Haklı olup olmadıkları, saçmalayıp saçmaladıkları da önemli değil. Neticede varlar. Ortadalar. Yükseliyorlar.

Qanon yükseliyor. Trump'ın seçim kaybetmiş olması da onun yükselişini durdurmayacak. O değilse bir başkası. ABD'de, Avrupa'da, hatta Türkiye'de... Var olacak ve taraftar toplayacaklar. Yüksелеcekler. Bir yandan new age-yeni çağ da yüksелеcek. Gelip geçti denen astroloji, doğaya dönüş, mistisizm, alternatif tıp, karma felsefesi, spiritüalizm dalgaları da yüksелеcek. Kutuplaşmayla, pandemiyle, internetin tüm dünyaya yayılmasıyla var olmuş hakikat-sonrası, bilgiyle sürüp giden o büyük mesele için biçilmiş kaftan. Marjinal bulunan birçok argümanın, bu arada komplo teorilerinin de merkeze gelmesi, merkezde yer kaplaması için harika bir fırsat. Hakikat-sonrası ve new age-yeni çağ kol kola yüksелеcek. Ya da şöyle demeli; hakikat-sonrasıyla güçlendirilmiş bir new age-yeni çağ yaşanacak. Belki o zaman ikisine de şimdiki gibi eğreti durmayan, daha işlevsel bir isim bulabiliriz.

15

Bu yükselişi biz burada, Türkiye'de de göreceğiz. Hatta belki Qanon'un kendisini bile göreceğiz. Şu anda bile internet gruplarında bu tarz oluşumlar var. Qanon ve türevlerinin ABD'deki pedofili, çocuk kaçırma ve şeytani ayinlere yönelik paylaşımlarının eşzamanlı şekilde Türkiye'de, buralı bir çerçeve içinde hızla patladığını ve aynı hızla unutulduğunu da kaydetmeli. Ama bir pa-

ralellik kurmak için Qanon'a kadar gitmek gerekmez. Bu maya, Türkiye'de her zaman mevcuttu. Tarikatler, cemaatler bir yana, Mu ve Atlantis'le Atatürk'ün bağıny arayan "sekülerler" bir yana... İşin "oturaklı" komplo teorisi tarafında da, bir yandan derin devleti bir yandan insanların soy kütüğünü araştıran ve nihayet aş karşıtlığı kitaplarıyla çıkagelenler... Alttan altta işleyen bu akım, Hollanda'da kapının altından atılan gazetelerin murat ettiği işlevi görüyor. Şüpheyeye bir omurga sağlıyor. Onu bir YouTube videosunun geçiciliğinden uzaklaştırıp, ona bir bestseller saygınlığı, bir rütbe ve bir nevi omurga kazandırıyor. Demek ki Qanon'un yarıdönerliği, hızı ve hacmiyle eski tüfeklerin somut ve daha detaycı yaklaşımı bizde de fazlasıyla mevcut. Bizde de ikisi beraber ilerleyecek.

Qanon'un fikrine siyaseten de uzak değiliz. Bugün memleketin siyasi yelpazesindeki hemen her partiden bu görüşleri savunacak temsilciler rahatlıkla çıkar.⁹ Hele bugünün kutuplaşmış, göçmen karşıtı, komplocu ikliminde ferah ferah çıkar. Böyle bir parti kurulsa iktidara yürüyebilirdi. Peki başına kim geçerdii?

Yeni çağ-new age-hakikat-sonrası Türkiye'sindeki siyasi iklimi konuşmanın vakti çoktan geldi.

Beşinci bölüm

Hepimiz Melih Gökçek'in rüyasında yaşıyoruz

1

Hakikat-sonrası kavramı kanlı canlı bir insan olsaydı, o kişi kuşkusuz Donald Trump olurdu. Hakikati tahrif etmede çok yetenekli olduğu için değil sadece; bizim memleketten çıkma bir başka iddialı isim, Melih Gökçek, ABD'de, dünyanın vitrininde politika yapmadığı için.

Eminim Gökçek de çok isterdi bunu. Bu düzeyde siyaset yapmayı. Hakikatle bu etki düzeyinde bir ilişki kurmayı da belki.

Eh, coğrafya bazen hakikaten kaderinizdir. Ankara'nın sabık belediye başkanı ABD'de doğsaydı, hem siyaset icrasında hem hakikate meydan okumada Trump'ı epey zorlardı. Onu geçermiydi peki?

Bence şanslar eşit.

2

Trump ve Gökçek... İki ismin o kadar çok ortak yönü var ki.

İlk ortaklık, ülke ya da şehir yönetimi fark etmez, olayların akışı hakkında söyledikleri bazı şeylerin şaka sanılması. Ciddi olduklarının her defasında sonradan anlaşılması. İşte Trump'ın mesela Covid-19 pandemisini karşılarken "Havalar ısınınca geçer" demesi... Ya da Melih Gökçek'in virüse çare olarak bir yerlerden duyduğu saç kurutma makineli bir öneriyi paylaşması...

Bunları söylerken ve önerirken ciddilerdi.

Bir başka ortaklık, en azından şimdilik geçmişte kalmaları. Bugün ikisi de “eski” başkan ama halen bir etki sahaları var.

Trump milyonlarca insanı yönetiyordu; şimdi o milyonların en azından yarısına bir sonraki seçimler için sinyal veriyor. Gökçek şu an bir şehri yönetmese dahi milyonlarca insanı etkiliyor. İstikbal onun için de kapalı sayılmaz.

Gelecekteki performansları bir yana, sergiledikleri icraatlarından gördüğümüz, ikisinin de hakikatle ilişkisinde gedikler olması. Bu gedikleri kendileri bilerek mi açıyorlar, yoksa sadece görüntü mü veriyorlar? Belki halka ancak çıtayı düşürerek, vasatlığı yayarak inebileceklerini düşünüyorlar. Belki toplum vasatının zaten altındalar. Muamma. Bir David Lynch filmi gibi muamma. “Survivor” adasında ya da “Biri Bizi Gözetliyor” evinde, “Yoksa bu işler danışıklı dövüş mü?” sorusunun cevabı gibi muamma. Zemin sürekli kayıyor. “Bu sahiden yaşandı mı?” diye sorduğunuz anda çerçeve değişiyor.

Bir ortaklık daha... En görüneni. En gizemsiz olanı. İkisinin de sosyal medyaya zaafı var. Sosyal medyanın da belirli bir mecrasına. İkisi de iflah olmaz birer Twitter kullanıcısı. (Bunu söylemekle beraber Trump’ın uygunsuz kullanım yüzünden Twitter’dan kovulduğunu da not edelim.) İkisi de halkla iletişimi oradan kuruyor ve ikisi de her şey hakkında konuşuyor. Kararlarını açıklıyorlar. İlan ediyorlar. Gaz veriyorlar, gaz alıyorlar, gaza geliyorlar. Hepsi Twitter’da.

Ama bir konu çok özel. Bir alan onların kıymetlisi. Komplo teorileri... İkisi de yıllar içinde, çok etkili bir şekilde kullandıklarını Twitter hesaplarında komplo düşünüşünün ilginç örneklerine yer verdiler.

Neticede ikisi de hakikat-sonrası çağının ruhunu yansıtıyor. Trump’ın bu işi nasıl yaptığına ve küresel planda ne tür etkileri olduğuna önceki bölümde yer vermiştim. “Yerli ve milli” ölçeğe, Gökçek’in hakikat-sonrasını temsil gücüne gelelim. Çünkü bu gömlek onun üstüne tam oturuyor.

Gökçek’in hayatı ve eserleri bahsine geçmeden evvel, hakikat-sonrasının olmazsa olmazları listesini bir gözden geçirelim:

Sosyal medyayla yaşama ✓

Hurafe-safsata ✓

Gerçeği kendi versiyonuna göre anlatma ✓

Kutuplaşma, kutuplaştırma ✓

Uzmanlarla, bilim insanlarıyla itişme, zıtlasma ✓

Komplo teorilerini ön plana çıkarma ✓

Gökçek'in adı geçince bütün kutulara tikatabiliyorsunuz. Ama bu kutuların da ötesinde bir unsur var. Kendisi. Kendi kişiliği.

Bu kutucuklara dolacak her kavgayı, her tartışmayı üzerinde zahmetsizce taşıyabilecek; milyonları şaşırtacak konuları, mesele şehrin ortasına kondurduğu absürt ötesi dinazorları dünyanın en doğal şeyi gibi savunabilecek, çabasız şık bir personası var Gökçek'in. Bu persona olmasa kalan hiçbir şey mümkün olmazdı. Melih Gökçek'in bir hakikat-sonrası fenomeni olarak portresi yazılamazdı.

Ama hakikat-sonrası hayatlarımızla kesişen bu portrede, yani kendi portresinde bile Gökçek'in kişiliğinden, siyasetinden çok daha büyük bir dünyanın izleri var. Türkiye'de şu an hüküm süren kutuplaştırıcı popülist iklimin taşıyıcı unsurlarından biri Gökçek. Gerçekliğin eğilip bükülmesinin neredeyse bir kural haline geldiği mevcut siyasette; kutuplaşmanın, kurumları, uzmanlığı, bilgiyi aşındırdığı, yok saydığı popüler kültürde önemli rol oynuyor. Dedim ya, temsil gücü çok yüksek.

Belki soracaksınız (sorunca da haklı olacaksınız): İyi de Gökçek'in temsil gücü, sistemin asli unsuru, başrol oyuncusu, ülkeyi neredeyse tek başına yöneten Erdoğan'dan daha mı yüksek? Melih Gökçek'i, yani dört seçim kazanarak 23 yıl boyunca Ankara'yı yönetmiş belediye başkanını bir hamlede görevden almış Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'dan?

Evet. Daha yüksek. Mesele hakikat-sonrası olduğu için daha yüksek.

İki sebebi var bunun. Birincisi, Erdoğan'ın bu dünyanın olmazsa olmazı internetle, sosyal medyayla ilgisi yok. Zorunda kalmasa bu işleri öğreneceği falan da yok. Öyle yok ki, Erdoğan Twitter'ı bir ara "bela" olarak bile tanımlamıştı. "Şu anda Twitter

denilen bir bela var, yalanın daniskası burada. Sosyal medya denilen şey aslında şu anda toplumların baş belasıdır.”

Peki Albay John'un Rambo'yu nasıl tarif ettiğini hatırlar mısınız: “Sizin cehennem dediğiniz yere, o evim der!”

İşte Gökçek ve Erdoğan arasında sosyal medyaya yönelik görüş farkı tam da bu. Birinin bela olarak gördüğü yere öbürü evim diyor. Ama işte hakikat-sonrası dünya da en çok internette şekilleniyor.

İkincisi, Gökçek'in komplo teorileriyle, komplo zihniyetiyle Erdoğan'a göre daha teklifsiz, serbest bir alışveriş içinde olması. Burayı açmakta fayda var. Bu alanda ikisinin arasında angajman farkı olmayabilir; sonuçta bu ölçülebilen bir konu değil. Hem Erdoğan, Milli Görüş'ten gelen biri olarak, bu hareketin komplo zihniyetiyle fazlasıyla alışveriş içindeki öğretisini devraldı. AKP iktidarının ilk yıllarında bu netameli alandan izler sık görünmese de, sonrasında bu zihniyet iktidara fazlasıyla hâkim oldu. Başta Erdoğan, AKP'nin ileri gelenleri, Gezi'den, 17-25 Aralık'tan sonra sorumluluğu hep belgisiz zamirlerde arayan bir komplo teorisi zihniyetini sıklıkla dillendirdiler. Bu dil ve zihniyetle, kendi tabanını sevk ve idare etmekte başarılı da oldular. FETÖ'nün 15 Temmuz'daki darbe girişiminden sonra da bu söylem doruğa çıktı. O kadar çıktı ki artık başka bir söylem kalmadı. İlerleyen bölümlerde detaya gireceğimiz üzere, aslında hiçbir şey söylemeyen, sadece birtakım iç ve dış odakları işaret eden, ima eden bir söylemle baş başayız şimdi.

Şüphe yok, Erdoğan bir söylem kurmada, hele de gündemi yönlendirmede, diğer herkesten çok daha etkili. Bu yüzden bu meseleyi onsuz ele almanın anlamı yok. Hatta fazlası var. Sadece iktidara değil, toplumun neredeyse tüm katmanlarına yayılan, kendini muhalif olarak adlandıranlara da teşmil edilebilecek bir zihniyet bu. Nedenini nasıldığını tarif etmeye çalışacağım. Ama şimdilik Gökçek'e dönelim.

Gökçek'in farkı, bu söylemi, bu zihniyeti gündelik hayatın bir parçası haline getirmesi. Yine sosyal medya üzerinden, tuhaf tuhaf komploları, takipçilerin zihinlerine ve Türkiye'nin gündemine sokması. Bunun özeni olur mu bilemem ama Erdoğan'ın da-

ha özenle, daha devlet hükümet ağırlığıyla yaptığı imaları, gündeme getirdiği “üst akılları”, “büyük resimleri”, “zamanlama manidar”ları, onun paldır küldür, haldır huldur ortaya atması.

Gökçek’in bir de “bonus” cinsinden bir farkı var. Güçten ve gözden düşse bile, mevcut popülizm rüzgârlarının en çok onun yönünden esmesi. Ankara’nın eski başkanı artık iktidarda değil ama fikirleri, zihniyeti halen iktidarda. Az şey sayılmaz. Şu an hepimiz Melih Gökçek’in rüyasında yaşıyor olabiliriz.

3

Büyük iddiaların, büyük gürültülerin adamı olduğu için “Melih Başkan”ı anlatmaya bir başka “büyüklük”le devam edelim. Açık bıraktığı caps-lock, yani büyük harf tuşuyla. Bu önemli. Sosyal medya jargonunda, büyük harfle yazmak bağırarak anlamına geliyor. Hayatının önemli bölümünü Twitter başında geçiren ve her zaman büyük harfle yazan Gökçek sürekli bağırıyor (belirtmeye gerek var mı, Trump da pek seviyor büyük harfleri).

Sosyal medya adabına uyar veya uymaz ama bu mecranın ruhunu çözmüş olduğu için hakkını teslim edelim; ne kadar yüksek sesle söylerse, sözünü o kadar dinleteceğini biliyor Gökçek. Bugünün iletişim ortamında başka türlü mümkün değil. Çünkü bağırarak söylemezse sözünün çoğu kez dikkate alınacak bir içeriği yok. O içeriğin de bir ağırlığı yok; uçucu kaçıcı, hafif. Kompolarla hurafelerle örülü, bazen yüksek perdeden bir uyarı, bazen dalga ya da küçük hinlikler içeren; muhalefeti kalaylayıp bir parçası olduğu iktidarı öven, dil kurallarına da pek pas vermeyen, kırk dökük cümleler.

Bu cümleleri orta yere bağırıyor Gökçek. Ses veriyor. İddia ediyor. Meydan okuyor.

Çoğunlukla da yanıltıyor. Yanıltıyor. Ama fark etmiyor. Sihirli sözcük bu: Ne kadar yanıltırsa yanılsın, fark etmiyor.

Ne Gökçek için fark ediyor ne de onu seven, tweet’lerinin altında “Başkanım” diye ses veren takipçileri için. Buralardan bir sorumluluk türemiyor. Doğru nerede bitiyor, yanlış nerede başlı-

yor, fark etmiyor. Kazanmak önemli. Geri adım atmamak, zayıflık göstermemek.

Başta Erdoğan, AKP iktidarının tüm ileri gelenleri için öyle. Çok daha eski liderler için de. Makyavel de bunu vazetmiyor muydu? O halde bunun neresi yeni?

Ama Melih Gökçek, oyununu Makyavel'in hayal bile etmediği, Erdoğan'ın da gönül indirmedeği, hatta dedim ya, "bela" diye adlandırdığı bir mecrada, sosyal medyada kuruyor. Fikirlerini orada ışık hızıyla yayıyor. Kendi gerçekliğini orada yaşıyor. Bu açıdan hakikat-sonrası dünyada iyi bir siyasetçi tipi Melih Gökçek. Trump gibi. Hatta Trump'tan iyi. Çünkü bu alanda Trump'tan çok daha eski. Yine hakkını verelim, bu işlerin bizdeki öncüsü o. Sosyal medyanın gücünden ilk haberdar olan siyasetçilerden. Diğerleri, sosyal medyaya çekingen çekingen giriş yaparken, Gökçek kendini orada çoktan kurumsallaştırmıştı. Bir fenomen olmuştu bile. Oyunu kurallarına göre oynamak bir yana, bazı kuralları da kendisi icat etti.

Sosyal medya performansı, hakikat-sonrası dünyasının seçkin bir aktörünün nasıl davranması gerektiğine yönelik bir kullanım kılavuzu gibi.

Açalım o halde kılavuzu. Bir defa sürekli tekrar ediyor Gökçek. Müthiş bir hızla yayıyor. Birisi ona bir şey yazdığı zaman hemen haberi oluyor. Trump gibi tek yönlü bir performans değil onunki. Beyan edip gitmiyor. Alıyor, veriyor; ver-kaça giriyor; ikili oynuyor. Konuyu örneklerle açıyor, destek arıyor, destek buluyor, makara yapıyor, hatta gidip başkalarına sataşılıyor. Bazen hepimizi trollüyor. Oltaya geldiği de oluyor. Hem de çok. Hakikat-sonrası dünyayı kılcal damarlarına kadar yaşıyor, yaşıyor.

Kendisi de Twitter başında yaşıyor. Bir zamanlar belediyeyi de oradan yönetiyor gibiydi. Neredeyse her zaman orada. Buna mesai harcıyor. Hem de epey mesai harcıyor. Makamından, gücünden beklenmeyecek, "Başkan git yat artık" şakalarına maruz kalacak kadar... Ama gidip yatacak hali yok. Başkan Gökçek, sosyal medyada on kaplan gücünde. Ankara'yla birlikte Twitter'dan da el çektilerdi ne yapardı acaba? Nasıl gündemde kalırdı? Sosyal medya onun için bir gündem üretme makinesi. Çarkıfelek gibi çeviri-

yor sosyal medya gündemini. Zorda kalırsa araya iki komplo teorisi sıkıştırıyor; biraz iktidar övüyor, biraz CHP'ye bulaşıyor. Hır çıkarıyor.

Sonuçta “Siz ne ara belediye yönetiyorsunuz?” eleştirilerine muhatap olarak (ama elbette bu eleştirilere kulak asmayarak), hiçbir şeye aldırılmaz bir görüntü vererek, sosyal medya performansına devam etti; hâlâ da ediyor. Her konuda ama her konuda tweet atıyor. En çok da siyasi rakiplerine ya da AKP'nin rakiplerine laf sokma tweet'leri... Bunları kendisinin attığını biliyoruz. Nereden mi? Evvela üslubundan; başka kimsenin taklit edemeyeceği, biraz gevrek, biraz çocuksu, epey de komplo teorisi kokan “trademark” üsluptan... Bu benzersiz tweet'ler yüzde yüz onun mamulü. Pardon, yüzde 99. Çünkü Twitter'daki “bio”sunda şu anda “Tweet'lerin yüzde 99'unu ben atarım, yüzde 1'ini danışmanlarım atabilir” yazıyor.

Herhangi bir yanlış tweet'te, “Pardon danışmanım anlamadan, dinlemeden atmış” diye yan çizme ihtimali var yani. Fena taktik değil. Üstelik “danışmanlarım” diyerek, belediye başkanlığından el çektilmiş olsa bile birden fazla danışman istihdam eden birisi olduğunu ima ederek boş durmadığını da anlatıyor. Demek ki danışmanlarla çalışılacak konular var. Hem de çok.

Yanılıyor, yanıltıyor ama fark etmiyor demiştim. Bu konuda repertuarı geniş. Attığı tweet'ler, dillendirdiği iddialar yanlış bilginin yaygın türlerinin çoğunu içeriyor: hatalı ilişkilendirme, uydurma, bağlamdan koparma, manipölasyon, tahrifat... Teyit.org sayfaları Melih Gökçek bombalarıyla dolu.

Tabii ki odak noktası Ankara. Şimdi de öyle, başkanken de öyleydi. Hem tweet atıyor hem bir yandan taş taş kendi Ankara'sını inşa ediyordu. Baş eseri o. Gökçek'in Ankarası. Bir tür Gökçekland. Biraz acayip; bir film seti, tema parkı gibi bir Ankara'ydı bu. Gökçek artık şehri yönetmese de ondan kalan birçok şey başkentte daha yıllarca yaşayacak. Bir küçük örnek, eserlerinin arasında inci tanesi gibi duran, absürt ötesi Ankapark'tan. Şimdi işlevsiz bu tema parkının belediyeye maliyetinin yaklaşık 750 milyon dolar olduğunu Ankara'nın Gökçek'siz ilk seçimi kazanan belediye başkanı Mansur Yavaş açıkladı. Başka masraflar da var. Anlamsız, bağ-

lamsız, dev robot, kol saati ya da şişme dinocan heykellerine, daha da dev şehre giriş kapılarına harcanan milyonlar...¹ İyi para. Karşılığında inşa edilen ne peki? Koca koca dinozorlar... Eh, eğlence elbette Ankaralının da hakkı... Ama bu paraya mı?

Belli ki Başgan Ankara'da da büyük harf tuşunu açık unutmuş. Bütün bu eserler de bir nevi bağırarak değil midir?

İçindeki çocuğu belli ki öldürmeyen, ne öldürmesi yahu düpedüz onunla beraber yaşayan, hatta belediye başkanlığı koltuğuna da onunla beraber oturan biriydi Melih Gökçek. Doğrusu, o çocukla beraber epey eğlendi Ankara'da. Tarih bir gün şöyle de yazar mı acaba: Gökçek, memleketin başkentini bir tuhaf lunaparka, bir tema parkına çevirdi de kimse ses çıkaramadı.

Gezi günlerinde sergilemiş olduğu komplo teorikiliğinin şahikalarına da ses çıkarılamadığı gibi... Bir çadırda atom bombası yapıldığına ilişkin tweet'ler atabildi örneğin. Hem de ne idüğü belirsiz görseller paylaşarak. Erdoğan'ın o dönemde "Yüzde 50'yi evde zor tutuyorum"la simgeleştirdiği kutuplaşmaya Gökçek de büyük katkı verdi.

Ethem Sarısülük'ün öldürüldüğü yere konulan pankart da bu kutuplaşmanın net bir örneğiydi. Pankartta "Değerli Türk Polisi, Ankara Sizinle Gurur Duyuyor - Melih Gökçek" yazıyordu. Tek başına bir kutuplaştırma abidesi... Gökçek, sonradan o pankartı oraya kendisinin koydurmadığını ama yazılanın arkasında olduğunu söyleyecekti.

Evet, Gökçek bu gözden düşmüş (ama çaptan düşmemiş) haliyle bile bugünün Türkiye'si için çok şey söylüyor. Gerçeklik ayarlarımızla oynayan, sosyal medyada yaşayan, toplumu trolleyen, yanılan, yanultan ve hesap sorulamayan bir siyasetçi portresi...

Ama dahası da var. Bu da onun siyasi kariyerinde ve zihninde gizli.

4

Kariyer ve zihniyet. Gökçek mevzubahis olduğunda, bu ikisi yakın Türkiye tarihini de özetliyor.

Üstelik Gökçek, o kariyer ve zihniyete, yukarıda anlatmaya

çalıştığım kendine has üslubu da ekleyince AKP'nin 2020'ye doğru evrildiği hali de mükemmelen temsil ediyor. Kanaatimce Tayyip Erdoğan'dan daha iyi temsil ediyor.

Sadece Erdoğan'dan da değil, herkesten daha iyi. Sözgelimi, şu anki zımnî AKP-MHP koalisyonunu tek bir siyasetçinin şahsında tanımlayacak olsaydık, AKP lideri Erdoğan ya da MHP lideri Bahçeli değil, Gökçek olurdu (ya da belki Süleyman Soylu ama o başka bir konu). Dedim ya, kariyer, zihniyet ve tarz meselesi.

Zihniyetten ilerleyelim. 2017 Şubatı'nda Gökçek'in bir seri tweet üzerinden halkla paylaştığı şu ifadelerle billurlaşan zihniyetten:

Çanakkale'de bugün ciddi bir deprem oldu. Araştırdım. Civar da sismik araştırma yapan bir gemi varmış. Bu geminin ne araştırdığı ve hangi ülkeye ait olduğu acilen çözülmeli. Ben kim ne derse desin olası bir depremin suni olarak yapılacağından endişe taşıyorum. Mutlaka araştırılmalı ve kamuoyuna açıklanmalı. Tesla'yı öğrenirseniz ne demek istediğimizi çok daha iyi anlayacaksınız. Hatırlarsanız, TV'lerde Ağustos'ta deprem olacağını FETO'nün ağzından vermiştim. Amaç o tarihte olacak bir depremle Mehdiliğini ilandı. Olayı ifşa etmemiz o tarihte oyunu bozdu. Şu anda Türkiye'ye vurulmak istenen darbe, İstanbul civarında bir depremle Türkiye'yi ekonomik çöküntüye uğratmak. Bazıları olayı alaya alsa da önemsiyorum. İstanbul, Marmara ve Çanakkale civarında tüm denizaltılar ve büyük teçhizatlı gemiler kontrol altında tutulmalı.

Araştırdım... Tesla'yı öğrenirseniz... Olayı ifşa etmemiz...

Komplo teorileri böyledir. Çok büyük sırları, işte o malum meşhur resmi bir çırpıda gözler önüne seriyormuş gibi yaparlar. Konuları o kadar basitleştirirler ki, aslında tek yapılan açık seçik ortada duran noktaları birleştirmekmiş gibi gelir. Ama bu söylemleri üretenlerin ima ettikleri ya da dillendirdikleri bir konu daha vardır: O noktaları birleştirebilmek de öyle boş kafaların işi değildir; önemli bir birikimin, araştırma kapasitesinin üstüne inşa edilmiştir. Örneğin, derin bir Tesla bilgisinin. "Tesla'yı öğrenirseniz..." Zihniyete bu tür derin bilgiler de dahildir. Her nasılsa zahmetsizce

edinilen yüksek fizik, elektrik, dünya, evren, her şey bilgisi.

Komplo teorilerine, Tanıl Bora'nın isabetle saptadığı üzere, aslında komplo teorisi dahi dememelidir. "Zihniyet" demelidir. "Bir kalıp, bir formattır o. Müthiş de konforludur, hiç düşünmeden, araştırmadan, her şeyi bilip anlıyor olmayı sağlar."²

Bu zihniyetin müstakıl bir dili var. "Üst akıl" gibi, algı operasyonu, büyük resim gibi alengirli olması murat edilen ifadeler var. Kötücül güçlerin kapalı kapılar ardında hep birtakım işler gördüğünü anlatan ama yine de bunlara dair malumatları olduğunu ima eden ve neticesinde güven telkin eden ifadelerden oluşan bir dil. "Kötüler var ama korkmayın, duruma hâkimiz" ifadeleri... Hem korkuyu salmak hem güvenliğe kefil olmak... Bu tür siyasetin gözde olduğu toplumlarda "win-win" söylemi.

Burada "biz"in kim olduğu ortada... En azından sözü söyleyenin kendisi. Peki ya onlar? İşte onlar hep birileri. Açık edilmez, ancak ima edilirler. Dış güçler. İçerideki maşalar. Baronlar. Zengin aileler. Örgütler. Lobiler. Birileri. Bazıları. Belgisiz zamirler...

Daha ilkokulda öğreniriz. Belgisiz zamir, "varlıkların yerini tutmalarına rağmen hangi varlığın yerine kullanıldığı tam ve açıkça belli olmayan sözcüklere" denir. Kimileri, herkes, bazıları... Bu komplo zihniyetinin dili de o yüzden "belgisiz zamir" dili.

Hakikat-sonrasının da en sevdiği, belki tek sevdiği dilbilgisi bu. Çünkü belgisizlikten, bilinmezlikten, kaygan zeminden pek hoşlanan bir dünya, hakikat-sonrasının dünyası...

5

Melih Gökçek vasıtasıyla o dünyaya bir daha ışınlanalım.

Nisan, 2018... "Melih Başgan" Twitter'da. Başkanlıktan el çekildiği daha altı ay bile olmamış ama o emekli hayatı yaşamıyor; "büyük resmi" halka anlatmaya tam gaz devam ediyor.

Mesela Netflix dizisi "La Casa de Papel"ın İstanbul'da geçen, Türkiye'ye özel yeni sezon tanıtımındaki şifreleri (!) çözüyor. "Ola-yı izledikçe bağlantılar düz mantıkla bile kurulabiliyor" diyerek.

İşte bağlantılar... "Solcuların birleşme noktası" Kadıköy'de bu-

luşan kırmızı tulumlu, maskeli tiplerden hareketle ikinci Gezi'ye yönelik bir işaret:

Yani İkinci Gezi'nin başlama noktası şimdiden ilan ediliyor. Ve bütün Gezicilere işaret veriliyor. "Tulumlarınızı ve maskelerinizi hazırlayın." (Büyük harfleri ben küçülttüm.)

Dahası da var. FETÖ bağlantısı, solcu örgüt bağlantısı, darbe hazırlığı bağlantısı... Bir de ekstradan, Ali Koç'a suikast:

Şimdi gerek MİT, gerekse polis La Casa de Papel dizisinin Türkiye çekimini kim çekti, çekenlerin kimlerle ilgisi var mutlaka araştırmalı. Türkiye'de hiçbir konuda iğne ucu kadar şüphe kalmamalı. Atlamak ve atlatmak eskindendi.

Çok haklı olduğu bir konu var.

Türkiye'de hiçbir konuda iğne ucu kadar şüphe kalmamalı.

6

Ne gerek var bunlara, değil mi? Gündem belirlemek, gündemi değiştirmek, dikkati başka yöne çevirmek... Gökçek bu konularda usta. AKP iktidarının çok sevdiği ifade setini, "Tehlike anında camı kırınız" cümlelerini maharetle kullanıyor. Büyük resim, üst akıl, algı operasyonu, zamanlama manidar... Ve komplo zihniyetinin her an işe koştuğu benzerleri. Başı sıkışan, söylem üretmeye üşenen ve artık zaten fikirsiz, söylemsiz kalan iktidarın her mensubunun ilgili ilgisiz her demecin içine şöyle bir sıkıştırıverdiği ifadeler.

Yine de hatırlatmakta fayda var; en çok iktidar çevreleri kullanıyor ve yararlanıyor ama bu söylemin alıcısı sadece onlar değil. Hele iş dünya ölçeğine büyüdüğünde. Ya da dönüp dolaşıp bir tür iktidar ilişkisinin sorgulanması gerektiğinde. Aslında iş belli bir düşünce yapısına gelince, Türkiye'de bir tür ortak iktidar var. Komplo zihniyetinin iktidarı. Her şeyde üst akıl arayanların, za-

manlamayı hep manidar bulanların, büyük resmi görmeyenle dalga geçenlerin iktidarı... Bunun için illa AKP'li (veya şimdi bir de MHP'li) olmaya gerek yok; bu zihniyet, bazı mensupları muhalif de görünse bugünkü sistemin ta kendisi. Bu ülkenin genelde kazanan kesiminin zihniyeti bu. En azından kaybetmeyen kesiminin. Türkiye'de komplonun o sağır eden gürültüsü çok seviliyor.

İşte araştırma şirketi KONDA'nın başındaki Bekir Ağırdır'ın paylaştığı müthiş bir veri:

İnsanlar kendi kimliklerine olan sıkışmaları ile öylesine bir zihni esaret içindeler ki makul düşünemiyorlar. Türkiye'de toplumun yüzde 59'u GDO'lu ürünlerle Türk ırkının kısırlaştırıldığına inanıyor. Üçüncü havalimanını Almanların kısılandığını söyleyenler yüzde 48. Dünyayı beş ailenin yönettiğini söyleyenlerin oranı 48. İnsanların hakikatle ilişkisi bozuk.³

İktidarın bu konudaki rolünü yine de unutmamalı. Bu düşünceyi besleyen ifade seti, AKP'nin ve Erdoğan'ın daha da otoriterleştiği 2010'lu yıllarda memleketin siyasi jargonuna iyice yerleşti. O kadar yerleşti ki, gitgide kendisinden başka bir şeyin konuşulmasına izin vermedi. Böyle böyle Gökçek'in Twitter hesabı gibi bir dünyanın içinde, bir tür Gökçek rüyasında yaşamaya başladık.

Ama o rüya aslında sadece tek başına kendi rüyası da değil. Bir ideolojinin, dünya görüşünün rüyası. Belki bu görüşü paylaşan herkesin adına o rüyayı Gökçek görüyor.

7

Çünkü müthiş bir kesişim kümesi Gökçek. Sola nispeten geçişken ve siyasi pazarlıklara daha açık memleket sağında, hem kariyeri hem personasıyla önemli bir tutuyor. Öyle ki o personayla, sadece bu bölümün girişinde tarif ettiğim gibi hakikat-sonrası Türkiye'yi değil, o Türkiye'ye yön veren en büyük siyasi oluşumun dalgalarını da özetleyebiliyor.

Sebepleri geçmişte yatıyor. Düşünceleri kadar, Gökçek'in ka-

riyeri de önemli demiştim. Bir bakalım şimdi o kariyere.

Gökçek, artık milattan önceymiş gibi görünen, Ankara'yı ilk defa kazandığı 1994 senesinde, Erdoğan'ın yıllardır siyaset yaptığı Milli Görüş hareketinde ve o hareketin o an için son temsilcisi Refah Partisi'nde misafir sayılırdı. Milliyetçi-muhafazakâr camiadan gelmekle beraber İslamcı olarak tanımlanacak bir siyasi kimlik değildi. 1960'ların sonunda etkili olmaya başlayan, 70'lerde ivme kazanan, milliyetçi-mukaddesatçı yönü baskın "Yeniden Milli Mücadele Hareketi"nde pişmişti. İlk siyasi parti deneyimini de sağdaki tüm siyasi eğilimleri birleştirmeye girişen Özal'ın ANAP'ından Keçiören'e belediye başkanı seçilerek yaşamıştı. 1989'daki seçimlerde ikinci defa seçilemedi ama yönetici vasfını da yitirmedi; Özal tarafından Çocuk Esirgeme Kurumu'nun başına getirildi. Derken Erbakan'ın Refah Partisi'ne girdi ve 1991'de milletvekili seçildi. Üç sene sonra da Ankara'nın başına geçti. Sonrası malum...

Ama işte Ankara'ya belediye başkanı seçildiği 1994'te, Refah'ta da yeni sayılırdı. Partide üç yıllık bir geçmişi vardı. Orada siyaset yapan hemen herkes gibi bir Milli Görüşçü olmadığı ortadaydı. Erbakan'ın Refah'ı, Özal'ın ANAP'ı gibi eğilimleri birleştirmekle uğraşan, heterojen bir parti değildi. Daha organikti. Siyasetçileri çoğunlukla çekirdekten yetişmeydi. Erbakan'ın rahle-i tedrisinden geçerek siyasete atılıyorlardı.

Örneğin, Gökçek'in Ankara'yı aldığı seçimlerde İstanbul'u kazanan Erdoğan, lise yıllarından beri o siyasi akımın içindeydi. 1976'da, Refah'ın öncüsü Milli Selamet Partisi'nin İstanbul Gençlik Kolları başkanıydı. 31 yaşındaysa Refah Partisi'nin İstanbul il başkanlığına getirilmişti. Bu hareketin içinde, Necmettin Erbakan'ın dizinin dibinde pişmişti Erdoğan. Gökçek ise bir "yabancıydı". Yolları birleşmişti ama bir değildi.

O kadar bir değildi ki, büyükşehir başkanlığında bir bakıma devre kardeşliği yaptığı Erdoğan, Abdullah Gül ve diğer arkadaşlarıyla birlikte Fazilet Partisi'nden (kapatılan Refah, Fazilet'e dönüşmüştü artık) ayrıldığında, Gökçek pek acele etmedi. Demokrat Parti üzerinden kendi hareketini kurmayı denedi. Ama olmadı, olduramadı. İki sene rötarla AKP'ye katıldı.

Gecikmiş olmakla beraber, AKP'nin siyasi yürüyüşü içinde sı-

ritmedi da. Özal döneminin ihaleci, inşaatçı, işbitirici, dini hassasiyetli ama daha da çok “örf ve âdetlerimiz” vurgulu siyaset biçiminin çoğu hasletine sahip bir siyasetçi olarak, AKP’nin talip olduğu merkez sağda, seçmenin gönlüne göre bir figür olarak öne çıkmaya devam etti.

Yine de dışarda kalıyordu. Yine de yabancıydı. AKP’nin mayasında o yoktu; yeterince İslamcı değildi bir defa. Erbakan çizgisinden hiç vazgeçmeyenler, AKP’lileri o dönem Erbakan Hoca’ya ihanetle suçlamış olsa da, Erdoğan ve arkadaşları için Erbakan’ın eğitiminden geçmek halen önemliydi. Gökçek o yolda yürümemişti. Erdoğan’ın sözlerine bayıldığı o şarkıdaki gibi, aynı yağmurda beraber ıslanmamışlardı. Erdoğan, “Milli Görüş gömleğini çıkardık” dese de, AKP’nin ileri gelenlerinin sırtında, çok uzun süre giydikleri bu gömleğin izi kalmıştı. Bir de Milli Türk Talebe Birliği’ndekiler (MTTB) hangi gömleği giyiyorsa, o gömleğin. Gökçek 70’li yılları Yeniden Milli Mücadele Hareketi içinde geçirirken, Erdoğan, Abdullah Gül, İsmail Kahraman gibileri, Milli Görüşçülüğün üstüne bir de MTTB’ciydi. Milliyetçi-muhafazakâr kanadın farklı yolları, farklı yorumları. Yani gömlek önemliydi ve Gökçek’in gardırobu biraz daha değişikti. Soğuk Savaş döneminin anti-komünist muhafazakârlığı onun sırtına, Milli Görüş’ten daha iyi oturan bir gömlekti.

Tuhaftır, bu dönem Gökçek’in biyografisinde pek yer etmiyor. Gökçek, birçok kaynakta, siyasi hayatına sanki doğrudan Keçiören belediye başkanlığı makamında başlamış gibi duruyor. 1984’te. 36 yaşındayken...

Öncesi? Üniversite, gazetecilik (parlamento muhabirliği), Çalışma Bakanlığı’nda bürokratiklik... İyi de siyaseten hiç mi bir tecrübe yok? İnsan durup dururken belediye başkanı mı olur?

Birkaç yerde kısa kısa geçiyor. Ama bulmak için sahiden aramanız lazım. Durum şu: Gökçek, yetmişlerin etkili akımlarından Yeniden Milli Mücadele’de yoğruldu. Cemil Çiçek, Ahmet Taşgetiren, Taha Akyol, Ali Müfit Gürtuna, Hüseyin Gülerce, Burhan Özfatura, Atilla Yayla gibi isimlerle birlikte. Liderleri Aykut Edibali idi. Bugün baktığımızda, hepsi Türk sağında etkili olmuş kişiler. Kendilerine Mücadele Birliği ya da Mücadeleciler de diyorlardı.

Nedir peki siyasete bunca isim kazandırmış hareketin esası? Tanıl Bora, *Cereyanlar*'da, Metin Töker'in onlara "sağın Dev-Genç'i" dediği notunu da düşerek anlatıyor:

Bu hareket, gerek politik kültür ve strateji, gerekse ideoloji bakımından ülkücü-milliyetçi ve İslamcı akımların açıortayında konumlanmıştı. "Büyük millet" hamasetiyle, anti-siyonizm ve anti-komünizmden beslenen dış güçler fikr-i sabitiyle ve komplo zihniyetiyle, milliyetçi-muhafazakâr ortalamayı karşılıyordu öncelikle. (...) İslam'ı sloganlaştırmadan ve marjinalleştirmeden yaşama iddiasındaydılar.⁴

Entelektüel saha büyük oranda solcuların hâkimiyetinde olduğundan, sağa bir derinlik getirmek istiyorlardı. Derinlik tartışılır ama memleketin ileriki yıllardaki yönetici kadrolarına epey isim çıkardılar.

Türkçülerdi. Ümmetçiliğe yakın duran millicilerdi. Devletçilerdi. Ama belki en çok orduculardı. Orduyu hem çok seviyor hem de sürekli göreve çağırıyorlardı. Tabii ki komünistlere karşı... Kızılılara dönük ağır nefret, dönemin sağcılarının ortak paydasıydı.

Unutmadan, bir de fena halde komploculardı.

Her taşın altında bir lobi aramayı meslek edinmişlerdi. Evvela standartlar: Yahudi lobisi, mason lobisi...

Ama çeşitlemeleri de vardı; mesela "beynelmilel Yahudilik" ile komünistler, Türkiye'de tezgâh üretme konusunda işbirliği yapıyordu. Yazar Murat Gültekin'in bu konuda Bianet'te çıkan detaylı bir makalesi var.⁵ Gültekin bu hayli ilginç makalede, hareketin aynı ismi taşıyan dergisinin ayrıntılı okumasını yapıyor. Makale, Gezi günlerinde yayımlanmıştı. Yani Melih Gökçek'in Gezi'nin arkasındaki güç olarak Sırp kökenli siyasi teşkilat OTPOR'u gösterdiği, komplo teorilerini ha bire televizyon ekranlarına taşıdığı dönemde.⁶ Gültekin, makalesinde Gökçek'in içinde yer aldığı Yeniden Milli Mücadele'nin tarihine bakıyor, bu hareketin dergisini sayı sayı inceleyerek mensuplarının nasıl her taşın altında bir "kızıl komplo-su" aradığını detaylarıyla anlatıyordu. Orduyu sayıklarcasına görev çağırarak dergi, tanklı kapaklar, "koministlerin" kökünün nasıl ka-

zınacağına tarif eden yazılar bir kenara, 16 Şubat 1971 tarihli sayısında artık kendi zirvesine ulaşmıştı. 12 Mart muhtırasından iki ay önce çıkan bu sayının kapağında Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın kocaman basılmış bir vesikalık fotoğrafının altında iri puntolarla şöyle yazıyordu: "Koministlere karşı ordu-millet el ele."

O dönemlerin çok anılmaması anlaşılabilir. 28 Şubat sürecinden geçmiş bir partinin en önemli isimlerinin bu kadar ordu taraftarı olması... Herhalde çok da şık değil. Ama işte sonuçta, Türk sağına epey isim çıkaran gelenek de böyle bir gelenek. Gökçek de oradan geliyor. O dönemdeki hali hakkında pek bilgi yok ama bugününü biliyoruz. Komplo teorilerini dillendirmeyi pek seviyor.

Gökçek bir kenara, her taşın altında bir lobi arayan komplocu zihniyet, memleket sağında çok yaygın. Erdoğan ve arkadaşlarını çıkaran Milli Görüş de bundan muaf değildi. Siyasal İslamcılığın Türkiye'deki reaksiyoner tabiatı biraz da bu keskin "anti"liklerle yoğrulmuştu.

AKP iktidarının ilk yıllarında, Erdoğan'ın "Milli Görüş gömleğini çıkardık" dediği yıllarda hakikaten de bu zihniyet de rafa kalkmış gibiydi.

İşler, 2010'lu yıllarda, özellikle de Gezi sonrasında değişti. Erdoğan'ın AKP'si, yüzü Batı'ya dönük merkez sağdan ayrılıp kısmen daha vurgulu bir İslamcı siyasete, kısmen de MHP destekli "yerli ve millici" siyasete, kısacası yelpazenin iyice sağına geçerken, Gökçek de doğal olarak sivrildi. Çünkü yıllardır tam bir parçası olamadığı AKP nihayet onun hep durduğu yere evrilmişti.

Unutmadan eklemeli; Gökçek, bir de "doğal olmayan" yollara sivrildi. Sanal yollarla. Çünkü Gökçek tam da o yıllarda, Türkiye'de seçmen tabanına yayılmaya başlayan sosyal medyanın en aktif siyasetçisiydi. Hiç usanmadan, yorulmadan, Facebook, Twitter cephelelerinde çarpışan, laf soka, bulaşan ve bulaşmasından korkulan bir sanal âlem siyasetçisi...

Gezi'yle birlikte iyice sivriltiltiği ötekileştirici, kutuplaştırıcı sağ söylemi onu giderek birbirine yaklaşan AKP-MHP seçmeninin ağzına baktığı bir kanaat önderi haline getirdi. Ya da sosyal medya terminolojisiyle, bir fenomen haline. Onunla dalga geçenler,

ona yaramaz çocuk muamelesi çekenler, “Amaan bu da şimdi” diyenler için bir fenomen; “Başғанım Ankara seninle güzel” ciler, komploperverler ve sayıları hiç de az olmayan gönüllü troller için de bir kanaat önderi...

Kanaat önderi güzel ifade. Bugünün sosyal medyalı dünyasında düne göre daha da önemli bir ifade. Gökçek’in durumunu anlatabilmek için de kullanışlı bir ifade.

Onun durumunda bu ifadenin sözcükleri birbirinden ayrıldı.

Çünkü işin “önder” kısmı Erdoğan’ın taş koymasıyla şimdilik bitti. Erdoğan, türlü söylentilerin ortasında ve işin esası bu söylentilerin yayılmasını da engellemeyerek, “yorgunluk” gerekçe-siyle, Gökçek’in belediye başkanlığından istifasını kabul ettiğinde, 1991’de Erbakan’ın açtığı parantezi kapatmış oldu.

“Kanaat” meselesi ise sürüyor. Zira Erdoğan, kendi siyaseti-ni evirdiği yerde artık kendisi bir parça yabancı. Orası Gökçek’in oyun sahası. Gökçek, hem sağ siyasetteki parçalı kariyeri hem yetiştirdiği siyaset okulunun komplo zihniyetine müsait yapısıyla ama en önemlisi benzersiz sosyal medya hâkimiyetiyle artık ev sahibi. Kazanacağı bir şey olmasa bile ev sahibi. Söylem onun söylemi.

Evet, ümmetçilikle milliciliği birbirine yaklaştıran, ülkücülük-le paslaşan, devlete hâkimiyeti her şeyin önüne alan ve devletin etki sahasını büyötmeye bakan, orduya yaslanan, hayatın akışını anlatmak için komplo zihniyetinden çokça yararlanan ve be-ka için gıdasını dış güçler fikri sabitinde bulan bu siyasi söylem, Erdoğan’dan ya da mesela bu örtülü koalisyondan diğer ortağı Devlet Bahçeli’den çok Gökçek’le uyuyor.

İnsanların hakikatle ilişkisinin giderek bozulduğu bir dünyada yaşıyoruz. İşte bu dünyayı siyaseten en çok Melih Gökçek temsil ediyor. Bu onun dünyası. Onun rüyası. Onun için biçilmiş kaftan bir rol. Küresel ölçekte de bu yeni dünya sahnesine Trump çıkmıştı.

Bu yeni dünyanın aynasında Gökçek, Trump gibi görünüyor. Ya da Trump, Gökçek gibi. İki eski başkanlar artık. Eski kalacaklar mı? Onlar olmasa da bir başka Trump’ın, bir başka Gökçek’in daha da etkili olmayacağını kim söyleyebilir? Nitekim hakikat-

sonrası çağ kısa vadede kapanacağı benzemiyor.

Baştaki soruya dönersek: Trump mı, Gökçek mi? “Geri dönerler mi?” sorusu şurada dursun, kimin performansı kendi imkânları ölçüsünde daha etkiliydi?

Cevap basit: İkisi de milyonları yönetti ama sadece birisi başkente dev bir dinozor heykeli dikti.

Altıncı bölüm

“Ama bunlar monşeeeeerrr...”

Kanal İstanbul'a bileşik kapları usulüyle bakın. Tuzlu su, az tuzlu su... Bunlar bir araya geldiği zaman ortaya ne çıkar? Bunun bir ortalaması çıkar. Karadeniz'in tuz oranı nedir? Marmara'nın tuz oranı nedir? Olaya buradan bakılması lazım. Buradan bakarsanız, ortalamasını yakalarsınız.

Recep Tayyip Erdoğan

1

Temmuz 2014... Recep Tayyip Erdoğan, cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi, Erzurum'da mitingde. Adını vermeden, CHP-MHP ortak adayı Ekmeleddin İhsanoğlu'nu “Dadaşlar”a çekştiriyor:

Bir cumhurbaşkanı adayına soruyorlar, “Siz yollarla ilgilenecek misiniz?” O adam da diyor ki “Ben cumhurbaşkanıyım, benim yollarla ne işim var?” Allah Allah. Cumhurbaşkanının yolla, metrolarla, tünelle işi olmaz mı? Bunlar monşer. Monşerlerin bu tür şeylerle işi olmaz. Biz hizmetkârız. Bizim yollarla işimiz olacak.

Birkaç gün sonra Tekirdağ mitingi. Konu yine İhsanoğlu:

Buldular bir monşer, halkın karşısına çıkardılar.

İki hafta sonra, Mardin... Bu defa MHP Genel Başkanı Bahçeli'ye çatarak söylüyor söyleyeceğini:

Ey Bahçeli, hakaret etmeyi bırak da sen bu monşer adayı bundan sonra tabanına nasıl izah edeceksin onu söyle.

Böyle devam ediyor. Her gün, her miting, monşer, monşer, monşer... Özellikle o seçim döneminde ama öncesinde de Erdoğan'ın siyasi sözlüğündeki gözde sözcüklerden biriydi monşer. Hiçbir zaman öylesine, diline geldiği için söylemedi. Hedef gözeterek kullandı. Tadına vararak.

Sözcük, dilimize Fransızcadaki *mon chere* tamlamasından geçmiş ve ilkin 19. yüzyılda Batı'yla içlidişli çevrelerde rağbet görmüş. Dostum, azizim, canım, kuzum, iki gözüm vb. anlamına gelen bir ifade. Bizde de böyle kullanılırken, yollar bir anda çatallanmış. TDK'ya göre biz monşeri iki ayrı anlamda kullanagelmiz. Bir, doğrudan karşılığıyla; "azizim", "dostum" anlamında. Bir de, "davranışlarında Batı özentisinde bulunan" insanları, mesela konuşurken sahiden birbirine "monşer" diyenleri kastederek. Erdoğan elbette ikincisini tercih ediyor. Bu noktada, Batı'ya yaklaşım konusunda onunla öteden beri pek bir farkı bulunmayan ulusalcılarla da birleşiyor.

Batılılaşma hikâyemizle beraber başlıyor monşerin hikâyesi. Ahmed Midhat Efendi'nin beş para etmez, Batı özentisi bir adam olarak çizdiği Felatun Bey'den, Recaizade Mahmud Ekrem'in *Araba Sevdası*'ndaki sersem ve özentili Behruz Bey'den dolanarak günümüze akıyor. Bu yoğun karikatürize tipler, kendinden sonra gelen, gözü azıcık Batı'da olan herkesin üzerine etiket olarak yapışıyor. Siyasette, edebiyatta, toplumsal hayatta sayısız örnek var böyle.

Ama gelmiş geçmiş en aykırı monşer de herhalde Ekmeleddin İhsanoğlu. CV'sine bir bakalım:

Bilim tarihi profesörü. Özellikle İslam tarihi ve Türk-İslam kültürel hayatı üzerine araştırmaları var. 25 yıl boyunca İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'ni (IRCICA) yönetti. Bu görevin ardından, dünyada BM'den sonra ikinci büyük örgüt olan İslam İşbirliği Teşkilatı'nın genel sekreterliğini üstlendi. Yozgatlı bir müderris olan babası okumak için gittiği Mısır'a yerleşmiş, orada okul kurmuş, Türk dili üzerine çalışmalar yapmış, bu arada Mehmet Âkif Ersoy'la da iyi arkadaş olmuş biriydi.

İhsanoğlu'nun kendisi Mehmet Âkif, Necip Fazıl gibi mevcut iktidarın da gözde şairlerini yıllardan beri Arapçaya çeviriyor. *İslam Ansiklopedisi*'nin en kalburüstü madde yazarlarından.

Erdoğan, işte bu adama “monşer” dedi. Bu konu, İhsanoğlu'na sorulunca, adam o kadar ihtimal vermedi ki, “Bana ‘azizim’ de-diye çok teşekkür ederim” diye açıklama yaptı.

Ama Erdoğan'ın “monşer”i “azizim” anlamında değildi. O, TDK'nın verdiği ikinci anlamı gözetiyordu. Bu sözle ne kastettiğini zaten 2009 yılında, Davos'taki “one minute” krizinden sonra onu diplomasiye uygun davranmamakla eleştiren diplomatlarla ateş püskürürken de göstermişti: “Ben bazı emekli diplomatların anladığı dilden konuşmam. Ben diplomasiden değil siyasetten geldim. O diplomatların, hele monşerlerin âdetini bilmem, bilmek de istemem.”

Bu örnekte Erdoğan'ın monşerle ne kastettiği yerli yerine oturuyor. Onu her zaman, kabul etseler de etmeseler de ulusalcılarla bir araya getiren seçkin-aydın-entelektüel eleştirisi. Halkından kopuk, Batı özentisi, “yerli ve milli” olmayan, milletin çıkarlarını öncelik olarak görmeyen seçkinler.

İyi de, sözcüğün tam anlamıyla muhafazakâr bir âlim olan, İhsanoğlu'nun Batı özentiliğiyle ne alakası var? İhsanoğlu ne birine monşer diye hitap edecek ne de öyle hitap edilebilecek biri. AKP'nin bile cumhurbaşkanı adayı olabilecek bir profil onunki. (Zaten o dönemde zoraki CHP-MHP ittifakı da bu şekilde AKP'li seçmenin aklını çelmeyi hedeflemişti ama isabetli bir aday değildi; gerçekten kötü yürütülen seçim kampanyası, seçmenin kafasını karıştırmaktan başka hiçbir işe yaramadı.)

O halde sebep başka bir şey olmalı.

Erzurum'daki örneğe dönelim:

Cumhurbaşkanının yolla, metrolarla, tünelle işi olmaz mı? Bunlar monşer. Monşerlerin bu tür şeylerle işi olmaz. Biz hizmetkârız. Bizim yollarla işimiz olacak.

İşte burada, düz seçkin-aydın-entelektüel eleştirisinden bir süreligine ayrılıyor Erdoğan. Özellikle son yıllarda dünyada hemen

her popülist liderin yürümeyi sevdiği yoldan yürüyor. Yol ne keli-me, dört git-dört gel otobana çıkıyor. Kendine bir kutup üretiyor, sonra o kutupla kavga ediyor. Kutuplaşmanın bu veçhesinde eğitilmiş kesimi, uzmanları elit yaftasıyla halkın önüne atıyor, mesela mitinglerde “monşer” diyerek yuhalatıyor.

Bir parantez açalım. Bugün “hakikat-sonrası” diye adlandırılan kavrama ya da gündeme bir günde gelinmedi. Bugün bütün dünyada Trump’ı, Bolsonaro’yu halkoyuyla zafere taşıyan süreç, yıllardır, hatta on yıllardır devam eden, ağır ağır işleyen birçok başka sürecin, tarihin tam da bu anında hızlanmasıyla mümkün oldu. Türkiye’de de bu böyle.

Arka planda ağır ağır işleyen süreçlerden, toplumsal yaşam açısından belki de en belirleyici olanı, uzmanlığa hürmetin azalması. Popülist liderler, toplumun genelde en kalabalık kısmını oluşturan dar gelirli kitlelerin gönlüne giden yolu kısaltmak için seçkinliğe vurdukça, bir yandan seçkinlerin ayrıcalığı gibi gösterdiği eğitime de vuruyorlar; yükselme umudu olmayan alt, orta-alt, hatta orta sınıflarda da ciddi karşılık buluyorlar.

2

Akademinin dikkatle baktığı bir konu bu. Popülist liderler, uzmanlardan ne istiyor?

Türkiye’deki “hakikat-sonrası” literatüründe (şimdilik) az sayıdaki katkıdan birine imza atan yazar Yalın Alpay, *Yalanın Siyaseti* isimli kitabında, Belçika’daki Leuven Üniversitesi’nden Koen Abts ve Stefan Rummens’in çalışmasına¹ da referans vererek bu konuya değinmiş:

Popülizmin kurgusal siyasi evreninde ahlaken arı ve yüce halk ile düşkün ve yozlaşmış seçkinler arasında bir mücadele söz konusudur. Bu evrenin ürettiği tehlikeli mitlerden biri, iyi eğitilmiş bir seçkin ya da entelektüel ile “gerçek dünyadaki” sıradan insan arasında uzlaşamaz bir mesafe olduğudur. Bu sav, popülist sağın retorikliği tarafından son yıllarda aşırı derecede tekrarlanmıştır. Söz konusu sav-

da, hileli bir şekilde “metropolitan sınıfı” kavramı, kamunun büyük çoğunluğunun üstün çıkarlarına aykırı hareket eden bir sınıfmış gibi sunulmuştur. (...) Entelektüel seçkinler yerilirken, kitlelerin bilgisizliği kutsanır. Toplumun en düşük eğitim seviyesine sahip olan grubu, hiçbir olgusal veriye dayanmadan, hiçbir mantıklı akıl yürütme ve delil gösterilmeden salt popülist bir duygularımıyla toplumun en bilge kesimi ilan edilir. Bilgisizlik gurur duyulacak bir seviyeye çıkarılır, bilgisiz kitleye dayanıksız bir özgüven pompalanır.²

İhsanoğlu'nun “Dadaşlar” a şikâyet edilen monşerliği bu çerçevede bir anlam kazanıyor. İyi eğitilmiş bir seçkin. Burnu Kafdağı'nda bir uzman. Her zaman halkının hizmetkârı olduğunu vurgulayan Erdoğan'ın aksine, öyle yolla belle uğraşacak biri değil. Bilakis bu işi de götürüp “uzmanına” teslim edecek biri.

Bunu da zaten en iyi kim anlar? “Bilge” halk. Seçimler sırasında defalarca duymuşsunuzdur. Anadolu'nun müthiş bir feraseti vardır ve o feraset sayesinde her seçimin sonucunu tam da en olması gerektiği gibi tayin eder. Bazen hiç beklenmedik sürprizlere imza atar.

TDK'ye göre anlama, kavrama, sezme anlamlarına gelen “feraset” sözcüğü, bizim demokrasi tarihimizin ilginç ifadelerinden biridir. Çok şey anlattığı iddia edilse de ona esasen bir can simidi olarak da bakılabilir. Halkın ya da siyasetçilerin değil, halkın nabzını tuttuğunu iddia edenlerin can havliyle tutundukları bir simit. Kendilerini siyaset erbabı olarak niteleyen birçok insanın çuvaldadıklarında ya da kendilerini çuvallamaya meyilli hissettiklerinde, bazen de çıkışa yakın durmak istediklerinde araladıkları bir kapıdır “feraset” sözcüğü. Seçim sonucunu tutturamadıklarında, seçimler öngörülemez bir şekilde sonuçlandığında, bu onların başarısızlığı değildir, seçmenin ferasetini göstermesidir. Çoğu kez bu feraset, doğrudan seçmene de değil, öngörülemez sonuçlara bir tür mistiklik de kazandırabilmek için Anadolu insanına (neden Trakya atlanıyor, ayrı mesele) teşmil edilir.

Halk seziyor da ne oluyor peki? Doğru muhakemede mi buluyor? Popülizmin can damarı burası: Neyi seziyor bu halk? Neyi böyle kavlıyor birdenbire?

Bunun bir cevabı yok. En azından “uzmanların” bilebildiği, bulabildiği bir cevabı yok. Ama bu tür bir ferasetin var olmadığını gösteren araştırmalar var. Örneğin, Amerikan halkının seçmen davranışlarını geniş ölçekte incelemeye tabi tutan, 1960 tarihli bir araştırma, seçmenlerin rasyonel hareket kabiliyetiyle hemen hiç ilişkisinin olmadığını biraz da şaşkınlıkla ortaya koyuyordu.³ Bu araştırmanın sonuçlarını, yine seçmen davranışları üzerine İngiltere’de ve yine ABD’de yapılan başka araştırmalar⁴ da bir bakıma doğruladı.⁵

Toplumların feraseti bir yana, tek tek insanların feraseti konusunda da şüpheler var. Nobel Ödüllü İsrailli psikolog Daniel Kahneman’a bakılırsa, kimsenin bir şey sezdiği yok. *Hızlı ve Yavaş Düşünme* isimli popüler kitabında meseleyi çok güzel özetliyor Kahneman.⁶ “İnsan, konu düşünmeye gelince o kadar da ‘akıllı’ sayılmaz” diyor mesela.

Kendi doğrularımızı, görüşlerimizi tekrarlayanlara inanma eğilimindeyiz. Doğrularımızın aksi yöndeki görüşlere, kanıt sunulsa bile kulak asmamayı tercih ediyoruz. Bilmediğimiz konularda ise basitçe ilk duyduğumuza inandığımızı, Amerikan yazar Michiko Kakutani, *Hakikatin Ölümü* kitabında, bu konuda bulgular sergileyen RAND (kâr amacı gütmeyen, ABD merkezli bir siyasi düşünce kuruluşu) raporuna atıf yaparak anlatıyor: “RAND raporunun da gözlemlediği gibi, insanlar çelişen bilgilerle karşılaştıklarında duydukları ilk bilgiyi destekliyorlardı.”⁷ Bu arada, radikal sağ fikirleriyle sık sık gündeme gelen, Trump’ın da kazandığı seçimlerdeki baş stratejist olarak görev yapmış Steve Bannon’ın da bu konulara pratik bir bakışı olduğunu not edelim. “Halkı sandığa öfke ve korku götürür” diyor Bannon.⁸ Popülist siyasetçilerin ekmeği ve suyu da bu ikisi zaten.

İşte ferasetimiz bir bakıma bundan ibaret. Araştırmalar ferdi düzeyde, yalan haberleri iki dakikada yaydığımızı, öne sürülen doğruları, çıkarımıza uymuyorsa kabul etmekte zorlandığımızı, bir kanaate ulaşırken belli bir rasyonel üzerinden hareket etmediğimizi ortaya koyuyor. Sürekli yanıltmasıyla tanınan popülist siyaset erbabı ise bir toplum olarak hep gerekeni yaptığımızı tekrarlayıp duruyor. Neticede, fert olarak da toplum olarak

da hayattaki, dünyadaki değişikliklere ayak uydurmaya alışıyorduz. Doğru yapıyoruz, yanlış yapıyoruz bir yana ama internetin imkânlarıyla yalan bilginin muazzam biçimde beslediği hakikat-sonrası ortamında bu ayak uydurma işinde epey zorlanıyoruz. Bilgiye hürmet etmeyen siyasi popülizm de işleri iyice içinden çıkmaz hale getiriyor.

Bilgiye, uzmanlığa hakkını vermek tüm dünyada giderek zorlaşıyor. Covid-19 salgınında ABD’de Trump, Brezilya’da Bolsonaro gibi popülist liderler dirseklerini bu uğurda çürütmüş insanlardan faydalanmak yerine kendi kanaatlerine güvendiler. Neticede yönettikleri halklar, bu kanaatlere güvenmemek gerektiğini acı şekilde tecrübe etti. Siyasetçinin işiyle bilim insanlarının işi birbirinden ayrıydı. Ayrı kalması ve uzmanlığa hürmet eden bir işbölümüyle düzenlenmesi gerekiyordu.

Bu sadece pandemi gibi yaşamsal alanlarda mı geçerli? Erdoğan gibi politikadan gelmeyen ve doğrusu bu politik tecrübesinde de sınıfta kalan Ekmeleddin İhsanoğlu, seçim kampanyası sırasında, eğer cumhurbaşkanı olursa, yolla, metroyla, tünelle ilgilenmeyeceğini söylerken şüphesiz işbölümünü kastediyordu. Üstelik o dönem henüz başkanlık sistemi de yoktu. Seçime konu makam bir icra makamı değil, temsil makamıydı. Erdoğan-İhsanoğlu yarışında seçilecek kişiden beklenen, onlardan önce Abdullah Gül veya Ahmet Necdet Sezer nasıl cumhurbaşkanlığı yaptıysa aynı düstur üzere cumhurbaşkanlığı yapmasıydı. Ama elini inşaata sürmeyecek İhsanoğlu bir “monşer” olarak yaftalandı.

3

İşin uzmanına bırakılması, memlekette uzun süredir zor bir mesele. AKP’den önce de zordu; AKP’nin ilk 15 yılında da zordu; şimdi gücün tek makamda yoğunlaştığı yeni sistemde daha da zor.

İşte Kanal İstanbul projesi. Çanakale Boğazı geçişi... Ya da bir süredir hayatta olan “hayaldi gerçek oldu” projeleri. İstanbul Havalimanı, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Osmangazi Köprüsü... Konu hakkında uzmanlığa sahibi onlarca, yüzlerce ismin “Etme-

yin, eylemeyin” dediği işler. Ama tümünün de inşa edilmesini Erdoğan istemişti, istiyor. Bu istekler arasında Gezi Parkı’na Topçu Kışlası hariç hiçbir projeden geri adım atılmadı (bazıları proje olarak yürüyor). Toplumun önemli bir kesimi bir yana, birçok uzmanın itirazına da itibar edilmedi. Bu konularda ses çıkaran uzmanlar, iktidar tarafından suçlandı. Ayak bağı, çürümüş zihniyet, odak, mihver, şer, monşer...

İktidar suçladıkça, iktidar yanlıları da suçladı. Yandaş medya ve sosyal medyada bu uzmanların itibarsızlaştırılmaya çalışıldığını gördük. Onaylayan uzmanlar öne çıkarıldı. Toplumsal kutuplaşma, uzmanlar ve uzmanlık nezdinde de derinleşti. Başka işe güce, uğraşa sahip insanlar kendi mühendislik hesaplamalarını, ekonomik analizlerini geçer akçeymiş gibi sundular. Uğur Mumcu’nun meşhur lafıdır; “Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olunmaz.” Tanıl Bora, onun peşine “Artık fikir sahibi de olunmadan, tavır, kanaat sahibi olunuyor” diye eklemişti.⁹ Oradayız.

Bu tavır, bu kanaatler, uzmanlığı küçümsüyor; uzmanlığı, çoğunlukla eski Türkiye’nin, statükonun bir ayrıcalığı olarak görüyor. Tavandan tabana yayılan, yayıldıkça daha da inanılan bir düşünce bu. Üstelik Türkiye bu konuda yalnız da değil. Avustralyalı dilbilim profesörü, “Post-Truth Initiative” isimli düşünce kuruluşunun başındaki Nick Enfield’e göre, tüm dünyaya yayılan bu görüş, toplumun temeline dinamit koyuyor:

[İşbölümüne dayalı kurduğumuz bu] sistem ancak başkalarının bilgisine ve uzmanlığına inancımız olduğu müddetçe işler (...) İktidardakiler, herkese eşit erişim gibi ideallerle, uzmanlığa hürmet arasındaki gerilime oynuyor. Yeni normalimizde, uzmanlar ortadan kalktı, alternatif olgular bazen göze sokarcasına ortaya döküldü ve birtakım kanaat önderleri her konu hakkında fikir beyan etmeye başladı. Sosyal medya sayesinde, zaten herkes kanaat önderi olabiliyor. Çoğu kamusal tartışmada, kişinin kimliği, argümanlarının önüne geçiyor; kanıtlara yönelik ilginin giderek azaldığını görüyoruz; daha fenası insanların söyledikleri şeylere ilişkin hesap verebilirliğine yönelik inanç da erozyona uğruyor.¹⁰

Bilgi. Uzmanlığa duyulan hürmet. İşbölümü. Söylediklerinden so-
rumlu olmak. Hesap verirlilik. Hangi ideolojiyle şekillenirse şekillen-
sin, toplumun mayasını bunlar sağlamlaştırır. O mayanın, toplumun
her katmanında bozulduğunu görüyoruz. Hakikat-sonrası çağda, bil-
gi sahibi olmak eskisi kadar popüler değil. Uzmanlık itibar görmü-
yor. Revaçta olan “Bunu ben de yaparım”cılık. Ya da “Bunu yapacak
ne var”cılık... Sosyal medya bu yeni görüşlerin serpilip gelişmesine
izin veriyor. Dahası, izin vermek ne kelime, sosyal medya esasen bu
görüşlerin gelişip serpilmesi için var. Bir Instagram postu, bir Face-
book iletisi ya da bir tweet, herkesi birbirine eşit gibi gösteren bir il-
lüzyon sağlıyor. İnsanlar gidip bir anayasa hukukçusunun yorumu-
nun altına, “Sen ne anlarsın bu işten” diye çemkirebiliyor. Bir ekono-
mistin sözgelimi para piyasaları hakkında, yüzde yüz isabetli olmasa
bile, derli toplu bir görüşü 20 yaşındaki bir mühendislik öğrencisi ta-
rafından tek sözcükle yorumlanabiliyor: Hıyarlık!

Seksenlere ve doksanlara damga vuran film *Karate Kid* bu-
günlerde çekilse tutmazdı. Hatırlayın, filmde büyük usta, bin ya-
şındaymış gibi bilge ve karizmatik görünen, sükûnetle dövüşen
Miyagi San, ondan kendisine acilen bir iki teknik göstermesini
bekleyen karate heveslisi delikanlının eline bir boya fırçası bir
de bez tutuşturup, “Hadi bakalım; fırçala, parlat” diyordu. Genç
adam, içinden (bazen de dışından) “Hoca hoca, biz buraya temiz-
liğe mi geldik karateye mi?” diye sızlansa da, nihayetinde Yoda-
vari ufak tefek bir sessiz güç olan hocasına hürmet edip sözünü
dinliyor ve yetenekli bir karateciye dönüşüyordu. Miyagi San’ın
yöntemi epey basit ve etkiliydi. Fırçalama ve parlatma hareketle-
ri, neredeyse sonsuz defa tekrar edildiğinde, elzem karate figür-
leri için bir taban teşkil ediyor; bu figürler, tekrar sayesinde hız-
lı ve etkili bir şekilde icra edilebiliyordu. Yani bir Hollywood fil-
mi, ne kadar ticari bir girişim olursa olsun şu sözcüğün altını çiziy-
yordu: emek.

Yeni düzende emek, *Karate Kid* senaristlerinin murat ettiği
kadar popüler değil. Artık, tek hamlede, bir gecede, bazen de te-

sadüfen kendine süper yetenekler yüklenen süper kahramanların çağındayız. Kimsenin herhangi bir yeteneği edinmek için beklemeye takati de sabrı da yok. Hele bu uğurda çalışmak! Fırçalayıp, parlatmak! Geçelim bir kalem.

Herkesin elbette bugün de bir işe ihtiyacı var. Bir şeyler üretmeden kimsenin karnı doymuyor (en azından, iktidarlardan her fırsatta nemalanmayan, sıradan insanlardan bahsediyorum) ama bugün işten öte o işin evvela ismine sahip olmak gerekiyor. İlk örneği en çok bildiğim işten, kendi mesleğimden vereyim. Sosyal medya kullanıcılarının “bio”larına bir göz atın. Epey bir “editör”e rastlayacaksınız. Ama bu meslekte sizin rastladığınız kadar editör yok. Zaten bu kadar editöre ihtiyaç da yok. Ama bir şekilde bu sözcük ortada dolaşıyor. Sebebi, editörlüğün gazetecilik içinde daha üst bir rütbe sanılması. Sokakta dolaşan, muhataplarına mikrofon ya da teyp tutan, adliyelerde, hastanelerin acil servislerinde haber toplamaya çalışan, kısacası gazeteciliğin esasını icra eden “muhabirler”, açıktan açığa olmasa da hakir görülüyor. Editörlük, birçoklarının gözünde, “Beyaz Türk” tanımında olduğu gibi, bir tür “beyaz” gazetecilik. Yönetime, karar mekanizmalarına daha yakın olduğu; öyle sokaklarda dolaşmak yerine, illa ofiste de değil, hatta tercihen ofiste değil, belki havalı bir kafede, Macbook’unu açıp bir fincan latte eşliğinde dünyayı değiştirdiği farz ediliyor. Yani editörlüğe, haklı olarak, bir uzmanlık vehmediliyor ama uzmanlık için bir emek harcanması, kırk fırın ekmek yenmesi gerektiği düşünülüyor.

Medyada, editörden de yüksek bir makam var yalnız: köşe yazarlığı. Birisine “Gazeteciyim” dediğinizde çok duyarsınız: “Ne üzerine yazıyorsunuz?” Bir şey üzerine yazmıyorsanız, size verilen haberin takibini yapıyor ya da basitçe halkı bilgilendirmeye çalışıyorsanız, yani kendi köşenizde dünyayı kurtarmaya çalışmıyorsanız, gazeteci misiniz ki hakikaten? Yaygın görüş işte bu. Böyle olunca, kendine hiç yoktan “Editörüm” ya da “Köşe yazarım” diyenlere de kızamıyorsunuz. Sonuçta herkes bir şekilde takdir görmek istiyor.

Takdir önemli. Bugünün sosyal medya düzeninde, uzmanlık çalışarak, emek vererek takdir görecektir bir şey değil. Yakında

editörüyle, köşe yazarıyla, muhabiriyle topyekûn batacak, böylece takdir müessesesini tümünden yitirecek memleket basını için geçerli değil sadece bu. Aşçı için de durum aynı, mimar için de. Makyöz de aynı cendereye sıkışmış, tiyatro oyuncusu da. Herkes ama herkes kendini bağırarak, olduğundan farklı göstermek zorunda hissediyor. Ama işte ortada bir sonuç var: Hemen herkes verdiği emeğin hak ettiğinden daha fazla bağırıyor.

Kanadalı yazar Malcolm Gladwell'in bir dönem çok popüler olan kitabı *Outliers*'ta (Türkçeye *Çizginin Dışındakiler-Bazı İnsanlar Neden Daha Başarılı Olur?* diye çevrilmişti) örnekleriyle ortaya koyduğu "10 bin saat" argümanını hatırlarsınız.¹¹ Gladwell, orada doksanlı yıllarda piyanistler ve kemancılar üzerinde yapılan bir çalışmadan bahsediyordu. Bu çalışmada, bir müzisyenin yaptığı işte yetkinliğe ulaşması için en az 10 bin saat enstrümanıyla meşgul olması gerektiği kaydediliyordu. 10 bin saat ve tamamsınız. Öyle çok büyük bir yeteneğiniz yoksa bile bir işi icra edecek tecrübeye artık sahipsiniz. Gladwell, başarının yolunun buradan geçtiğini başka örnekler de vererek anlatıyordu. Mesela, Beatles üyeleri, ilk albümleriyle (*White Album*) müthiş bir popülerlik yakalamadan önce, bir şekilde çalışıp para kazanmak zorunda olduklarını Hamburg barlarında 10 bin saatlerini tamamlamışlardı. Bu bakış açısına göre, bir yazar için, bir marangoz ya da bir doktor için durum değişmiyor, yetkinliğe ulaşmak için 10 bin saat gerekiyor.

Gladwell, her şeyi bir tık fazla popülerize etmekle eleştiriliyor ama savunduğu görüş tutarsız değil. Sonuçta ne kadar eklemek o kadar köfte. Ne var ki, tıpkı 2020'lerin dünyasında *Karate Kid*'in tutmayacağı gibi, 10 bin saat teorisi de tutmaz. Bir uzmanlık, bir kartvizit edinmek için daha pratik, daha hızlı, daha zahmetsiz bir yöntem bulmak gerekiyor. Bu yöntemin karşılığı boş küme olsa dahi. Kimsenin 10 bin saat bekleyecek hali yok bugün. Bin saat bile zor.

Belki bu yüzden, belki emek itibarsızlaştığından, bir emek sonucu elde edilen her şey itibarsızlaşıyor. O yüzden sosyal medyada hukukçuya hukuk, doktora tıp öğretmeye kalkanlar çok. Ama bir insanın, varsa, kendi bildiklerini doğrudan anlatması, kendi uzmanlığını rahatça sergilemesi de kolay değil. Çünkü sosyal medya, her görüşü her görüşe eşitleyen, ortalamayı da böyle böyle fe-

ci şekilde vasata, sığığa çeken bir tuhaf dünya. Niyet bu olmasa bile, toplu halde geldiğimiz yer bu. Çoğu insan kendinin biricik olduğunu düşünüyor; tevazu gösterenin, “Estağfurullah” diyenin ağzına vuruluyor. Yaptığı iş hakkında bir pazarcı gibi bağırmanın, “Gel vatandaş gel” demeyenin üretimi, algı eşliğinin saniyelere düştüğü bu çağda iyice görünmez oluyor. İnsanlar arayıp bulmak yerine, kulaklarına ilk çalınanı, gözlerinin ilk gördüğünü, hele de bu gördüğü yeterince merak ettirici bir içeriğe sahipse tercih ediyor, tüketiyor. Google’da en üstte çıkan sonuçları tıklamak gibi...

Uzmanlık düzeyi, meslekte geçirilen zaman, iş kalitesi ne olursa olsun fark etmez; sosyal medyanın şekillendirdiği yeni dünyada bir pay sahibi olmak isteyen, üretimi hakkında bağırması lazım. Usturlu bir şekilde de, çirkin bir şekilde de bağırabilir. Komik şeyler de söyleyebilir, hakaret de edebilir; yaptıklarını ortaya dümdüz de koyabilir, estetik bir sunum içinde de “kasabilir”. Bir şekilde insanların ilgi eşliğini aşsın yeter. İster bir gazeteci, ister bir *influencer*, ister bir çocuk doktoru olsun, sosyal medyada var olmak istiyorsa, kurallar budur. Ağlamayana meme yok.

Sosyal medyada olmamayı seçen biri içinse risk büyük: Mesleki açıdan sosyal ölüme mahkûm olabilirsiniz. İşinizin ehli olsanız da gözden ıraksınız sonuçta.

5

Bazen hakikaten gözden uzak olmayı da seçmek gerekebilir. Hele Ekmeleddin İhsanoğlu gibi hem bu işlerden zerre anlamayıp hem de Erdoğan gibi bir siyaset kurdunun karşısında seçime girmek söz konusuysa... Yoksa o kurt rakibinizin şu laflarına maruz kalıyorsunuz:

“Neymiş profesörmüş, neymiş üç dil biliyormuş, yahu biz tercüman mı arıyoruz?”

Yedinci bölüm

Ansiklopedilerin kapının önüne konulduğu gün

1

Meydan Larousse, Temel Britannica, Büyük Larousse...

Son ansiklopedi seti, memleket orta sınıfının kütüphanesinden ne zaman kaldırıldı? Koca koca ciltler, bir zamanlar görkemle kuruldukları, salona hâkim büfeden, son yıllarını bir sığıntı gibi yaşadıktan sonra hangi ara süklüm püklüm tasfiye edildi?

Bu ansiklopedilerin varlığı, Türkiye'nin bilgiyle, bilgiden doğan hakikatle ilişkisinin özgün ve doğrusu biraz da fantastik bir aşamasıydı. Gazeteler kupon karşılığı ansiklopedi verme yarışına girmişti ve bu yarış halkta karşılık bulmuştu. Kuponlar kesildi, ciltler tamamlandı. Birçok eve bu vesileyle ilk defa ansiklopedi girdi. Girdikleri gibi evladiyelik statüsüne yükselmişlerdi. O kötü ciltli *Meydan Larousse*'lar, kırmızı sırtlı *Temel Britannica*'lar evlerin koltuk gibi, soba gibi birer mobilyası olmuşlardı. Ansiklopedilerin son kalesi ne zaman yıkıldı? Sahi son *Britannica* ne zaman çıktı büfeden? Yerine de bir şey konmamak üzere üstelik...

Nostalji hisleriyle yazmıyorum; kupon keserek de olsa, bilgi, memleket insanında somut bir karşılık bulmuştu. Milyonlarca gazete okuru, bu kuponları keserek o ansiklopedileri evlerine sokmaya, hiç değilse çocukları için bir yatırım yapmaya karar vermişti. Gazeteler muhtemelen bu kadarını tahmin etmemişti ama tesadüfen de olsa bir *sweet spot* yakaladılar.

1990'larla beraber aralarındaki tiraj savaşı daha da sertleşen gazeteler, artık aşınmaya başlamış modernizmin büyük kalelerin-

den ansiklopedileri keşfetmiş, hem de önemli ansiklopedileri kupon karşılığı vermeye başlamıştı. *Sabah Meydan Larousse*, *Hürriyet Temel Britannica*, *Milliyet* ise *Büyük Larousse* veriyordu. Gazeteler bu ansiklopedilerle çılgın tirajlara ulaştı.

İşe ilk koyulan *Sabah*'tı. Gazete, Hakkı Devrim'in çıkardığı *Meydan Larousse Ansiklopedisi*'ni 1992'nin Ekim ayında kupon karşılığında vermeye başlayınca 1 milyon 300 binlik tirajı gördü. Bir ay sonra *Temel Britannica* kampanyasına girişen *Hürriyet*, kısa sürede 1 milyon 100 bini yakaladı. Ansiklopedi savaşlarına son katılan *Milliyet*'ti ama o da kısa sürede bu işten müthiş bir fayda sağladı. *Milliyet*'in 300 binlerin biraz üzerinde seyreden tirajı, *Büyük Larousse* kuponlarının yayımlanmasıyla beraber 900 bini aşacaktı.¹

Üç gazete, üç ansiklopedi seti, üç milyonu aşan toplam tiraj... Dönemin Türkiye nüfusunun 58 milyon civarında olduğunu da hatırlatalım. Kaba hesapla her beş aileden birinin evine bu ansiklopedilerden girmişti. Orta sınıfı düşünecek olursanız, neredeyse tümünün evine...

2

Gazete patronları ne görmüştü de bilginin bir ihtiyaç olduğuna, müthiş bir tiraj getireceğine ikna olmuşlardı? Toplum 1990'ların başında hiç olmadığı kadar bilgiye mi susamıştı? Türkiye neden Fransa ve Birleşik Krallık'ın iki büyük ansiklopedi markasının tuhaf savaşına sahne olmuştu?

İlk sorudan başlarsak, patronların olaya bir kutsiyet atfettiği falan yoktu. Bir fırsat penceresi bulmuş ve balıklama atlamışlardı. (Doğan Hızlan, *Hürriyet*'teki bir yazısında, *Sabah*'ın *Meydan Larousse* vermesiyle beraber, *Temel Britannica* için yayıncı Nazar Büyüm'e nasıl markaj yaptığını anlatıyor.²)

Mesele ticariydi. Zaten bu meşhur ansiklopedi savaşlarında taraflar bazen biraz çiğ davranmış, birbirlerinin yayınlarına kara çalmadan duramamışlardı. Bilgi havariliğinden ziyade tiraj peşinde koşuyorlardı. Nitekim ilk dalganın ardından bir heves giriştik-

leri ikinci ansiklopedi savaşlarından beklenen tiraj elde edilemeyince, züccaciyeciliğe soyunmuş, kuponla tabak çanak vermeye başlamışlardı.

Ama toplum açısından durum farklıydı. Ansiklopedi için kupon kesmiş kime sorarsanız size aynı cevabı verir: “Çocuklarım için.” Halk bilgiye kıymet veriyordu; o kıymeti mükemmelen taşıdığına inandığı ansiklopedileri de evlerine sokmak istemişti. Bu sayede bazı evlere ilk defa gazete de girmiş oldu.

Öyle veya böyle, koca memleket, en temiz hislerle, çoluk çocuk faydalansın diye kupon kesti; alacağı yoksa da eve gazete aldı. O hursla iki üç gazete bile alanlara rastlandı. Yıllarca, okullara teslim edilen ödevlerde o ansiklopedilerin izleri vardı. Hiç işe yaramasa o işe, ödev yapmaya yaradı ansiklopediler. Yüz binlerce hanede, kırk yılda bir de olsa faydalanılan bir bilgi bankası, sırf bu ödevlerde yardıma koşmak için her daim hazır ve nazır durdu. Tamamıyla Türkiye’ye özgü bir fanteziydi bu. Düşünün, başka hangi ülkede bu kadar orta sınıf, alt-orta sınıf insanların evinde cilt cilt *Larousse* ya da *Britannica* bulunuyordu?

3

Bilgi, gerçeğe, hakikate giden yolda en önemli basamak. Bilgiyle sağlıklı bir ilişki kurmak; çarpıtılmamış, eğilmemiş, bükülmemiş hakikatin egemen olduğu bir toplum kurmanın ön şartı. Hayati bir fonksiyon.

Ansiklopediler için harıl harıl kupon kesildiğine bakarsak, *Larousse* ve *Britannica* setleriyle gazetelerin rekor tirajlara ulaştığı 1992-1993’lerde bilgiyle en azından düzeyli bir ilişki arandığını varsayabiliriz. O ilişki potansiyeli birçokları için değerliydi. Toplum içinde var olmanın gereği idi. Dahası, toplum içinde yükselmenin de gereği idi. İyi eğitim almak, üniversite okumak, gözünü hep yukarıya dikmiş orta sınıfların (ama kısmen yoksulların da) çocukları adına biricik hedefiydi. Tam da dönemiydi hem. Seksenlerin sonları, doksanların başları Özalcıların “her şeyin mümkün” olduğunu yüksek sesle vazettiği yıllardı. Bir küçük Amerika

olarak Türkiye... Fırsatlar ülkesi... O fırsatları uzanıp almak için bilgiye, eğitime ihtiyaç vardı.

Ama bilgiyle ilişki hızla değişti. Orta sınıflar o ilişki potansiye-
linden çabuk soğudu. Nişanı attılar bir nevi. Ama neden?

Çok sebebi var. Türkiye'yi dümdüz eden ve dönüşsüz siyasi etkilerini hâlâ hissettiğimiz 2001 krizi, bunun ilk sebebi. Orta sınıfların Türkiye'de belki en büyük hayal kırıklığını yaşadığı dönemdir. Tam da uzanıp alacakken... Tam da bir üst sınıfa zıplayacakken... Dahası bu hal, sadece o yıllla ilgili bir durum da değildi. Makas zaten giderek daralıyor; eğitimin yüzde yüz bir garanti sağlamadığı, girilemeyen işlerden, işe girilse bile yapılamayan kariyerlerden, çıkılamayan tatillerden zaten anlaşıyordu. 2001 krizi, –halen varsa– son soru işaretini de ortadan kaldırmıştı. Eğitimin açmazı sonraki yıllarda da sürdü. Memleket orta sınıfı, tahsilin çoğu zaman geçer akçe olmadığını fark etti.

Nedenini nasılnı, meseleyi ilk fark edenlerden birinden, Tanıl Bora'dan dinleyelim. Ama 2006'daki Tanıl Bora'dan. O senenin Kasım ayında, Bora, "Tahsilli Cehaletin Cinneti" başlıklı bir makale yayımlamış, ben de mesleğin başlarında sayılacak bir genç gazeteci olarak Ankara'ya onunla bu makale üzerine röportaj yapmaya gitmiştim. Şaşırtıcı bir makaleydi doğrusu... Orta sınıfın yeni yeni tanıştığı internet karşısında bocalamasını, ona neredeyse kutsal bir bilgi bankası gibi bakıp internette gördüğü her şeye inanmasını anlatıyordu.³ Bunun sebebi olarak da eğitimin fonksiyonsuz kalmasından bahsediyordu. Bora'ya ilk iş, büyük bir sıkıntı olarak gördüğü "yarı eğitimsizliğin" temel sebebini sormuştum:

(...) Sebep öncelikle lise eğitiminin çökmesi. Bu çok temel ve Türkiye'ye özgü bir mesele. Lise eğitimimiz düzgün bir formasyon vermekten çok uzak. Dolayısıyla tamamen Türkiye'ye özgü olan lise eğitiminin çöküşü, yapısal gerekçeleri olan yarı eğitimsizlik meselesini iyice derinleştiriyor. Bununla beraber Türkiye gerçekten zor zamanlardan geçiyor. Ekonomik ve sosyal yapı, trajik altüst olma evrelerinden birinin içinde bulunuyor. Kırdan kente göçün şimdiye kadar görülen en büyük dalgalarından birini yaşıyoruz. Muazzam bir kalifiye eleman işsizliği var; üniversite mezunu işsizliği var.⁴

İnsanlar işsizdi, çünkü üniversitelerin onları götürüp bıraktığı bir yer yoktu. Henüz 2006'daydık ve "Türkiye'de yaklaşık 10 yıldır eğitimle sınıf atlama yolları tılandı" diyordu Bora:

Oysa çok yakın bir geçmişte eğitim, sınıf atlamanın bir basamağı olarak görülebiliyordu. Giderek bunun olamadığını görüyoruz. Dolaşısıyla gelecek perspektifi karanyor. Orta sınıftan gelen üniversiteli-lerin birçoğu, çaresizlik içinde yüksek lisans ve doktora programla-rını dolduruyor. Sebep işsizliği ertelemek. Üniversite okumuş ve "gü-ya" uzman insanlarla dolu etrafımız. İki bakımdan "güya" diyorum. Birincisi, Türkiye'deki eğitim standartları o uzmanlığın altını boş bı-rakıyor; eğitim kalitesiz yani. İkincisi işsizlikle ilgili, insanlar uzman-lıklarının icabı olan saygın bir meslek icra etme konusunda umut-suz. Uzmanlıkları herhangi bir itibar sağlamıyor onlara. İş bulmuş da olabilirler. Ama artık tedirgin hissediyorlar. Düzgün bir şekilde iler-lenen, geleceğin hep parlak gözüktüğü bir dünya yok artık. Bunun getirdiği bir tatminsizlik var. Risk duygusu var.⁵

Ansiklopediden umutla kupon kesenlerin çocukları düpedüz yenilmişti. Dönem ödevleri yapılmış, ÖSS-ÖYS'lere girilmiş, ders-hanelere koşulmuş ve nihayet üniversiteler kazanılmıştı ama ora-ya kadarmış işte... Orta sınıfın, yoksul kesimin birçok umutlu ço-cuğu sınıf atlayamayacağını o günlerde anladı. Sınıf atlasa dahi, onun "kazanılmış bir hak" olarak kendinde kalamayacağını da.

Kimse bunun tam zamanını kestiremez ama *Larousse*'lar ve *Britannica*'lar da belki ilk o günlerde göze batmaya başladı; "Aman ne kadar da yer kaplıyor", "Aman çok da toz tutuyor" fa-lan denilerek belki ilk o günlerde önce küçük odaya, sonra depoya ve nihayet eskiciye yollandılar. Salondaki yerlerini ve imtiyazlarını kaybettiler; büfelerdeki (kitaplıklardaki değil) tahtlarından düştü-ler. Ansiklopedilerin vaat ettiği hayat, kupon kesenlerin önemli bö-lümü için artık boş kümeydi.

Hem artık herkesin gönlünü bir başka araç çelmişti.

Hayatlarımıza internet gelmişti.

4

Zaten tüm mesele de internetle değişti.

2006 civarları, Bora'ya "Tahsilli Cehaletin Cinneti" başlıklı bir makale yazdığını göre bu değişimin sarsıcı şekilde ilk defa hissedildiği dönemdi. Bir defa eğitim sistemimizin bizi getirip bıraktığı yerin neye benzediği, internetle iyice haşır neşir olmaya başladığımız için epey belirginleşmişti. Uğur Mumcu'nun meşhur sözüyle, "Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmak" eğitimiymiş bizimki. Sistem, "bilgiyi" kendi içinde bir değer olarak değil, sınıf atlama, bir şeyler başarmaya yönelik pratik bir anahtar olarak servis ettiğinden, çoğunlukla internete de öyle bakmıştık. Bir sürü veri; hızlı, çabuk ve bedava bilgi, orada duruyor, alalım, kullanalım diye bizi bekliyordu!

"Dert, zaten bilgiye sahip olmak değil, insanlar çoğunlukla, etkili bir şekilde sarf edebilecekleri kıyak bir söz araklama peşinde, internette bu imkân fazlasıyla var" diyordu Bora:

En yeni ve en önemli şeylerin internette olduğu varsayılıyor. Oradan birtakım alıntılar devşiriliyor. Bu, her şeyden önce bilgi ve sözle kurulan ilişkinin çok önemli bir deformasyonudur. Çünkü bilgi bu değildir. Alman düşünür Adorno'nun bilginin yerine ikâme edildiğini söylediği malûmattarlık, haberdarlık noktasına gelmiş oluyoruz böylece.⁶

Malumattarlık, haberdarlık... Tam isabet. Bir dönem, düzeyli, sürekli ilişki ihtimali gördüğümüz bilgiye başka gözle bakmaya başlamıştık artık. Olsa da olur olmasa da... Bir anlık işe yarasın da.

Son on, on-beş yıl zaten bu yeni bakışın tarihi. Hakikatle ilişkimizin esnekleşmesinin, onun bu kadar oynanabilir, ihtiyaca göre eğilir bükülür hale gelmesinin ama en beteri bu tuhaf hali umursamamanın temelinde işte bu bakış var.

Uzmanlığın, entelektüelliğin bu kadar aşağılanması bu var. Vasatlığın bu denli yükselmesinde (elbette AKP iktidarının rövanşist kaygılarla liyakat standartlarını parça parça ettiğini de

unutmadan) bu var. Örneğin, Covid-19 gibi ölümcül bir salgın-
da bile korunma tedbiri adına doktorları, virologları dinlemeyip,
WhatsApp'tan gelen ne idüğü belirsiz mesajları dikkate almanın te-
melinde de bu var.

Dahası, birtakım sahici uzman ve doktorların bu safsataları
bizzat üretmelerinde, üretime ses çıkarmamalarında da bu bakış
var.

Hayatta bilgisiz de var olabilmenin, bir yerlere gelmenin hiç de
azımsanmayacak potansiyelinde de bu bakış var. Ne yani kahve
muhabbetinden öteye geçmeyecek, hatta bazı kahvelere dahi gire-
meyecek sığılıkta zihniyetiyle Donald Trump, dünyanın bir num-
ralı ülkesine başkan olmadı mı? Onun çeşitli versiyonları, dünya-
nın dört köşesinde bu arada bizim memlekette de yükselmedi mi?

Onların söyledikleri yalanlar bugün dünyanın ve memleketin
gidişatını belirlemiyor mu? Hakikat-sonrası en temel olarak en
zirvede temsil edilmiyor mu?

O halde malumattarlıkla, haberdarlıkla; bilgiyle tek kullanım-
lık ilişkilerle nereye gideriz diye sormaya gerek var mı?

Şu an halihazırda oradayız.

5

Ama AKP iktidarı bambaşka bir yerde olduğumuzu söylüyor.
İktidara göre, bilginin harman olduğu bir yerdeyiz; Türkiye Cum-
huriyeti tarihinde, vatandaşın bilgiyle en haşır neşir olduğu anda-
yız; emsalsiz bir noktadayız.

Neye bakarak söylüyorlar bunu? Evvela bilginin mabetlerinin
yani üniversitelerin sayısına bakarak. AKP iktidarının ilk yılı iti-
barıyla Türkiye genelinde 76 olan üniversite sayısı, 2020 itibarıyla
209'a çıktı.⁷ Muazzam bir artış.

İktidarın bir numaralı ismi, Cumhurbaşkanı Erdoğan da za-
ten 2019'da Yükseköğretim Akademik Yılı Açılış Töreni'nde ko-
nuşurken buna dikkat çekiyordu. Her şeyi bir hedef doğrultusun-
da yaptıklarını, sayelerinde artık "isteyen herkesin" üniversiteye
gidebildiğini anlatıyordu:

İlköğretimden itibaren tüm eğitim öğretim sisteminin adeta bir huni biçiminde üniversiteye aktığı bir iklimde Türkiye'nin bilim kalitesini düşünebilmesi mümkün değildi. Biz öncelikle bu çarpık sistemi değiştirerek neredeyse isteyen her lise mezunu gencimizin yükseköğrenime devam edeceği bir altyapı kurduk. Bizim lise çağlarında üniversiteye girme oranı neydi onu da söyleyeyim, onda bir (*Erdoğan burada, acı acı gülümsüyor*). Yani on öğrenciden biri üniversiteye girebiliyordu ama şimdi neredeyse tamamı girebiliyor, bu noktaya geldik.⁸

Tam bu noktada, “Şimdi birileri şunu diyor, ‘Girecek de ne olacak?’” diyerek belagatinin meşhur kalıbını devreye sokuyordu cumhurbaşkanı. Yani belgisiz zamirleri işe koşuyordu. Her işi eleştiren; hiçbir başarıyı çekemeyen, söylenen birileri, bazıları, kimileri...

Sahi her şey üniversite sayısında bitiyor mu?

Yukarıda, Tanıl Bora'nın eğitimin, uzmanlığın altının boş olduğu, giderek daha da boşaldığı yönündeki sözlerini hatırlayın. Eğitimde vasatlığın Türkiye'ye egemen olduğunu anlamak için, üniversitelerimizin uluslararası performansına bakmak bile yeterli. 2020 itibarıyla, geleneksel “Dünyanın En İyi 500 Üniversitesi” listesinde Türkiye'den sadece iki üniversite bulunuyor.⁹ Üniversitelerin tek tek yayın sayılarına baktığınızda da içiniz açılmıyor. Kütüphaneler, laboratuvarlar, materyal, hep sıkıntı.

Burada Erdoğan'ın işaret ettiği yönün tam tersine bir gidiş var. İşin özü, sayı arttıkça, yeterli kaynağı ayıramıyorsanız, bilgi de, eğitim de, öğretim üyesi de, öğrenci de, üniversite kavramının kendisi de değersizleşiyor. Bir mantık ve matematik meselesi bu. Onlar değersizleştikçe, bilgiye, uzmanlığa yaklaşım da tatsızlaşıyor. Uzmanlık zaten vasatlaşıyor. Hakikat önemsizleşiyor. Üniversite öğrencilerinin, hatta öğretim üyelerinin vasatlaştığı bir ortamda hakikat de bir bataklık haline geliyor.

Üniversite eğitiminin sorunları üzerine epey kafa patlatmış, makaleler yazmış anayasa hukuku profesörü Kemal Gözler, “Akademinin Değersizleşmesi Üzerine” başlıklı, 2019 tarihli makalesinde, mevcut sayıları gözler önüne koyuyor ve taşranın oyunu almak için üniversite kavramının taşra tarafından değersizleş-

tirilmesine imkân sağlamak, üniversite eğitiminin (ve de Anadolu liselerinin) içeri boşaltmak gibi konular AKP döneminde zirve yapsa da AKP'den önce başlamış meseleler olduğunu söylüyor.¹⁰

Duygusal yanı kuvvetli olmakla birlikte, işi son derece net ve dolaysız bir şekilde ortaya koyduğu için önemli bir makale Gözler'inki. Onun sağladığı veriler ve sayılara baktığımızda, 2019 itibariyle Türkiye'de 7.749.502 üniversite öğrencisi olduğunu görüyoruz. Yani nüfusun neredeyse onda biri. AKP iktidarında üniversiteli sayısı beş kat artmış. Bir iktidar için ne müthiş bir iddia. Pe ki bu kadar öğrenciye kaliteli bir eğitim verilebilir mi?¹¹

“Verilemez” diyor Gözler. Başka ülkeler de vermiyormuş zaten. 83 milyonluk Almanya'da öğrenci sayısı 3 milyon 43 bin, 67 milyonluk Fransa'da 2 milyon 480 bin, 66 milyon nüfuslu İngiltere'de ise 2 milyon 387 bin.¹² Demek ki hiçbirinin Türkiye'deki kadar öğrencisi yok. Acaba neden?

Cevabı düşünürken şunu da eklemeli: Erdoğan'ın kendisi de az önce değindiğim açılış konuşmasında, aynı konuyu aynı rakamlarla yorumluyordu: “Almanya'da yükseköğretimde öğrenci sayısı 3 milyon, bizde 8 milyon. Almanya'nın nüfusu bizimle hemen hemen aynı. Merkel bunu öğrenince ‘Bilmiyordum’ dedi. Ancak nitelik noktasında aşmamız gereken mesafeler var.”

AKP'liler bu durumu “İşte bizi kıskanmaları için bir neden daha” diye yorumlayacaktır belki ama bu esasında bir kaynak meselesi. Bir de dedik ya, mantık ve matematik.

2021 sonbaharında, uzaktan eğitimle geçen pandemi sonrası üniversitelerin tekrar açılmasıyla beraber “matematik” sıkıntısı kendini bütün açıklığıyla gösterdi. Erdoğan herkesi üniversiteli yapmakla gurur duyduğunu söylüyordu ama hükümeti bu öğrencilere barınma imkânı sağlamak için belli ki aynı ölçüde çalışmamıştı. Pandemi döneminde özel yurtların kapanması, aynı dönemde kiraların fırlaması ve devlet yurtlarının da talebe cevap vermekten çok uzak olması birçok öğrencinin açıkta kalmasına ve “Barınamıyoruz” diye isimlendirilen dışarıda yatma eylemlerine başlamasına neden oldu. Erdoğan, eylemler sonrası “İktidara geldiğimizden bu yana yurt kapasitelerini hiçbir dönemde olmadığı kadarıyla tırmandıran, neredeyse bir milyona yakın yurt kapasitesi-

ne sahip olan iktidarız” diye açıklama yaptı ama daha önce övünç kaynağı olarak söz ettiği “sekiz milyon öğrenci” ifadesine bu açıklamada yer vermedi. Bu arada, Milli Eğitim Bakanlığı’nın kendi istatistiklerine göre, Kredi ve Yurtlar Kurumu’nun yatak kapasitesi 2021 itibariyle 695 bin kişi. Devletin kapasitesi, Erdoğan’ın dile getirdiği bir milyon rakamının epey altında.¹³

Gözler, iktidarın, taşrada ha bire üniversite kurarak bizi götürdüğü yerin iyi bir yer olmadığını; eğitimin kalitesini düşüreceğini, üniversitede öğrenci ve öğretim üyesi olmanın prestijini azaltacağını söylüyor. Bir de, sayı çokluğundan ötürü üniversiteleri kolayca kazanan birçok öğrencinin netice itibariyle üniversitele-ri gerçekten hak eden birçok öğrencinin de kullanacağı kaynağı israf ettiğine dikkat çekiyor: “Üniversite sayısının artması iyi bir şey değildir. Öğrenci sayısındaki artışın iyi bir şey olması için öğrencilere ders verecek yeterli sayıda öğretim elemanının olması ve keza üniversitelerin kütüphane, laboratuvar gibi imkânlarının yeterli olması gerekir.”¹⁴ 2021 sonbaharındaki, “Barınamıyoruz” eylemleri, yurtların da bu potada değerlendirilmesi gerektiğini gösterdi.

Gözler’in rakamlarıyla devam edelim. Türkiye’de öğretim üyesi (doktor, doçent ve profesör) başına 93 öğrenci düşüyor. Almanya’da bu sayı 12, Fransa’da 16, İngiltere’de 16, İtalya’da 20, İspanya’da 12, Portekiz’de 14, Avusturya’da 14, Macaristan’da 14, Bulgaristan’da 12, ABD’de 16.¹⁵ (Gözler vermemiş ama bu rakamlar Japonya, İsrail ve Güney Kore gibi eğitimde iddialı ülkelerde daha da düşük.) Öğretim üyesi başına düşen sayı arttıkça, öğrenciyle gerçekten ilgilenebilme ya da gerçekten bilimle uğraşabilme oranının azalacağını tahmin edebilirsiniz.

Şimdi başka oranlara geçelim. Epey de vahim oranlara. YÖK’ün 2020’de yayımladığı ve 2018-2019 eğitim sezonunu baz alarak hazırlanan Üniversite Yıllık İzleme ve Değerlendirme Raporu’na göre, üniversitelerde öğrenci başına düşen kitap sayısı sadece yedi. 105 üniversitede bu sayı beşin altında; dört üniversitede sayı biri bile bulmuyor.¹⁶ Yani her öğrenciye bir kitabın düşmediği bilim kurumlarımız var.

Bu pıtrak gibi açıliveren üniversiteler konusunu, İlber Or-

taylı'yla yaptığımız söyleşi kitabı *Bir Ömür Nasıl Yaşanır*'da da ele almıştık. Ortaylı, kendi üslubuyla gayet net koymuştu meseleyi:

Diploma, insanlara bizim zamanımızdaki gibi imkânlar vermiyor. Hatta hiçbir şey vermiyor! (Gençler) okuyacağız diye rastgele yerlere gidip ne kendi hayatlarını ne de ailelerinin cebini mahvet-sinler. Oralarda üniversite olmaz! Bu kadar açık.¹⁷

Dönelim Erdoğan'ın açtıkları üniversitelerle, eğitim sistemini baştan başa değiştirdiği konuşmasının en çarpıcı kısmına. Hatırlayın şöyle meydan okumuştı Erdoğan: “Şimdi birileri şunu diyor, ‘Girecek de ne olacak?’” sorusunu kendi cevaplıyor:

Allah'ın izniyle, işte bu sekiz milyon üniversiteli diyorum ya, işte bu sekiz milyon üniversiteli işi tam manasıyla kavradığı zaman... Efendim, işte işsizlik var, her üniversiteyi bitirdiği zaman iş sahibi olacak diye de bir şey yok, bunu dünyanın hiçbir yerinde bulamazsınız ama bir de kendisi bunu ne yapacak, üretecek. Bir de bu var.¹⁸

Erdoğan bu konuşmayı yaparken, işsizlik oranları da alıp başını gitmişti. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2020 rakamlarına göre, üniversiteli işsiz sayısı 1 milyon 350 bindi.¹⁹

Bu sıkıntılı hal, yanında bir şey daha getiriyor. Üniversite kavramının kendisi çaptan düşüyor, prestij kaybediyor. Kemal Gözler'in ifadesiyle, “Türkiye’de ‘üniversite öğrencisi’ olanların sahip olduğu prestij, 1960’lı, 1970’li yıllarda üniversite öğrencisi olanların sahip olduğu prestijin onda biri değil.”²⁰

Gözler’e göre aynı durum öğretim üyeleri için de geçerli. Üniversitelerin hızla değer ve prestij kaybetmesi, öğretim üyelerini de aynı akıbete sürükledi. Öğretim üyesi enflasyonu, akademisyenlerin önemli bir bölümünün (tıpkı görev aldıkları üniversiteler gibi) uluslararası sahada varlık gösterememesi, intihal vakaları, tez yazımının denetlenmesi ve yönlendirilmesindeki güçlükler... Akademide ve uzmanlıklarda kan kaybı var.²¹

6

Fazla “bilince” başa gelenler var bir de. Bahsetmeden olmaz.

Bizde “bilgi”yle ilişki kuranlara genelde bir mesafeyle yaklaşılr. Hele bu bilgiyi dışarıda, Batı’da alanlara, oralara gidip dönenlere, Batı kaynaklarını kullananlara... Türkiye’de aydınlığın, entelektüelliğin tarihi süregiden bir sıkıntıdır. Birçok kişinin gözündey aydınlar zaten potansiyel haindir. Dramatik belki ama kendi zümreleri içinde bile. Etiketler yapıştırılmaya hazır bekler: Liboş, dönek, yüreksiz, konformist...

Aydınlar sürekli suçlanmıştı Türkiye’de. Son dalga “Barış İçin Akademisyenler”. “Bu suça ortak olmayacağız” başlıklı bir bildiri imzaladıkları için iktidarın hedefine oturdular, taciz ve tehditlere maruz kaldılar. İhanet içinde olmakla, terör örgütü arkasında hizalanmakla suçlandılar. Haklarında davalar açıldı, tutuklamalar yaşandı. 15 Temmuz’dan sonra KHK’larla üniversitelerden ihraç edildiler; pasaportlarına el konuldu; kamuda çalışmaları ve akademisyen olarak mesleklerini icra etmeleri yasaklandı. 2019’da Anayasa Mahkemesi, barış akademisyenlerinin “silahlı örgüt propagandası yapmak” suçundan cezalandırılması nedeniyle ifade özgürlüklerinin ihlal edildiğine karar verdi.²²

Tarihin “hayretle” yazacağı bir vaka daha... 2021’in ilk günlerinde, öğrencilerinin ve öğretim üyelerinin seçimle gelmeyen, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından atanan, bir zaman AKP milletvekili adayı da olmuş yeni rektörü protesto ettiği gösteriler esnasında Boğaziçi Üniversitesi’nin kapısına polis tarafından kelepçe takıldı. İşte bilgiyle ilişkimize dair muazzam bir fotoğraf karesi...²³

Boğaziçi Üniversitesi’ndeki eylemlerinin, tıpkı ODTÜ’dekilerde olduğu gibi iktidar yanlıları tarafından hep bir elitlik, seçkinlik tartışması çerçevesinde yürütüldüğünü de unutmamalı. Bu da kendi başına dört başı mamur bir hakikat-sonrası çerçevesi. İşin tuhaf tarafı, bu tartışmalarda, Türkiye’nin dört yanından gençlerin bu üniversitelere sınavla girdiği nedense göz ardı edilir.

Manzara hep aynı. Bilgi sahibi olmak Türkiye’de hiç kolay değildi. Halen değil. Sistem, “suçlu” gördüğü akademisyeni okulun-

dan ihraç etmekle yetinmiyor. Onun bilgisini kendi alanında kullanmasına dahi izin vermiyor. Bugünlerde çok kullanılan bir tabirle onları “sosyal ölüm”e de mahkûm ediyor. Ne iş yapacak bu insanlar?

7

Dönelim ansiklopedilere... Onların bir özelliği de memleket aydını için birer ekmek kapısı olmalarıydı. Özellikle 12 Eylül darbesi sonrasında üniversiteden atılanlar, üniversitelerden kendi işteğiyle ayrılanlar ya da ayrılmak zorunda kalanlar ya bu ansiklopedilere madde yazdı ya da medyaya girdi. Örneğin, halinin vakitinin yerinde olduğunu düşündüğüm bir hocam bana ansiklopedi maddesi yazmasaydı o dönem ayakta kalamayacağını söylemişti. Şimdi üniversiteden atılan akademisyenler için karın doyuracak ansiklopedi maddeleri yok. Medya da yok üstelik. Çünkü medya dahi kendi entelektüellerini bünyesinin dışına attı.

Söylemeden geçmek istemem: Elinizin altında bir *Ana Britannica*²⁴ varsa editörler, redaktörler, katkıda bulunanlar listesine bir bakın. Bugün alanının duayeni diye kıymet verdiğimiz herkes orada... O ansiklopedileri binbir gayretle hazırlamışlar. Sadece ansiklopedi değil, bir nevi Şampiyonlar Ligi.

Ansiklopedi yok, ne var peki? İnternet ansiklopedisi Wikipedia var. İlk soru şu: Hakiki bilgi için ona ne kadar güvenebiliriz? Görüş ortada: İnternet çağındayız, ansiklopedilere ihtiyaç kalmadı. Böyle bir görüşe en azından benim katılmam mümkün değil ama karşısında durmak da olanaksız. İnternet, aranan her şeyin bulunacağını varsaydığımız, uçsuz bucaksız bir bilgi bankası... Burada “varsayma” fiili önemli. Örneğin, “Hititler” dendi mi, internetten çıkacak bilginin *Ana Britannica*’daki ilgili maddeyi döveceğinden emin miyiz? Hadi dövdü diyelim; onlarca kaynak taranarak, bugüne oranla epey üstün bir dilbilgisi ve sözcük hazinesiyle, bir ihtimal konunun uzmanı, o konunun uzmanı değilse de iyi bir yazar tarafından kaleme alınan maddedeki rafîneliğe ve yoğunluğa denk bir bilgi edinmek için internette ne kadar çaba harcamak gerektiğinin farkında mıyız? Usanmayacağımızı, dikka-

timizin dağılmayacağını da var sayıyor muyuz peki? İcat edilmiş en büyük “iş öteleme” aracı internetten bir “Hititler” maddesini hakkınca devşireceğimize inanıyor muyuz?

Ansiklopedi düşkünlüğünü de, nostaljik takılmayı da bir kenara bırakalım, peki, ama başka bir soru var. Daha kritik bir soru. İfade bir ismi geçiyor ama bir Wikipedia’mız var mı sahiden? Yoksa devletin izin verdiği kadar ya da izin verdiği anlarda ve alanlarda mı var?

Burada hakikat-sonrası dünyanın en temel meselelerinden biri duruyor. Artık, bilgi yeni araçlarla kontrol ediliyor. Devletin, sistemin, güç sahiplerinin istemediği bilgiyi yok sayması işten bile değil. Hatta bazı durumlarda, bu bilgiyi hiç var olmamış kabul etmesi de. Bu, bilginin niteliğiyle, doğru ya da yanlış olmasıyla ilgili bir konu değil, hakikate ulaşma çabasının sınırlandırılmasıyla ilgili.

İşte Wikipedia. Bilginin maddi ortamının değişmesi devlete kolaylıkla nüfuz edebileceği bambaşka bir alan açtı; 2020’ye kadar Türkiye’de yasaklı olan Wikipedia da bunun en somut örneği. Yasaklara karşı oldukları vaadiyle iktidara gelen AKP’nin internetle ilişkisi yasakçılığa meyletmekte. “İnternet yasakları” Türkiye’de en çok kullanılan ifadelerden biri.²⁵

Bu yasakların dönüm noktası Wikipedia engelleri. Önce tek tek maddeler engelleniyordu. Örneğin, vajina. Ya da penis. 2015 genel seçimi sonuçları... Derken, herhalde uğraşmaktan bıkıldı; Wikipedia toptan yasaklandı.

Yıllardır internet ve insan hakları alanında çalışan akademisyen Yaman Akdeniz, 2019’da *New York Times*’tan Suzy Hansen’a anlatmış: 2007’de çıkan, internetteki içeriği ve internete erişimi düzenleyen 5651 nolu yasa Meclis’te sadece 59 dakika tartışıldıktan sonra yasalaşmış. Bir saat bile değil.²⁶

Devam edelim. İfade Özgürlüğü Derneği’nin 2019’da yayımladığı, Yaman Akdeniz ve Ozan Güven tarafından kaleme alınan ve Türkiye’deki internet yasaklarını inceleyen “Buz Dağının Görünmeyen Yüzü” isimli rapora göre, 2019 itibarıyla ulaşımı engellenen web sitelerinin sayısı 400 bini aştı.²⁷

Bu raporda yer alan çok vahim bir saptama da Twitter ile ilgili. 2012 başı ve 2019 birinci yarıyıl sonu itibarı ile Twitter’a dünya

genelinde gönderilen 7396 mahkeme kararının 5.487'si (toplam kararların yüzde 74'ü) Türkiye'den gitmiş. İkinci sırada 1.096 kararla Rusya, üçüncü sırada da 336 kararla Brezilya yer alıyor. Bu kadar da değil. Engellenen hesap sayısı, engellenen tweet sayısı, şikâyet konusu tweet sayısı; hükümet ve polis gibi kaynaklardan giden diğer talepler... Türkiye, her kategoride açık ara dünya birincisi. Bunun daha Google'dan, Wikipedia'dan, Facebook'tan yapılan talepleri var.²⁸

İşin yayın yasakları boyutu da ayrı bir mesele. Türkiye'de yaşanan hemen her kritik olayda basına yayın yasağı geliyor. Büyük bir karartma. Bir iki internet sitesi ve sosyal medya dışında hiçbir şey yok. Esasen, sosyal medyada yasakların delinmesinin de pek bir faydası yok. Çünkü memleket ahalisinin ezici çoğunluğu, hayatı genel olarak televizyondan takip ediyor.

Ama işte burada en can alıcı soru devreye giriyor. Birçok mesele hakkında hadi bilgi sahibi olmayı geçelim, malumatı bile olmayan toplumun, bu meseleler hakkında gerçek tepkilerini verip vermediğini de bilmiyoruz. Mesela İŞİD hakkında, ekonomi hakkında, sınır ötesi harekâtlar hakkında, Covid-19 salgınına karşı koymada Türkiye'nin kapasitesi hakkında ya da mesela iktidarın genel performansı hakkında gerçekten şu an düşündüğü gibi mi düşünür bu toplum?

Nasıl bir ülkede yaşadıklarının, olup bitenlerin sahiden farkındalar mı? İktidarın her kararını sahiden onaylıyorlar mı? Türkiye'de de bir süre yaşamış gazeteci-yazar Suzy Hansen, "Yoğun bir şekilde sansüre maruz kalmış bir toplum sadece enfomasyona erişimini kaybetmiş olmaz, kendisine dair bilgisini de kaybeder" diye yazmış. "Erdoğan'la beraber Türklerin en büyük kaybı, birbirlerine ilişkin bu bilgi olabilir."²⁹

Yabancı bir gazetecinin, birkaç sene yaşadığı bir ülkeye ilişkin bir görüşü... Hatalı da olabilir. Belki aceleyle, hatta yazının şehvetiyle verilmiş bir hüküm. Olabilir. Ya haklıysa peki?

Türkiye'de insanlar birbirleri hakkında ne kadar biliyorlar artık? Birbirlerini ne kadar tanıyorlar? Birbirlerini artık dinlemeyen insanlardan, kutuplardan bahsediyoruz. Ülkelerini ne kadar tanıyorlar? Olmayan, yazılmayan, yazılamayan, engellenen, sansü-

re, otosansüre uğrayan haberlerin Türkiye'si'nde neler yaşandığını ne kadar biliyorlar?

Düşünün, çok değil bir elli sene sonra, mesela bizim altmışların, yetmişlerin gazetelerini taradığımız gibi bugünün büyük gazetelerini tarayacak olanlar ne bulacaklar? Bugün yaşadığımız toplum hakkında nasıl bir fikir edinecekler? Ekonomik sıkıntılarının yaşanmadığı, kimsenin depresyona girmediği, doğaya çevreye saygılı bir ülke; on numara bir iktidar ve onun mükemmelen tanzim ettiği bir toplum... Ah bir de birtakım yaramazlar, çıkıntılar olmasa... Vatan hainleri, dış güçler, iç mihraklar olmasa. Felaketler yok, kazalar yok, yolsuzluklar yok, yanlış icraatlar yok, dert yok, sıkıntı yok... Dertten tasadan azade bir ülke, bir toplum... Örneğin, o dönemin gazetelerine bakacak olanlar neredeyse her kritik olayda adli makamlar veya cumhurbaşkanlığı üzerinden gelen haber yasaklarını dikkate alacaklar mı? Otosansürden, gazetelere atanan "hükümet komiserlerinden", hem de en yüksek makamlar tarafından vakitli vakitsiz edilen telefonlardan haberdar olacaklar mı? Peki dikkate alsalar dahi bu veriyle bir tarih kurabilecekler mi?

Kuramazlar. Başka kaynaklara, başka tanıklıklara, başka "medyaya" ihtiyaç var... Aksi, 17. yüzyıldaki Osmanlı toplumunu ve tarihini Evliya Çelebi'den okumaya benzeyecek. Tatlı gelir, hoş gelir ama masal olarak... Hakikat olarak değil.

Bu toplum hakkında, dünya ve her şey hakkında artık herkesin erişimine açık yeterli ansiklopedik bilgi de yok. Yıllardır yasaklı kalan Wikipedia'da, diğer dillere göre birçok madde baştan savma, eksik, yetersiz.

Gazeteci Mehmet Tez, bir köşe yazısında ne güzel diyor: "Ansiklopedi sahibi olmak için milyonların kupon biriktirdiği bir ülkeydik, internetteki dünyanın en büyük ansiklopedisi Wikipedia'ya erişimi yasaklayan ülke olduk."³⁰

Çağ değişti. Ülke değişti. Hem de çok değişti. Artık kimsenin kupon biriktirmeye niyeti yok. Ansiklopediler tatlı bir hatıra.

Şimdi bir zamanlar bu ansiklopedileri dağıtan merkez medya da bir hatıra olmaya yürüyor; tamamıyla kendi üzerine çökmesine çeyrek kaldı. Çökmeden evvel de toplumun hakikatle bağı

fena halde zayıflattı. Çünkü gazeteciliğin temel unsuru 5N1K, plazalarda ölmeye yattı. Koca koca ansiklopedileri milyonlarca eve yerleştiren merkez medyamızın başı sonu belli birer Wikipedia maddesine dönüşeceği günler yoksa yakın mı?

Medyanın ürettiği hakikat çölüne girmenin vaktidir.

Sekizinci bölüm

Medya baronlarından filtre baronlarına

1

İnsan haber okudukça, izledikçe cahilleşebilir mi?

Fairleigh Dickinson Üniversitesi'nin "PublicMind" isimli birimi 2011'de çok ilginç bir araştırmanın sonuçlarını yayımladı.¹ Araştırma, insanların olaylardan haberdar olma düzeyini haberleri takip ettikleri kanalların üzerinden ölçüyordu. Kıtas, bu haberleri sadece tek kaynaktan takip etmekte. Sonuçlarda en üstte, New Yorkluların gurur duyduğu radyo istasyonu NPR çıktı. Haberleri "sadece" NPR'den alanlar, hem ulusal hem uluslararası düzeyde en yüksek oranda doğru bilgiye sahip olanlardı. NPR'ı, televizyoncu-mizahçı Jon Stewart'ın mizahla haberleri harmanladığı televizyon programı "The Daily Show with Jon Stewart" izliyordu. Haberleri sadece o programdan takip edenlerin bilgi düzeyi de fena sayılmazdı.

En dipte ise Amerikan sağının gözdesi, komplo teorileriyle, yalan yanlış haberlerle öne çıkan Fox News yer alıyordu. (Bizdeki Fox ile taban tabana zıt sayılmasa da, gerçeklerden kopuk Amerikan aşırı sağının rağbet ettiği bir kanal bu.) Sadece Fox News'i seyredenler, ülkelerine ve dünyaya dair gelişmelerden en az haberdar olan kesimdi. Performansları o kadar vahimdi ki araştırmada yer alan başka bir gruptan, hiçbir haber takibi yapmayanlardan bile daha az konuya vâkıftılar.

İnanılır gibi gelmiyor ama bu tür şeylere pek şaşırmamayı öğrendik artık. Yalnızca Fox News'ten haber alanlar, hiçbir yerden haber almayanlara göre daha az bilgi sahibiydi. Hiçbir şey seyret-

meyen kesim, o güne kadarki tecrübelerine dayanarak, bazı olayların gidişatını tahmin edebiliyorlardı. Fox News'ciler onu da yapamıyordu. Belli ki işittikleri deli saçması şeyler hayat tecrübelerini de sakatlıyordu.

Yalan haberler, komplo teorileri insana bunu yapar. Kitlelere yönelik yalan haberler de kitlelere bunu yapıyor. Dünyanın her yerinde böyle. Türkiye'deki birçok televizyon kanalını, gazeteyi, internet sitesini ve birtakım sosyal medya hesaplarını aynı araştırmanın içine, Amerikan Fox News'in bulunduğu yere koysak, hiç başımız ağrımaz.

Şurası kesin: Türkiye'de gazeteler ve haber televizyonları (ulusal kanalları da katarak televizyon haberciliği de diyebiliriz) önemli ölçüde halka bir şey söylemiyor. Hakikatten bahsetmiyor. Ekonomide, reel sektörde neler olduğunu, neler yaşandığını anlatmıyor. Hesap sormuyor. Soranlar, anlatanlar, yazanlar da kendi kamplarından dışarıya çıkamıyor ve karşı tarafa seslerini ulaştıramıyorlar. Gazetecilik mesleği, kutuplaşma ortamının ilk kaybedeni oldu. Bunun sebebi çok; bu sebepleri anlatan, üstelik günah çıkaranlar da çok. Kitaplar dolusu yazıldı; ben burada sadece bu okuduğunuz kitabın bağlamıyla ilgili kısma girmeye çalışacağım. Bir de şunu öğrendim artık; gazeteciler gazetecilikten bahsetmeye bayılsa da, aslında kimse onların kendi mesleklerinden bahsetmesini dinlemek istemiyor. Bir nevi askerlik anısı. Hızlı geçmeye çalışacağım; geçemediklerim için de kusura bakmayın.

Öncelikle şu: Sektör batıyor ama işin kötüsü, işini iyi yapan birçok gazete ve gazeteci de sektörle beraber batıyor. Çünkü bu alanda maalesef evet: Herkes aynı gemide.

İçime çok dokunduğu için unutamadığım bir yayından bahsedeyim. Alternatif medyanın nitelikli tarafında yer alan Medyascope TV'de çıkmış bir sokak röportajları yayını bu.² Muhabir Büşra Cebeci, 2018 Temmuzunda, İstanbul'da sokağa çıkmış, özellikle de gençlere, haberleri nereden takip ettiğini soruyordu. Epey bir kişi haberleri sosyal medyadan okuduğunu ya da izlediğini söyledi; içlerinden bazıları Instagram, Facebook veya Twitter diyerek sosyal medyayı özelleştirdi. Birkaç kişi "İnternet" deyip geçti. Bazıları da haberleri televizyondan izlediğini söyledi. Ama hiçbir haberleri

gazeteden okuduğunu söylemedi. Hatta gazete fikrine karşı çıktılar. Yıllarca geleneksel medyada çalışmış olduğumdan bana incitici gelecek denli basitleştiriyorlardı konuyu. “Öyle gazete, dergi falan okumuyorum” deyiveriyorlardı. Gazete, dergi derken dudakları, çok eskiyip işlevini yitirmesine rağmen her nasılsa evde kalmış ama evden de atılamayan bir eşyadan bahseder gibi büzülüyordu: Bu kokmuş şeyi halen soran var mı!

Belki içlerinden bazıları, gazetelerin hâlâ bir işlev göreceğini düşünüyordu da memleket basınının haber vermekten çok uzak olduğuna çoktan ikna olmuştu. Bir vatandaşı, “Gazeteler havuz medyası olmuş” dedi, “yüzde 90’ı iktidarın elinde; sağlıklı değil.”

Bana kişisel olarak en çok koyan da bayiden gazete almayı ya da sadece okumayı “angarya” ve “zaman kaybı” diye niteleyenlerdi.

2

Gazeteler sadece kendi vasatlıklarının ya da tarafgirliklerinin kurbanı olmuyor. Kutuplaşma da onlara büyük handikap yaşıyor. Gelince hepsi birden geliyor: Belirsizlik, dezenformasyonun her alanda yayılması ve her şeye, en başta da eski kurumlara, hele de gazete, hatta artık televizyon gibi “eski” kurumlara karşı büyük güven kaybı, gazeteciliğe her gün ayrı cepheden meydan okuyor. Bir örnek: Kadir Has Üniversitesi’nin düzenli olarak yaptığı Türkiye Eğilimleri araştırmalarında medya, birkaç senedir olduğu üzere, Türkiye’de en az güvenilen kurum olarak sıvırılıyor.³

Gidişatı küresel açıdan ortaya koyması bakımından işlevsel bir rapor dizisi mevcut. Oxford Üniversitesi bünyesindeki Reuters Gazetecilik Çalışmaları Enstitüsü’nün 2012’den beri yayımladığı Digital News Report’un (Dijital Haberler Raporu), özellikle son edisyonlarında hem geleneksel hem de yeni medya adına ilgi çekici saptamalar yapıyor.

2019’daki raporu ele alalım.⁴ 38 ülkede 75 bin kişiyle haber takibi üzerine⁵ görüşülerek hazırlanan raporun gözler önüne serdiği en ilginç sonuçlardan biri “haberden kaçınma” ile ilgili. İnsanlar neredeyse bütün dünyada, giderek artan oranlarda haber duy-

maktan kaçıyor. 2020’de başlayan Covid-19 salgını bu eğilimi ister istemez değiştirdi ama bu yine de çok etkileyici bir bulgu. Haber verenleri beğenip beğenmemek bir yana, haber duymak bile istemiyoruz. Rapor, sebepler adına bir iki tahmin sıralıyor: Dünyanın giderek depresif bir yer haline gelmesi, medyanın hep negatif haberlere yer vermesi...

Ama bir de şu var: Haber kaynaklarına güvenmemek. “Öyle gazete dergi falan okumuyorum” diyenleri hatırlayın... Güvenmiyor, okumuyor, gitgide daha kıymetsiz buluyor. “Sen haber ver sen ne olur, vermesen ne olur”a dönüyor iş...

Elbette sakıncaları var bunun. Pandemide gördük. İyi haberin, iyi haberciliğin nasıl temiz hava, temiz su gibi gerektiğini, yeri geldiğinde yaşam kurtardığını gördük. İnternette, sosyal medyadan, WhatsApp’tan oradan buradan gelen; safsataya, hile hurdaya, komplo teorilerine ve düz sersemliğe filtre kurmayan haberlerin nasıl can yaktığını da gördük...

3

Amerikalı gazeteci Walter Lippmann, önemli eseri *Public Opinion*’da, haberlerin, haberciliğinin gücünün aynı zamanda demokratik bir toplumun gücünü (ve zayıflıklarını) gösterdiğini de anlatır.⁶ Bu alanda, Türkiye’nin iyi bir sınav vermediği ortada. Memleket basını, Lippmann’ın işaret ettiği üzere, genelde “zayıflığımızı” ortaya koyuyor. Üretilen ve “üretilmeyen” haberlerin içeriği ve kalitesi bir yana, bir de Türkiye’de gazeteciliğin her gün karşı karşıya olduğu başka dertler var. Gazetecilerin içeri girmesine, içeride kalmasına, itibarsızlaştırılmasına alıştık artık. Uluslararası Gazeteciler Federasyonu’nun (IFJ) 2021 raporuna göre Türkiye, en fazla gazetecinin hapiste olduğu ülke.⁷ İçeri girmeyen gazetecilerin evine dönmesine, işsiz kalmasına da alıştık. Vakayı adiyeden bunlar.

Ama bir de gazeteciliğin “içeri girmeden” veya “kovulmadan” da icra edilememesi meselesi var. En çok da yayın yasakları yoluyla...

Örnek o kadar çok ki... 17-25 Aralık sürecinde, dört bakanla ilişkin rüşvet ve yolsuzluk soruşturmasına yayın yasağı geldi. IŞİD'in 2015'te Ankara'da yaptığı katliama yayın yasağı geldi. Reyhanlı'daki patlamalara da gelmişti. Çorlu tren kazasına yayın yasağı geldi. Suriye'de savaşçı gruplara silah taşıdığı öne sürülen MİT tırları konusuna da geldi. Çocuk yurtlarındaki cinsel istismar/tecavüz vakalarına geldi; kız yurdundaki yangına da gelmişti. Şehit haberleri, iş cinayetleri, terör saldırıları, şiddet vakaları... Liste o kadar uzun ki. O kadar bitmiyor ki... Türkiye'nin son yıllarda yaşadığı neredeyse her kritik olayda yayın yasağı geldi. Soruşturmanın selameti için...

Toplumun haber alma hakkının selameti ne olacak? Son 10 yılda kamuoyunu ilgilendiren 600'ü aşkın meseleye yayın yasağı geldi. Yayımlanmış binlerce habere erişim engellendi. Mahkemeler yoluyla, doğrudan Cumhurbaşkanlığı'nın talebiyle... Erişim engelleyebilen kurumların sayısı da fazla. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu var. Din İşleri Yüksek Kurulu var. RTÜK zaten var. Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı var.

Güç sahiplerinin bir şey demesine gerek kalmadan yazılama-yan haberler var bir de. Kendini daha fikir düzeyindeyken imha eden haberler. En tehlikeli kategori de bu işte. Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın 2019-2020 Basın Özgürlüğü Raporu'ndan okuyoruz:

TGS tarafından 31 Mart 2020-2 Nisan 2020 tarihleri arasında online olarak "Gazetecilerin Sansür ve Otosansür Kişisel Deneyim Anketi" düzenlenmiştir. Anket sonuçlarına göre katılımcıların yüzde 80,8'i sansüre uğradığını, yüzde 19,1'i uğramadığını beyan etmiştir. Katılımcıların yüzde 78,7'si otosansür yaptığını...⁸

Her beş gazeteciden dördü "Evet, otosansür yapıyorum" diyor. Çok çok vahim bir oran. 2018'de Kadir Has Üniversitesi'nin yaptığı araştırmada her beş yurttaştan üçünün ülkede basın özgürlüğü olmadığını düşünmesi gibi vahim.⁹

Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'nde (Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü yayımlıyor bu listeyi) 2002'de 99. olan Türkiye'nin (hiç de gurur duyulacak bir basamak değilmiş o zaman da), 2021

itibariyle 153. sıraya inmesi gibi vahim.¹⁰ Listede burun farkıyla geçtiğimiz ülkeleri okumak bile durduğumuz yeri göstermesi açısından vahim.

Şehrin çeşitli noktalarına yerleştirilmiş haritalarda yazar hanı, “Şu an buradasınız” diye. Biz işte şu an buradayız.

4

Ama yine de...

Yine de hayat belirtileri var. Türkiye’de gazeteciliğin topyekûn üstünü çizmek, zor şartlar altında iş yapmaya çalışan emekçilere büyük haksızlık. Şu an da yapılıyor. Gitgide artan oranda da yeni bir alanda, dijital ortamda yapılıyor. Ama orası da başka bir canğıl. Anlaması, hâkim olması, incelemesi zor bir canğıl.

Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI) Türkiye Ulusal Komitesi’nin 2021’de yayımladığı “Dijital Medya Raporu”, memleket medyasına bir netlik ayarı verdiği için önemli. Raporda bugüne dek girilmemiş bir sahaya girilmiş; iktidar yanlısı medya ile iktidardan bağımsız medya arasındaki adı konmamış savaşın dijital cephede nasıl ilerlediği detaylarıyla incelenmiş.¹¹ Bu mühim, çünkü baştan beri belirttiğim üzere haberler artık önemli ölçüde internet üzerinden tüketiliyor. Bugün “Z kuşağı” olarak anılan genç nüfus, haberleri gazeteden okumuyor ama internetteki haberlere, haberciliğe yekten karşı da değil. Raporun bir başka önemli yanı da, toplumdaki kutuplaşmanın medya cephesindeki yansımalarını dijital alanda yerli yerine oturtabilmesi.

Kapsamlı bir veri setinden hareket eden ve Türkiye’deki yaygın yayın kuruluşlarının önemli bir kısmını kapsayan bu araştırma bize şunları söylüyor:

Türkiye’de bağımsız medyanın dijital erişimi, tüm imkânsızlıklara rağmen, iktidar yanlısı medyaya giderek yaklaşıyor.¹² Bağımsız yayıncılar haberlerini iktidar medyasına göre sosyal medyada daha iyi sunuyorlar; daha çok etkileşim alıyorlar.¹³ Beri yandan Google, arama motoru üzerinden haber arayanları öncelikle iktidar yanlısı haber kuruluşlarına yönlendiriyor; bu da ik-

tidar taraflısı medyaya önemli bir avantaj sağlıyor.¹⁴ Bir de özel bir “kutuplaşma” saptaması: YouTube’un öneri algoritması, iktidar yanlısı medyanın videolarını izleyenleri, büyük ölçüde bir yankı odasında tutuyor.¹⁵

Bu oranlar, rakamlar, saptamalar; hakikatin tahrif edilmesiyle mücadelede kritik öneme sahip haberciliğin üstünün asla çizilmemesi gereken bir unsur olduğunu da ortaya koyuyor. İyi haber, kötü haber yine var olacak. Bağımsız haber, iktidar odaklı haber yine var olacak. Ama belli ki büyük ölçüde internette var olacak. Bu da riski artıracak. Zira kutuplaşmanın motoru, hakikat sonrası çağın can suyu internette, yalan bilgi ve yanlış habere maruz kalma ihtimali çok daha yüksek. Amerikan Fox kanalını izleyenlerin gitgide bildiklerini de unutması gibi, internette haber tükettikçe yanılma katsayısı artabilir. Bundan kaçış yok; bu yüzden gidişatı biraz da maruz kalanların ne yaşayacağı ve ne yapacağı belirleyecek.

Buraya kadar medya baronlarıyla gelmiştik, bundan sonrasına filtre balonlarıyla devam edeceğiz. Nasıl mı? Başlıyoruz...

5

Haberleri okuyanlara, izleyenlere ya da onlara rastlayanlara bakmanın zamanı. Hakikatin ne derece eğilip büküldüğü neticede bu yeni “tüketici” marifetiyle ve onun üzerinden belirleniyor. Sosyal medya kullanan herkes üzerinden. Tweet atan, favlayan, post eden herkes üzerinden. Hepimiz üzerinden.

Öncelikle şunu dikkate almalı: Hepimiz iz bırakıyoruz. Yaptığımız her aramayla, belirttiğimiz her görüşle, paylaştığımız her fotoğrafla, dijital dünyaya kendimizden izler bırakıyoruz. Kim olduğumuzu, neleri sevdiğimizi, nelerden nefret ettiğimizi sisteme adım adım kaydediyoruz. Bunlar bir nevi ruh izlerimiz. Kendimize dair hiçbir şey söylemesek bile (mümkün mü ki bu?), belli sitelerde geziyoruz, bazı linklere tıklıyoruz, birtakım insanların profillerine bakıyoruz. İnternette bir şeyler yapıyoruz sonuçta. Bu da yetiyor.

Yani bu bize dair bir algoritma üretilmesine yetiyor. Kimimiz farkındayız. Kimimizin henüz haberi yok. Ama sonuçta internette karşımıza çıkan hiçbir şey artık rastlantısal değil. Onayladığımız “cookie”lerin, verdiğimiz rızanın da sonucunda, bize uygun, daha çok ilgimizi çekeceği varsayılan içerikle buluşuyoruz. Yaşımız, yaşadığımız yer, cinsiyetimiz, hobilerimiz, siyasi görüşümüz. Her şey mönüye dahil, karşımıza çıkan her şey bize uygun, çoğunlukla kafamıza göre.¹⁶ Her şey “kişiselleştirilmiş içerik” olarak, filtrelenmiş halde ekranımıza geliyor. Bizi uğraştırmadan.

Amerikan yazar ve aktivist Eli Pariser’in sözlüğe kazandırdığı ifadeyle, algoritmaların marifetiyle karşımıza çıkan, kişiselleştirilmiş bu içerikler aslında birer “filtre balonu”.¹⁷ Bu balonların içinde her bir sosyal medya kullanıcısının bakış açısına, hayat tarzına uygun makaleler, postlar, ürün tavsiyeleri ve arkadaş önerileri var. Yine Pariser’in ifadesiyle, kendine özgü evrenler buralar. Güzel bir paket. Çabasız şıklık. Hiç sevimsiz görünmüyor.

Ama sevimsiz. Hatta dijital hayatın insanın başına açtığı en sevimsiz bela bu. Bülent Ortaçgil, “Beni kategorize etme / Benle oynama / Yaftayı yapııştırıp / Bana isim koyma” diyordu şarkısında. İşte hepimiz kategorize edildik. Hatta şarkının devamındaki gibi mekanikleştirildik, otomatikleştirildik, sıkıştırıp tıkıştırıldık, depolaştırıldık.

Bütün bunların doğal sonucu, bir de tasnif edildik.

6

Yankı odalarında kimler yaşıyor?

Filtre balonları, herkesin bir benzerinin, benzerlerinin yanında durmasına, en çok onları görmesine, duymasına yol açıyor. Bu durumun jargondaki ismi de “yankı odaları”. Tek tip insanlardan oluşan cemaatlerin, türdeşlerin evrenleri. Kaideyi gerçekten bozmayacak kadar az sayıdaki istisna hariç, sosyal medya kullanıcıları bu tür yankı odalarında yaşıyor. Kiminin odası geniş, kiminin dar ama sonuçta hepsi dört duvar ve içlerinde hep aynı cins insan var. Herkes benzeriyle beraber. Herkes, herkesin kendi gi-

bi düşündüğünden emin. Ya da herkesin olmasa da kale alınabilir kimselerin. Bir odada yaşayanlara göre, diğer odadakilerin önemi yok. Çünkü onlar başka hayatların, tehlikeli düşüncelerin, karşı kutupların insanları.

Filtre balonları ve yankı odaları. Gazete yok, televizyon az, en çok balon ve oda var elimizde. Bu odalarda herkes iktidar. Paris'te, "Kişiselleştirme filtreleri, bir tür görünmez, öz propaganda aygıtı gibi işliyor" diyor.¹⁸ Herkes kendine kendi propagandasını yapıyor. Herkes kendine bir tür evren kuruyor. Fan forumlarındaki *Star Wars* evrenleri gibi; tüm karakterler, dostlar, düşmanlar en karikatürize halleriyle o evrenlerde yer alıyor. Oralarda Erdoğan bütün dünyayı dize getiriyor. Atatürk yüz yıl sonra bile düşmanları titretiyor. Avrupa sesimizi hep duyuyor. Sevmeyenler de o evreni terk ediyor!

Bir gerçek hayat parantezi açalım. Bu sanal yankı odalarının "gerçek" versiyonları üzerinde düşünelim. İki binli yılların Türkiye'si bir bakıma bu odaların realitedeki inşasıyla geçti. Eskiden Beyaz Türk denilen kesimin Bebek-Ulus-Nişantaşı-Etiler hattını doldurmasıyla dalga geçilirdi. Oralar da türdeş insanların doldurduğu mahallelerdi. Bugün Beyaz Türkler mevzi kaybederken ya da mevzilerinde tutunmaya çalışırken diyelim, iktidar cenahının yeni mahalleleri birer yankı odası haline gelmedi mi? Başakşehir koca bir yankı odası değil mi? Sivas, Kayseri, Kahramanmaraş'taki yüksek yüksek binalar, güvenli siteler birer yankı odası değil mi? Kent yoksullarıyla tümünden ilişkisi kesilmiş yankı odaları... Türkiye'de siyasal İslam'ın övünç noktası, kendisine siyasi ivme kazandıran damarı kent yoksullarıyla kurduğu ilişkiydi. Partilerin kendisi de çoğunlukla varlıklı sayılmazdı. Şimdi ramazanlarda yoksulların yer sofralarına oturmakla iktifa ediyorlar. Hayat...

Kapa parantez. Sonuçta gerçek hayattaki yankı odalarından daha sıkıcı yerler varsa, sanaldaki benzerleri. Sosyal medyanın yankı odaları dünyanın en sıkıcı yerleri. Herkesin aynı fikri savunduğu, dümdüz, renksiz, kokusuz balonlar, odalar. Her gün aynı yemeği yemek gibi. Bu odalarda başkasının tarifini dinlemeye kimsenin gönlü yok. Başkalarının makul, dişe dokunur

düşünceleri olabileceği kabul görmüyor. Bu odalara, bu balonlara ancak “karşı” tarafın aşırıları sızıyor. Aptallar. Marjinaler. Radikaller. Onlar da olumsuzlanmak için kabul ediliyorlar içeri. “Bakın ne kadar haklıyım” diyebilmek için. Toplum kutuplaşınca, hele bu kutuplar sosyal medyada saf tutunca, karşı tarafa sadece aşırıların sesi gidiyor. Kutuplar derinleşiyor, çelişkiler keskinleşiyor.

Düşünün. Sadece bu yıl, belki bu ay, hatta bugün, normalde kapısının önünden geçmeyeceğiniz kaç kişinin deli saçması fikirlerine maruz kaldınız. İnternet, kerameti kendinden menkul tiplerin sesini büyüten, aptal saptal fikirleri herkesin duymasına yarayan bir hoparlör gibi. Şehir meydanlarında yankılanan dev bir hoparlör: “Ey ahali, duyduk duymadık demeyin, dünyayı beş aile yönetiyor; ey ahali, sakın unutmayın Lozan Antlaşması tam da yüzüncü yıldönümünde geçersiz hale gelecek!” “Aşı denilen sıvılar, Bill Gates’e köle olmamız için üretildi.” Kimi zaman “Güldük, eğlendik” diye geçersiniz ama neticede bu seslere maruz kalırsınız. “Maruz kalmak” sizi bilir. Fark etmeseniz dahi bilir. Keskinleştirir.

Sonuçta bu odalarda, bu balonlarda hayat, hakikatin deforme edilmesinden, sosyal medya kullanıcılarının da buna rıza göstermesinden ibaret. Olan biten her şey yerine, görmek istediğimiz ya da algoritmaların bize uygun gördüğü gelişmelerle sınırlı da denilebilir. Oralarda neler buluyoruz: Benzerlerimizle birbirimize bağırduğumuz bir örnek düşünceler, hızla çalışan takdir mekanizması, sırt sıvazlama “layk”ları. Başkalarına laf anlattığımızı sanıyoruz ama aslında sadece birbirimize bağırıyoruz. “BENCE BÖYLE OLMALI!”, “BENCE DE!!”, “HAKLISIN!” “SEN DAHA ÇOK HAKLISIN!!!” Herkes bir tartışmada birbirine aynı şeyi söylüyor. Farklı düşüncedekilerle yapılan tartışma değil zaten, küfürleşme. Kimse ikna olmak için sosyal medyaya girmiyor. İkna etmek istiyor. Onaylamak ya da onaylanmak istiyor.

Yani herkes bağırdığıyla kalıyor.

7

İşin buraya kadarki kısmı otomasyondan ibaretti. Kısmen de bizim hamlelerimizden. İnternete girdik, izimizi bıraktık, algoritmaları tetikledik, kişiselleştirilmiş, bize göre ölçülüp biçilmiş içerikle karşılaştık, kendimize benzeyen insanları tanıdık, o insanlarla kaynaştık, kafamıza göre bir evrende yaşamaya başladık. Yeni bir dünya kuruldu, biz de o dünyada yerimizi aldık.

Bundan sonraki kısım, kullanıcıların iradesinin biraz dışında geliyor. Yine Pariser'e dönelim. Bu balonların esas amacının, öyle bizleri eğlemek için falan olmadığını söyleyen de o. Hani saf ama zengin köylülerin parasını, tarlasını iç etmek için onu koca şehirde gezdiren, gözünü boyayan, gururunu okşayan, baştan çıkaran karikatürize tipler vardır. Filtre balonları biraz o tiplere benziyor işte. Algoritmaların esas hedefinin bizi sistemin içinde daha fazla tutmak, online geçirdiğimiz vakti artırmak olduğunu izah ediyor Pariser. Eh, vakit nakittir. Gerçekte de sanalda da.

Reklam endüstrisinin işlerini düşünün. Tatil satacak, eğitim satacak, kitap, kap kakak, don gömlek, daha neler satacak... Tanıdık bir alan, düz kapitalizm. Ama bu defa satıcılar, kullanıcıyı çok daha iyi tanıyor. Çünkü o müşteri, yakın arkadaşına bile vermediği bilgiyi onlarla paylaşıyor.

Bir de rıza avcılığı var. İşte burası yeni bir alan. Siyasi manipülasyonun, aldatmacanın, türlü türlü dümenin, tezgâhın yuvalandığı alan. Hakikat-sonrası dünyanın en geniş, en ferah odalarından biri bu alan.

İnternet kullanımı yaygınlaştıkça, dahası dijital hayata doğmuş kuşaklar oy kullanma yaşına geldikçe, sosyal medyanın, siyasi bir mecra olarak önemi arttı. Artmak hafif kalır, belirleyici bir hale geldi sosyal medya. Dünyanın her yerinde siyasi partilerin kadrolarında sosyal medya için özel olarak çalışan ekipler bulunuyor. Liderin, partinin mesajlarını seçmene taşıyorlar.¹⁹ Mevcut verileri, anketleri kullanıyorlar; yeni veriler, anketler üretiliyorlar. Bunlardan psikolojik profiller çıkıyorlar. Her bir sosyal medya kullanıcıya yani her bir seçmene ayrı ayrı seslenebiliyorlar. Bunlar işin normal kısmı.

Bir de rutinin dışına çıkanlar var. Yalan haber üreten, bu haberi gerçekmiş gibi gösteren, gerçeği yalanmış gibi gösteren, çamur atan, bu çamurun iz bırakması için ayrıca mesai yapan, “bot” adı verilen binlerce sahte profil üreterek bu yalanları kitleleştiiren ve bu gayretleri sonucunda kendi tarafının oy kazanmasını, rakibin oy kaybetmesini hedefleyenler, dahası bunu başaranlar var. Yani filtre balonları varsa, filtre baronları da var.

Bu baronların esas işi hakikati tahrif etmek. İşini iyi yapanlar, lime lime çiğnedikleri hakikati tahrif edilmemiş gibi de gösterebiliyorlar. İçlerinde en hünerlileri, kitleyi, karşı tarafın hakikatle oynadığına; o tarafın nasıl da şerefsiz, namussuz, hain veya satılmış olduğuna ikna edebiliyor. Hiçbir şey yapamazlarsa suyu bulandırıyorlar.

Hepimiz gördük, yaşıyoruz bunları. Türkiye’de de gördük, dünyada da gördük. ABD’de Donald Trump’ı Beyaz Saray’a taşıyan 2016 seçimlerinde bu türden çok operasyon yaşandığı defalarca yazıldı çizildi, hatta belgelendi. İngiltere’yi AB dışına çıkaran Brexit oylaması üzerindeki şüpheler dağılmadı. Dünyanın her tarafında çok örnek var. Gelecekte de olacak. Çünkü sosyal medyada zemin hakikatle oynamaya, rutinin dışına çıkmaya çok müsait. Öyle de kalacak gibi.

İşin bizlere değen noktası şu: Sosyal medya kullanıcıları bu rutinin dışına çıkan operasyonlarda iki ayrı şekilde kullanılıyorlar. İlkin, yalana maruz kalarak, belki kandırılarak... Liderlerin “feyk” kahramanlık hikâyeleri bir örnek. Rakibe yönelik karalama kampanyaları başka bir örnek. Hatta sahte gündem üretimi bile maruz kalınan yalanlar arasında.²⁰

İkinci kullanılma biçimi ise soyulmak. Legal sınırları analizleri için yeterli görmeyenler, kullanıcıların verilerini çalıyor. Örnek olay, 2018’de Cambridge Analytica isimli şirket ile Facebook’un adının karıştığı skandal. Dünya çapında 200’den fazla seçimde “danışmanlık” vermiş olan İngiltere kökenli şirketin, en çok da siyasi reklam işinde kullanmak üzere Facebook kullanıcılarının verilerini çaldığı ortaya çıkınca dijital hayatın en büyük skandalı patlamıştı. Facebook bunun üzerine özür diledi. Hatta sosyal medya devinin kurucusu ve CEO’su Zuckerberg, açılan soruştur-

ma kapsamında Amerikan Kongresi'nin önüne çıktı. Tüm dünya-ya etki eden yeni dijital düzenlemeler geldi.

Ama sonu yok bunun. Düzgün ve kurallı yaşanabilecek bir hayat değil bu. Şöyle düşünün, hem hırsızlıktan şikâyet ediyoruz hem de kapımız açık uyuyoruz. Eli Pariser, filtre balonlarını anlatırken bir çarpıcı örnek veriyor. İki kişinin aynı arama motoruna bir petrol firmasının ismini yazdığını varsayalım; çevre hassasiyeti olana petrol sızıntısı haberleri geliyor, finans sektöründe çalışana yatırım tavsiyesi. Herkese farklı gerçekler, farklı açılar, farklı referanslar. Arama motorlarının dünyayı kavrayışımız üzerinde akla sığmaz bir gücü var.²¹ Google'ın tek bir arama çubuğuyla işe başlayıp imparatorluğunu kurması boşuna değil. Ama işte arama motoru da herkese aynı haberi veren bir gazete değil. Herkes için farklı manşetle, hatta farklı haberlerle yayın yapan bir gazetenin hakikatle ilişkisi ne kadar olabilir? Peki ya okurlarının? Bu tuhaf-lıktan ne kadar etkileniyorlar?

Çok fazla. Hatta çok çok fazla.

Psikolog ve yazar Robert Epstein, algoritma uzmanı Ronald E. Robertson ile birlikte 2015'te çarpıcı sonuçlara ulaştığı bir araştırma yürüttü.²² Epstein, seçmenlerin arama motorları üzerinden manipüle edilip edilemeyeceğini sorguluyordu. Nihayetinde, buralarda seçmenlerin önüne dökülen haberlerin, verilerin kararsız seçmenlerin oylarını yüzde 20 civarında değiştirebileceğini saptadı. Bu oran demografik gruplara göre farklılık gösteriyordu. Üstelik, bunu kimsenin ruhu duymayabiliyordu. Yandaş medya, havuz medyası, muhalif medya vs. gibi kavramlar kullanmaya alıştık ama bir de bambaşka bir medya var: Google ve türevleri, içerik üretmeseler de neyi görüp neyi görmeyeceğimize çaktırmadan karar verebiliyor. Seçimlerde sonucu belirleyen oy oranlarının ne kadar marjlarda gezdiğini hesaba katınca, bu yeni potansiyel gücün etkisi de daha rahat anlaşılabilir.

Memleketteki siyaset icra etme biçimleri üzerinde düşünersek, konvansiyonel medyanın neredeyse tümüne hâkim mevcut iktidarın artık bu egemenlikle yetinemeyeceğini öngörebiliriz. İnternet yaygınlaştıkça iktidar; söylediğini yaymak, söylenmesini istemediğini de yaymamak konusunda sıkıntı yaşayacak. Ha-

lihazırda yaşıyor da. Türkiye sınırları içinde internete bir nizam vermek istemesinin, Twitter, YouTube, hatta Netflix gibi sanal âlemin büyükleriyle sık sık restleşmesinin nedeni bu.

8

“Geleneksel medya bitti” demenin rahatına sığınıp ferah ferah konuşmak bir yöntem. İnsanı kısa vadede mahcup etmeyecek bir yöntem. Ama eski medya-yeni medya tartışmalarının artık başka bir yöne kaydığını da bilmek lazım. Örneğin, bugün ufak ufak işaretlerini veren “deep-fake” (yapay zekâ yardımıyla ses ve görüntüyle oynayarak elde edilen ultra-gerçekçi kayıtlar)²³ meselesi patladığında sıra dışı bir tartışmaya da savrulabiliriz. Hakikatle ilişkimiz tümünden değişebilir. Yani azıcık ilişkimiz kaldıysa... Yiğit Özgür karikatürlerinde sık görülen motiftir: Kâbustan uyanıp rahat bir soluk alan adam bir bakar ki hâlâ kâbusu yaşıyor, neyse ondan da uyanıp rahatlıyor derken bir bakar ki yine... İşte hakikat-sonrasının bir sonrası varsa o da “deep fake” ile gelecek ve her şey tam da o kâbus gibi yaşanacak; neyin gerçek, neyin hayal olduğunu bilmek daha da güçleşecek.

Ne yapılıyor bu teknoloji ile? Herhangi bir insanı en çılgın, en akla gelmeyecek sözleri söylerken görebiliyorsunuz mesela. Böylece “ihtiyaca göre” yalan haberler üretilebiliyor. İmitasyon “intikam” pornoları yayımlanabiliyor (“intikam pornosu” yeni bir ifade; eski sevgiliyi ya da eşi utandırmak için web’e konulan, bazen de şantajla konu olan mahrem kayıtları ifade etmek için kullanılıyor). Ünlüler türlü çeşitli şekillerde resmediliyor, konuşturuluyor vs. Buradaki ince nokta şu: Çıplak gözle (veya kulakla) farkı fark etmek neredeyse imkânsız. Bunun için de ayrıca teknolojik destek almak, sahtekârlığın izini sürmek gerekiyor. Bu da epey zaman alıyor. Ayrıca artık hesaba katmak gereken faktörler de çoğaldı. İnternete boyut ekleyen Web 3.0, taze paralel evren Metaverse, yeni değişim aracı kriptopara ve elbette yeni kayıt oluşturma-veri depolama yöntemi Blockchain imkânlarıyla olduğu kadar riskleriyle de geliyor.

Kısacası, Pandora'nın kutusu ağzına kadar açılıyor. Artık herkes her şeyi söyleyebilecek! Hakikat da geri dönüşsüz yaralar alacak. Bunun sonuçları olacak: Özellikle Türkiye gibi kutuplaşmış, toplumun hassas dengeler üzerinde durduğu ülkeler, “deep fake” üzerinden üretilmiş söylentilerle, uydurmalarla, yalanlarla daha da kırılgan bir hale gelecek. Hele yalanların hızla yayıldığı, doğrulama gayretine mesai ayrılmadığı düşünüldüğünde. Herkesin kendi filtre balonu içinde ancak kendi vicdan/bilinç/sağduyu süzgecini uygulayabildiği (onları da genelde pek uygulamadığı) akla getirildiğinde...

Tam tersi de mümkün. Herkes her şeyi inkâr edebilecek... “Deep fake” özellikle gücü elinde tutanların yardımına koşabilecek bir inkâr mekanizması... “Bana komplo yapıldı” denilmesine bizim gibi epey yatkın ülkelerde, her alandaki iktidar sahiplerine mükemmel bir yalanlama kabiliyeti hediye ediliyor. Bundan sonra her şey ama her şey için “fake” (feyk) deyip geçilebilir. Hoşuna gitmeyen her haberi “fake news-yalan haber” diye yaftalayan Trump'ı düşünün. Trump, yalancı çıkmaktan utanmayan ve söylediği yalanların sonunu, üreteceği sonuçları düşünmeyen bir lider. Ama artık birazcık mahcup olanlar için bile sınırsız bir yalanlama alanı açılıyor.

Bir ara not düşmenin zamanıdır: “Yalan haberle” mücadele cephesinde şu anda otoriter ya da demokratik fark etmez, dünyanın dört bir yanındaki iktidarlar kendi mücadelelerini veriyor. Türkiye’de bu yöndeki haberleri taradığınız zaman, yalan haberden en çok şikâyetçi olanlardan birinin bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan olduğunu, başkanlık rejiminin kurumlarından İletişim Başkanlığı’nın bir görevinin de yalan haberi ortadan kaldırmak olarak belirlendiğini görürsünüz. Avrupa Birliği de bu yönde çalışıyor, Çin de. Neticede, “yalan haber”in yaygınlığı, iktidarlara bu alan üzerinde bir tanımlama ve cezalandırma ferahlığı da getirebilir.

Amerikan *New York Times* gazetesi “deep fake”i konu alan bir video yayımlamıştı.²⁴ Videoda bizi bu yeni teknolojiyle tanıştıran mühendisleri izliyoruz. Epey neşeli görünüyorlar. Eğleniyorlar. “Korkunç bir şey bu” derken bile eğleniyorlar. Ama so-

nuçları hiç de eğlenceli olmayacak gibi duruyor. Mühendislerin söylediğine göre, “fake”i saptayacak karşı teknoloji de üretiliyor ama neye yarar? Atı alan Üsküdar’ı geçtikten sonra neye yarar?

Bir liderin ağzından çıkacak tek bir sıra dışı cümlelerin veya laboratuvarında imal edilmiş herhangi bir aykırı görüntünün, kutuplaşmış, yay gibi gerilmiş kitleleri kolayca gaza getirebileceğini, isyanlar çıkarabileceğini, şehirlerin ateşe verilebileceğini, insanların öldürülebileceğini bilmiyor muyuz? Ülke altüst olduktan sonra ya da eskilerin diliyle “bad-el harab’ül Basra” yani “Basra harap olduktan sonra”, “Feyk”miş demenin o “feyk”i üretenlerden başka kime ne faydası var?

2020’nin son günlerinde, bu gidişata beklenmedik bir adresten, Buckingham Sarayı’ndan gelen tepkiyi de burada anmalı. Kraliçe II. Elizabeth, geleneksel Noel konuşmasını, “Bu sene hakikatten, inanmaktan, her gördüğümüze inanmaktan bahsedeceğim” diye açtı; saraylılarla ve İngiltere Başbakanı Boris Johnson’la fena halde dalga geçti ve masanın üzerine çıkıp dans ederek konuşmayı bitirdi! İşin gerçeği; Noel gecesi, BBC’de gerçek kraliçe konuşurken, Channel 4 televizyonu ekrana “deep fake” kraliçeyi çıkarmıştı. İzleyicileri, yeni dünyadaki dezenformasyon risklerine karşı böyle uyarıyorlardı.

İşte filtre baronlarının yuvalandığı sosyal medya biraz da böyle bir yer. Haberleri sosyal medyadan takip etmenin de böyle riskleri var. Bence “yandaş medyadan” veya vasat gazetecilikten çok daha büyük riskler bunlar. Yalanların çapı daha büyük, sorumluluk daha az. Hatta hiç sorumluluk yok. Bu yalan haberleri kim yazıyor, kim üretiyor, kim servis ediyor?

Kaynağa ulaşmak neredeyse imkânsız.²⁵ Gazetelerde en azından bir telefon numarası var. Yol göstermek istemem ama “Aloo kardeşim” diye telefon açıp, küfredip kapatmak çok kolaydır. Zaten gazete santralleri alakasız telefonları, gazetecilere çabucak bağlamasıyla ünlüdür. Beğenmediğiniz bir haberi yazan muhabiri, rahatlıkla telefonun öbür tarafında kendini size izah etmeye çalışırken bulabilirsiniz. İşin bu tarafı anlamsızca kolaydır. Maalesef.

Bir yandan sosyal medya habercilerinin de ciddi dertleri var. Onları da es geçmeyelim. Bu çağın nabzını en iyi tutan isimlerden biri,

North Carolina Üniversitesi'nden "tekno-sosyolog" ve yazar Zeynep Tüfekçi son derece ilginç çalışması *Twitter and Tear Gas*'de, sosyal medya habercisinin bir meselesini isabetle özetlemişti:

Geleneksel gazeteci burnunun önünde olup biteni görüp, ona anlatılanı işitebilirken, sosyal medya haber küratörü bir olayı birçok yönden gösteren yüzlerce "feed"le (akış) uğraşır. Geleneksel gazeteciliğin sorunu yokluktur; bir hadisede kameraların olmaması gibi. Sosyal medyanın küratör gazeteciliği ise "çokluk" sorunuyla baş etmeye çalışır: Yalan ve yanlış gerçekten ayırması ve görünürdeki kaotik haber arzından bir anlatı çıkarması gerekir.²⁶

9

"Bad-el harab'ül Basra" demiştim. Türkçede de gayet güzel ifadelerimiz var. "Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak" var mesela. "Kırk katır mı, kırk satır mı?" sorusu var. Sosyal medyanın nasıl bir mayın tarlası olduğunu anlatmak için ikisi de işe yarar.

Hakikate ulaşmak için, bilgi almak için okuduğumuzu varsayıyorsak, sosyal medyada hakikate rahmet okunduğunu da akılda tutmalı. Geleneksel medyayı, gazeteleri hayatımızdan çıkarırken, neyin eşiğinde olduğumuzu da bilmeliyiz.

Hakikate ulaşamadığınızda neler olabileceğini Covid-19 salgını sırasında gördük. Yalanlar ve safsatalar yaşama mal olabiliyor. Her zaman böyle oldu. Doğru bilgi de hayat kurtardı.

Sonuçta habere esasen hayatta kalmak için ihtiyaç duyarız. İlk güdümüz hep budur. Bir sabah uyandığımızda gazetelerin artık basılmadığını, televizyonların yayın yapmadığını, internetin kapatıldığını öğrensek yine de haber almaya devam edeceğiz. Bu ihtiyaç hiçbir yere gitmeyecek. Önermenin içinde gizli zaten. Bir defa bu yeni hayatın haberini alacağız. Bir şekilde alacağız.

Kendimizi bildik bileli böyle. Hayatta kalmak, hayatı kolaylaştırmak için haber alırız. Yağmur yağarsa ekinlerin hali nice olur, düşman karşı tepelerin ardına varmış mıdır, birisi bir yerlerde yuvarlak taşları hareket ettirerek bir şeyler mi taşımaya başlamış? Yaşamsal

mevzular bunlar. Ateşin etrafında ilk toplandığımızda, bu haberler iletildi bizlere. Sözleri süslemesini bilenler bazen abarttılar da. Güzel abartanlar, güzel nakledenler, gerçekte düşü güzel harmanlayanlar sanatçı oldu, beceriksizler ve kötü niyetliler de düz yalancı.

Haber hep yaşamsaldı. Doğru haberle yalan haberi ayırmak da hep yaşamsal kaldı. Arada Ay'a falan ayak bastığımız; kâğıdı, matbaayı, interneti icat ettiğimiz için bize bir şey olmaz sandık belki ama oluyor. Korona salgını sırasında gördük; yalan haber öldürüyor, doğru haber yaşıyor.

Haberin mecrası değişse de bizleri bağlayan kanun bu. Gri bölgelerde oyalanmadan hep sormalıyız. Doğru mu, yalan mı? Haberi nereden takip edersek edelim buna karar vermeliyiz. Haber takip ettikçe cahilleşmemek için...

Ben kendi adıma, belki eski kafalı diyeceksiniz ama iyi basılan, iyi yönetilen, iyi muhabirlerin çalıştığı bir gazeteyi ideal buluyorum. Tercihen kâğıttan. Hâlâ.

Dokuzuncu bölüm

Trollüğün bile zor olduğu ülke

1

Türkiye, 27 Şubat 2020'de kara bir gece yaşadı. Kapkara bir gece. Tüm ülke Suriye topraklarındaki İdlib'den gelen şehit haberleriyle tepeden tırnağa sarsıldı. Hayatın akışı, ritmi bozuldu.

27 Şubat'ta yaşananlar bir yanıyla siyasetin ve uluslararası ilişkilerin konusu. Türkiye'yi, Suriye'yle, hatta Rusya'yla savaşın eşiğine getiren yakıcı bir meseleler zincirinin dramatik bir halkası. Başta askeri meseleler olmak üzere her yanıyla hâlâ analize muhtaç. Ama şu da var: 27 Şubat gecesi ertesi sabaha dönerken internette olup bitenler Türkiye'nin hakikat-sonrası hayatının da müthiş bir özeti.

Haberler o gece bir dezenformasyon bulutunun içinde geldi. İdlib'de bir şeyler oluyordu, birileri bir yerleri vuruyordu, Türk askerleri bir yerlere sıkışmıştı ama ne, kim, nerede? Ortada hiçbir şeyin cevabı yoktu. Yine de sosyal medya karışmıştı. Twitter'da örneğin, yüzlerce kayıptan bahsedenler çoktu. Her şey kontrol altında diyen de... Dua edenler, üzülenler, bela okuyanlar, küfredenler, savaş tamtamu çalanlar, yalan bilgi yayanlar, onlarla mücadele etmeye çalışanlar, sakın olun diyenler, hiçbir şeyin farkında olmadan tweet atanlar...

Doğal olarak, neler yaşandığını esasen yetkililerin açıklaması bekleniyordu. En tepedeki yetkililerin... Cumhurbaşkanı Erdoğan ne diyecekti? Ya da Savunma Bakanı Hulusi Akar? Devlet olayı doğrulayacak mıydı? Herkes konuşuyor, herkes yazıyordu ama ağzına bakılan kişilerden bir türlü ses çıkmıyordu. Sessizlik sürdükçe de spekülasyon artıyordu.

Saatler geçti. Komplo teorileriyle savaş ilanları birbirine do-
landı. Yeni dünya düzeni açıklandı, Türkiye orada mehter marşı-
yla yerini aldı. Ya da tam aksine, ordunun asla çıkamayacağı bir
bataklığa hapsediği ilan edildi. İktidar yanlılarıyla muhalifler
birbirlerine girdi (ama Suriyeli göçmenlerin ülkelerine dönmesi
konusunda çoğunlukla birleştiler). Gece uzadıkça uzadı.

Derken Hatay Valisi Rahmi Doğan ekrana çıktı. Devletin teyit
ettiği şehit sayısını halka ilk defa o aktardı. Gece boyu teyit edi-
len yeni sayılarla ekranda hep o göründü. Her defasında biraz da-
ha üzgündü. İlk ekrana çıktığında verdiği şehit sayısı dokuzdu,
gece sabaha devrildikçe sayı da yükseldi.¹

Hatay valisi sayı vermeden çok önce, İdlib'e ilişkin söylentiler
ilk duyulduğunda, büyük bir gazetenin yazı işlerinde çalışan bir
arkadaşımı aradım. "Maalesef otuzdan fazla şehit var, deniyor" di-
ye durumu anlattı. Dört koldan teyit etmeye çalışıyorlardı. Edemi-
yorlardı. Dolayısıyla gazeteci sorumluluğuyla, teyit edemedikleri
bilgiyi açıklayamıyorlardı. Hadise, bilgiye ulaşmak açısından çok
zor bir yerde gerçekleşmişti. Devlet de belki bilgiyi netleştirmeye
uğraşıyordu; belki toplumu hazırlamak ya da asker yakınlarını şo-
ke etmemek için işi biraz ağırdan alıyordu. Bilemiyoruz. Detayları
tam olarak öğrenemedik. Ama bu işi yapanlar bilir; iyi gazeteciler,
zaten olabilecek en doğru kaynaklara ulaştığından, o ilk duyulan
da üç aşağı beş yukarı doğrudur. Arkadaşım iyi gazetecidir. Ben
de durumun vahametini onun sözleriyle anlamış oldum.

Bu teyit edilmemiş enformasyonun bana bir katkısı daha ol-
du. Sosyal medyadaki durumun vahametini de bu sayede daha iyi
kavradım. İdlib gecesinin internette yaşanan versiyonu, bir örnek
vaka olarak çok meseleyi açık etti. Toplumun doğru bilgiye ulaş-
mak açısından ne kadar acınası bir durumda olduğu... Yanlış bil-
giyle değerlendirilen gündemin, kutuplaşmayı nasıl derinleştirdi-
ği... Hakikat-sonrası gündeminin efendilerinin güç boşlukların-
dan kendilerine nasıl çıkar sağladığı... Trollere etrafta nasıl ser-
bestçe fink attığı... En önemlisi, aklı başında denebilecek insanla-
rın bu trollere açtıkları kanallara nasıl tedbirsizce girdiği, idrak-
lerini nasıl yitirdiği... Hepsi o meşum İdlib gecesinde gözler önü-
ne serildi. Durum sahiden vahim.

2

Burası kolay bir ülke değil. Zor günleri hep oldu. Eskiden de ritmi bozuluyor, akışı tıkanıyordu. Ama şimdi bir fark var. Şimdi bu zor günlerde, eskiden rastlamadığımız tuhaf gruplar ortaya çıkıyor. İnternet, söz konusu doğru bilgi olduğunda aşırı kaygan bir zemin. İdlib gecesi gibi zamanlarda bu zeminde ayakta durmak neredeyse imkânsız hale geliyor. Hele devletten gelmesi beklenen açıklamalar geciktiğinde.

Böyle durumlarda sosyal medyada bir güç boşluğu yaşanıyor. Olaylar sığağı sığağına gelişmeye devam ederken, ayrıntılar belirsizken birtakım insanlar devreye girip spekülasyonla zihinleri karıştırıyorlar. Suyu bulandırıyorlar. Nedeni çok açık değil. Hükümetten mi yanalar, yoksa bilakis iktidarı aşındırmaya mı çalışıyorlar? Solcular mı? Sağcılar mı? O kadar yanardöner bir tonları var ki, ne tarafa çeksen geliyor.

Bir de işin rengi üç aşağı beş yukarı belli olduktan sonra başlayan aşama var. Daha çok iktidara yakın yaşanan bir nevi hasar tespit çalışması. Gidilmesi gereken yol, takınılacak tutum saptanıyor; buna göre söylenecekler tasarlanıyor ve bir sosyal medya kampanyası tüm hızıyla başlıyor. Muhalifleri karalama, iktidarı kayıtsız şartsız övme, safları sıklaştırma ve safa girmeyenleri yola getirme kampanyası. Bu kampanyalarda bir yandan İdlib gecesi türünde dezenformasyona da cevap veriliyor. Böyle dezenformasyonlar var olduğunda fazladan bir haklılık tonu da katılabiliyor kampanyaya. Mağduriyet temasını işlemeye yatkın iktidar cenahında bu tür fırsatlar pek kaçırılmıyor.

Bu tür hareketlerde birkaç adı sanı belli kişinin yanında binlerce sahte hesap da yer alıyor; biz onları daha çok “trol” diye biliyoruz.

Neticede internet ortamlarında hakikatle sündüre sündüre oynayan iki tip var. “Çok acayip şeyler oluyor”, “Hiçbir şey bildiğiniz gibi değil” falan diye diye sabahlara kadar tweet atan kerameti kendinden menkul, kimin çıkarını göz ettiği belli olmayan tipler. Bir de, yıldırım hızıyla organize olup, internette gündem yaratan, gündemi yönlendiren veya bazı kişilerin başına bela kesilen hesaplar.

Türkiye’de her iki tipin de eksikliğini çekmiyoruz.

3

27 Şubat'ta da internette önce bir bilgi karmaşası vardı. O gece de ilkin ortaya kerameti kendinden menkul tipler çıktı. Bunlar bir güç boşluğu, akışta bir bozulma gördüğünde hemen oraya yerleşen hesaplar. Devlet yetkilileri açıklama yapmayınca, işine saygılı gazeteciler de topa girmeyince meydan onlara kalıyor. Sesleri herkesi bastırıyor.

O gece örneğin 100 şehit, 200 şehit diye internette bilgi kirliliği yaratanlar kimlerdi? Epey de inanan vardı onlara. Yetkin gazetecilere güvenen insanlardan daha fazlaydı onlara inananların sayısı. "Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" diye iddialı cümleler kuruyorlardı. Eskiye vâkıflar demek. Gelen "yeniyi" de çok kişiden önce analiz etmişlerdi. "Hiçbir şey"in, "her şey"in, "artık"ın bilgisi de onlardaydı belli ki. Ama nasıl?

Bir defa onlar da "kaynaklarıyla" konuşuyorlardı. En azından bunu ima ediyorlardı. Kendilerine seçtikleri isimlerde de zaten gazetecilerin bu kaynak rutinine dokundurmalar var: birtakım "kulis"ler, "gerçek"ler, "perde"ler vs... Bu gazeteci fonksiyonu içeren sahte isimlerin ardına saklanan kişiler, devletin çok derin yerlerinde kaynakları olduğu imasıyla yayın yapıyor. Hatta bazıları biz zaten "devletin kendisiyiz"i ima ediyorlar. O gece mesela, savaşa girilme kararı verildiğini söylüyorlardı. Başka çare kalmadığını ilan ediyorlardı. Gizemli bir şekilde, çok fazla şey bildiklerini ama vaziyetin hassasiyeti icabı bildiklerini açıklamadıklarını defalarca belirterek en doğru bilgiye kendilerinin sahip olduklarını işliyorlardı. "Şu an Diyarbakır'dan F-16'lar kalkıyor" diyen bile vardı. "Artık savaştayız."

Örneklerini daha önce çok gördüğümüz üzere belki gerçekten de devletle ilişkili kişiler bunlar. En azından devletin bir kısmıyla, içindeki bir klikle ilişkili. Şu an bilmiyoruz, yazık ki muhtemelen hiç bilemeyeceğiz. Kimlikleri ayan beyan ortaya çıksa bile, bu işlerin doğası gereği, öğrendiklerimizden emin olamayacağız. Kim oldukları önemli mi? Belki de bu kişiler, sadece kendi sıkıcı yaşamlarından bunalan, güç oyunu oynamak isteyen, önemsenmek isteyen, kendini dev aynasında görmek isteyen bü-

rokratlardır. Belki birçoklarının iddia ettiği gibi bir yabancı örgütle ilişkililerdir ya da yine devlet tarafından artık FETÖ'cü (Fethullahçı Terör Örgütü) olarak tanımlanan kişilerdir. Belki devlette etkili bir görevdedirler. Belki ortamı, gireni çıkanı tanıyan, hakikaten de herkesten çok tanıdığı olan sürpriz birileri, mesela bir bakanlıkta odacı ya da adliyede mübaşirdirler. Çok fazla insanın, çok fazla kaynağın (tabii herkesin kendi kafasına göre) anlattıklarını dinleyen ve fazla filtreye ihtiyaç duymadan, sosyal medyaya salan insanlar olabilirler. Her şey olabilirler. Ama kim olurlarsa olsunlar, içlerinde en iyi niyetlilerin bile hareket tarzı belli: firtresizlik.

Filtre çünkü onların işine yaramıyor. Bir engel, bir rahatsızlık filtre. Duydukları haberi (aslında dedikoduyu) bekletmek, doğru olup olmadığını kontrol etmek, farklı kaynaklardan doğrulamak, yani işine saygılı ve işinin esaslarını bilen herhangi bir gazetecinin standart uygulamalarına başvurmak onlara göre değil. Filtre sevmiyorlar dedim ama aslında bayıla bayıla kullandıkları bir filtre var: gizem. "Ben daha çok şey biliyorum, söylersem yer yerinden oynar da söylemiyorum, şimdilik bende kalsın, gerektiği zaman anlatacağım..."

İşin mesleğimiz açısından dramatik tarafı şu: Gazetecilerden, çok iyi gazetecilerden bile esirgenen hata payı, bu kerameti kendinden menkul tiplerden, kim adına ne adına çalıştığı belli olmayan kişilerden esirgenmiyor. Halbuki herkes uyanık olmayı öğrenecek kadar yaşadı bu ülkede. Herkes, sosyal medyada verilen bir bilginin "Ha öyleymiş" deyip geçilecek kadar masum olmaya bileceğine üç aşağı beş yukarı vâkıf. Ama elbette çuvaldızını gazeteciler olarak kendimize batırmalıyız (esas batırması gereken gazetecilerin buna gönlü yok ama biz batıralım, hadi :) İnsanların her rüzgâra böylesine açık olmasında bilgi açlığının da etkisi var. Kısmen gazetecilerin kendi vasatlığının ve aymazlığının ama daha çok iktidarın her yere nüfuz etme çabasının sonucu olarak gazeteciliğin yerlerde sürünmesinin de etkisi var.

Gelelim işin “trol” tarafına.

“Trol” sözcüğü artık dile yerleşti. Neredeyse tüm dillere. Türkçede hâlâ bir karşılığı olmasa da, internet argosuna ait bu sözcük, bizim dilimizde de sanal âlemi, özellikle de sosyal medyayı münasebetsiz, ayrımcı, provakatif, manipülatif, kutuplaştırıcı, sebepsizce acıtıcı yorumlarıyla ateşe verenler için kullanılıyor. İnternetin yaşamlarımıza girmesiyle beraber, bu çevrimiçi troller de ortalıkta belirdi. Sözcüğün eski İskandinav masallarına dek varan bir kullanımı var. Bu masallarda “trol” diyerek anlatılanlar, ürkütücü ve çirkin yaratıklar. Anti-sosyaller, kavgacılar; biraz da anlama güçlüğü çekiyorlar. Demek ki bugünün trollerinden çok da farklı değiller.

Kim bunlar? *Eşkîya*’dan Şener Şen’in repliğini ödünç alırsak: “Dağ kesen, haraç alan, dağlarda yaşayan... Yani senin benim gibi insanoğlu.” Ama o filmdeki eşkıya gibi insancıl değiller. Zaman trolleri ilk başlarda daha çok online grupların, forumların, bazen de tek tek sosyal medya kullanıcılarının başına bela kesiliyorlardı. Toplumlardaki kutuplaşma eğilimlerinin artmasıyla “siyasi troller” de online hayatın bir parçası haline geldi. Hemen her siyasi gelişmede, bağlamsız ve düşmanlaştırıcı yorumlarla sosyal medyayı kavuran bu tipler, klişe tabirle, insanların kalbine nifak tohumları eker oldu. İçlerinde biraz daha pırıltı gösteren, belki daha zalim davranan, başkalarıyla biraz daha acıtıcı biçimde dalga geçenler sivrildi; takipçi topladı. Birer fenomen haline gelen troller var. Bunların çoğunun ağzı iyi laf yapıyor; en azından temsil ettikleri siyasi görüşün legal ve kanlı canlı aktörlerine göre daha ilgi çekici cümleler kuruyorlar. Bir sebebi bu tür anlık zekâ pırıltılarının, söze dayalı cambazlığın internette rağbet görmesi, bu yüzden biraz daha zeki tiplerin iyi kötü bu âlemde yıldızlığa oynamalarıysa, bir sebebi de gerçek âlemdeki aktörlerin düz, dümdüz kişiler olması. Neticede, söylemesi üzücü belki ama “trol” deyip geçilen bir kitle içinde bile mevcut siyasilerden daha kayda değer kişiler (ya da “hesaplar”) mevcut. Bu da bugüne özgü bir tuhaflık.

Bir de kendi yağında kavrulup giderken trolleşenler var. Bir nevi zombileşme. Yabancılaşma. Kanını canını, sesini sözünü yi-

tirme; başka bir sese, söze dönüşme bu. Maalesef gazeteciler bu alanın en iyi örnekleri arasında. Ama trolleşen kişiler, onlardan da ibaret değil. Bugün birtakım kanaat önderleri, hatta devletliler bile bazı kesimlerce “trol” olarak değerlendiriliyor. Eski Amerikan başkanı Trump’ı, gayet de isabetli şekilde, “dünyanın en büyük trol”ü olarak ananlar var mesela. Haksızlar mı?

Tek tek trollerin etkisi sınırlı yine de. Esas mevzu başka. Tıpkı *Yüzüklerin Efendisi*’nde karanlıkta yol alan kötücül orduların imal edildiği gibi, sıfırdan üretilen, belli bir çerçeve içinde ve amaca yönelik kullanılan troller var. Yüksek liglerin trolleri. Bircincil hareket sahaları siyaset. Trump’ın başkan seçilmesinde, geniş bir manipülasyon ağı içinde hareket eden bu tür Rus trollerin de parmağı olduğunu savunan (ve kanıtlayan) epey yayın yapıldı. Demek ki, bu siyasi troller çok da gülünüp geçilecek ya da “Yazık ya” diye acınacak bir tür değiller.

5

Her işin bir erbabı, bir ustası var. Bu işin de piri Ruslar. Trollüğün kanunlarını, el kitabını, anayasasını, artık ne derseniz, onlar yazdı. Moskova merkezli trol ordularının varlığı artık üstü örtülemeyecek kadar ayyuka çıktı. 2016 seçimlerini takip eden yıllarda Batı medyasında bu yönde çok habere, epey tanıklığa yer verildi. Bazı Rus gazeteciler de bu konudaki araştırmalarını yayımladılar. Örneğin, Rusya’da köstebek olarak girdiği “trol yetiştirme” kurumunda bizzat trol vazifesi görmüş, maaşını almış, aktivist gazeteci Lyudmila Savchuk’un *New York Times*, *Guardian* gibi saygın gazetelerde yayımlanan tanıklığı bunlardan biriydi. Savchuk, St. Petersburg’da “İnternet Araştırma Ajansı” isimli bir kuruluşta, Batı’da tanındığı şekliyle bir “trol fabrikasında” iki ay boyunca sekiz saatlik vardiya usulü çalıştığını, görevinin de tıpkı diğerleri gibi çok hızlı bir şekilde “sahte içerik üretmek” olduğunu anlatıyordu. Rusça da değil, İngilizce. Amerikan toplumuna yönelik içerik.

Ne için? Amerikan seçimlerini etkilemek için. (Bu arada el-

bette, doğrudan Rusça üretilen, Putin'i öven, muhaliflerini karalayan içerik de var.) Savchuk'un detaylandığı yöntemler enteresan. Buna göre, her bir trol, üç ayrı hesap açıyor. Biri sofistike, diğer ikisi marjinal. Her biriyle farklı bir ilgi grubunu test ediyorlar. Ne yazacakları konusunda elektronik postayla bilgilendiriliyorlar. Kotaları var: günde 20 paylaşım, 80 yorum. Bunların orijinal görünmesine çalışılıyor. Yalapaşap işler değil yani.

Dünyanın her tarafında rafineleştirilmeye çalışan bir sistem bu. Her ülkede çerçeve farklı ama işleyiş, yüzde yüz doğrulanmasa da, benzer tanıklıklardan anladığımıza göre üç aşağı beş yukarı bizde de durum böyle.

Örneğin, Türkiye'deki etkin troller, özellikle tanınmış muhalif hesaplara "adam adama" markaj uyguluyorlar. İktidarın her görüşünü kutsuyorlar. Sonucu kestirilemez her olayda etrafı gürültüye boğup suyu bulandırıyorlar. Konuyu başka yerlere çekiyorlar. "Vatan haini" avına çıkıyorlar. Kendilerinin aksi yönde düşünenlerini Emniyet'e ihbar ediyorlar. Yıldırıyorlar. Kopartıyorlar. Bu arada, dünyanın çok ülkesindeki gibi bizde de Rusya'daki gibi maaşlı çalışanlar olduğu, bu trollerin de çoğunluk iktidarın kurmaya çalıştığı gündemi harladığı iddia ediliyor.²

Bilgi Üniversitesi'nden Erkan Saka, Türkiye'de bu konuya derli toplu eğilen ilk makalelerden birinde şöyle yazmıştı:

(...) Bir bakıma Türkiye'deki siyasi mücadelelerin doğrudan yansıması olarak okunabilir siyasi trol³ hareketleri. Trol kullanımı belli bir harekete de özgün değil ama süreklilik ve ölçek açısından bir tehdit aracı olarak en çok iktidara yakın olarak beliren Aktroller gündeme geliyor.⁴⁻⁵

6

Trol var mı yok mu sorusunu çoktan geçtik artık. Mevcut soru: Siyaset dünyasında trole neden ihtiyaç duyuluyor? Eski usul siyaset neden yetmiyor? Hazır internet yaygınlaşmışken, el altında bu kadar boş zaman sahibi işsiz genç, bu kadar akıllı telefon

ve bilgisayar duruyorken, bu kaynakları bir de böyle mi kullanalım deniyor?

Esas sebep ortada. Trollük de bir yönetim biçimi. Denetimsiz bir hayatı yönetmek için bu tür çarelere ihtiyaç duyuluyor artık. Hiçbir iktidar interneti yönetecek güce sahip değil. Bunun yolunu hiçbir iktidar tam olarak keşfedemedi. Dünyanın her tarafında iktidarlar halen konvansiyonel bilgilerle idare ediyor. Sokağı yönetmeyi bir şekilde beceriyorlar. Polisle, jandarmayla... Gerekirse üç kişinin bir araya gelmesini engelleyerek. Gerekirse biber gazı, su sıkarak, cop veya plastik mermi kullanarak...

Ama internette sökmüyor bu yöntem. İnternette üç kişi de rahatça bir araya geliyor, üç yüz bin kişi de. Komple kapatmak, interneti fişten çekmek mümkün elbette ama o zaman da fişi çeken ülke, Kuzey Kore'nin liginde değerlendirilir, uluslararası bir meşruiyet kalmaz. O halde?

Cevap: troller. Büyüklü küçüklü iktidarların insanların internette birbirlerini denetlemesini sağlama yöntemi. Evet, insanlar birbirlerini denetleyebilirler. Bu gerçek hayatın تنها sokaklarında yol keserek, haraç alarak, sille tokat döverek, herkesin ortasında küfrederek, rezil ederek, "Ayağını denk al" diye uyararak yapılabileceği gibi aynı yöntemle internette de yapılabilir. Fişleme, tehdit, Emniyet'e şikâyet, linç... İnsanlar gerçek hayattaki kadar, sosyal medyada da yılar, korkar, vazgeçer.

Sokak analojisinden devam edersek bir başka yöntem, bugünün bir tür sokağı olarak görülebilecek internette konuşan, bir araya gelen her iki üç kişinin başına birini dikmek. En azından sözü dinlenen, bol RT'lenen, "like"lanan hesapların başına... Gazeteciler iyi bilir, hassas bir bölgede iş yaparken, etrafta tehlikeli tehlikeli dolaşanlar vardır. Havaya elektrik, gerginlik yayarlar. "Senin kim olduğunu biliyoruz, ayağını denk al" bakışları atarlar. İşte o gergin havanın aynısını üretebiliyor troller. Bir fark "Ne aradın kardeşim?" "Ne aradın bacım?" falan demelerine bile gerek kalmıyor;⁶ direkt küfürler veya sloganlarla sağlı sollu giriyorlar. Amaç sizi usandırmak ve bu konuda son derece başarılılar.

İnternetle beraber demokrasi kültüründe geldiğimiz duraklardan biri işte bu mahalle kavgaları oldu. Trollerin esas hikâyesi

bu: hayatı bir kavgaya çevirmek. Hiçbir kazananının olmadığı bir kavgaya... İnsanlar bu kavgayı verirken güç sahipleri de istediğini yapıyor. Atı alan Üsküdar'ı geçiyor. Kuru gürültüye indirgenen bir sosyal medya ortamında, iktidar da hasretini çektiği o denetim kabiliyetine ulaşmayı beceriyor. Birçok ülkede rejimi değiştiren “bahar”lar ve renkli devrimler, iktidarlara internetten korkmayı öğretti. Bu yüzden artık bir yerde bir küçücük isyan ihtimali belirdiğinde, birileri o ihtimali, o potansiyeli dillendirdiğinde; rejimin bekçiliğini yapanlarla doluyor ortalık. Bunların elbette hepsi değil, önemli bir kısmı trol. Görüşlerini bildiren gerçek kişiler de var muhakkak ama çokça trollerin yönlendirdiği bir gündemde sürükleniyorlar. “Aşağı mahallede kavga varmış” diye kopup gelenler var; onların sürükleyip zorla getirdikleri var. İktidar cenahında çokça var. Esas gürültü o taraftan geliyor.

Muhaliplerde az rastlansa da var. Parayla tutulanlar da vardır; sosyal medyanın gücü ortada. Üstelik trol gibi davranan, trolleşenler de var. Doğrudan iktidara vurmak için kurulmuş bazı hesapların sadece doğruları değil yalanları yaydığını da gördüğünüzde vasıflarını, karakterlerini hemen ayırt edebiliyorsunuz. Hele bunların yalan olduğu ayan beyan ortaya çıktığında, düzeltme ihtiyacı bile duymadıklarını fark edince. Bir başka dramatik nokta da, iktidar aleyhinde yayılan bu yalan haberlere inananların, onları paylaşanların, “Karşı taraf daha fenasını yapıyor”, “Bunun doğru olup olmamasının ne önemi var, daha neler saklıyorlar” gibi cümlelerle savunmaya geçmeleri.

Ama bunun doğru olup olmamasının çok önemi var... Çünkü bu az sorgulanan hareket tarzı da bir tür trollük. Bir tür trolleşme, zombileşme. Üstelik bir yalan üzerinden yapıldığı için ahlaki üstünlüğün kaybolmasına neden oluyor.

7

Yine dönelim 27 Şubat'a. İşin bu defa trol tarafına bakalım. O gece ve onu izleyen günlerde de troller devreye girmiş görünüyordu. Yine yıldırım hızıyla çalıştılar. Hükümetin Suriye politika-

sındaki hatalarını sayıp dökenleri hain ilan ettiler. Eleştirel görüş bildirenleri itibarsızlaştırmak için yazıp çizdiler. Herkesi aynı saf-ta hizalamaya uğraştılar. O kadar ki, konu hakkında herhangi bir görüş bildirmeyenleri bile baskı altına aldılar.

İlginç bir nokta. Hedef tahtasına koyduklarından biri artık âdet olduğu üzere Cem Yılmaz'dı. Saçma gelebilir çünkü Yılmaz konu hakkında hiçbir şey söylememiştir. Yine de sosyal medya dayığını yedi. Sebebi bir şey söylememesiydi! Barış Pınarı Harekâtı'nda da bir şey söylememiştir zaten! Mesaj açık değil mi? Söyleme özgürlüğü bir yana, söylememe özgürlüğü de trollerin hedefinde.⁷

Ama tabii trollerin büyük hedefi her zaman söyleme özgürlüğü... İktidarın işlerini hele "birlik ve beraberlik içinde olmak gereken" zamanlarda sorgulayanlar tüm sesleri bastıran bir hücumla karşılaşıyorlar. Mesele iki dakikada vatan hainliğine bağlanıyor. Su bulanıyor. Bağlam değişiyor. Esas konuların da üstü rahatça örtülüyor.

Sosyal medya artık bu: Trol ağlarına takılmadan yol almanın da imkânı yok. Can sıkıcı bir hal, daha da dramatik olanıysa işin hep gözden kaçan insani tarafı. Sanki sadece sosyal medyada, tweet'lerde, Facebook mesajlarında, Instagram postlarında yaşayan bir türmüş gibi geliyor troller. Gerçek hayatla bir bağları yokmuş gibi. Sanki bu vatanın "hakiki" sahiplerini öven, hainlere had bildiren ya da söven, karalayan birer cümleden ibaretlermiş gibi. Halbuki fena halde gerçekler. Troller bir makine değil. Sözcüğün kökenindeki gibi, İskandinav masallarından fırlamış çirkin bir yaratık da değil. Troller insan. Kanlı canlı insan. Kafede yan yana oturduğunuz, sabahları selamlaştığınız, bir alışveriş içine girdiğiniz insanlar... Üstelik cahil de değil, eğitilmiş, okumuş yazmış insanlar. Yaptıkları trollük karşılığında bir gelir elde ediyorlar. Sosyolog ve yazar Can Kozanoğlu, Medyascope'ta katıldığı bir söyleşide, "Bu maaşlı troller, Türkiye'de prekarya sınıfının geldiği boyutu gösteriyor" diye açıklamıştı durumu. Türkiye'deki işsizliğin ulaştığı boyutun bir başka göstergesi bu işte. Birtakım insanlar, trol olmaya razılar.

Ne karşılığında? Bizde iddialar hep öne sürüldü ama hiçbir za-

man netleşmedi. Ofislerin kurulduğu, ajansların “internette etki sağlama” hizmetleri verildiği söyleniyor. Net bilgiler bir türlü ortaya çıkmıyorsa da herkesin, her yerde konuştuğu bir mesele bu. O kadar ayyuka çıkmıştı ki, konu Meclis gündemine de geldi. CHP İstanbul Milletvekili Sezgin Tanrıkulu, 2016 Martı’nda, TBMM kürsüsünden dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu’na troller için bir trol havuzu oluşturulduğu ve bu havuzdaki hesapların sahiplerine 800 ila 4.000 lira arası bir para ödendiği iddialarını sordu.

Tanrıkulu o gün kürsüde şunları söylemişti:

Hükümete muhalif olarak görülen vatandaşlara sosyal medyada küfür eden, karalayan, iftira atan, fişleyen trol hesaplara aylık maaş bağlandığı iddia edilmektedir. İlgili hesaplar için “trol havuzu oluşturulduğu”, bu havuzdan ise hesapların sahiplerine 800 lira ile 4.000 lira arasında ücret ödendiği, bazı öne çıkan trollerin devletle kadro ile ödüllendirildiği yine iddialar arasındadır. Bürokrasi- de, muhalefet partilerinde, basında hükümete muhalif olarak görülen toplumun her kesiminden insanlar sosyal medyada “trol hesaplar” tarafından bilinçli ve sistematik bir şekilde karalama kampanyasına tabi tutulmaktadır.

Tanrıkulu, o gün Davutoğlu’ndan bu konulara bir açıklama getirmesini istiyordu. Bir yanıt alamadı. Kaderin cilvesi, bu sorulardan birkaç ay sonra Davutoğlu, internette yayınlanan meşhur Pelikan Bildirisi sonrasında görevinden ayrıldı. Sonraki yıllarda yavaş yavaş muhalefete geçmesi ve parti kurması sürecinde de internette trollerin önemli hedeflerinden biri haline geldi. Trollerle başı öteden beri dertte olan Tanrıkulu ise, konuyu bir yıl sonra, Davutoğlu’ndan sonra başbakan olan Binali Yıldırım’a da bir soru önergesi üzerinden soracaktı.

Bu sorulara resmi cevap yok ama soruya muhatap olmayı seçmeyen iktidar cenahı da bir bakıma benzer bir sorunla boğuşuyor: İktidar içinde de bir “trol savaşı” olduğu konuşuluyor. AKP’nin içinde birtakım nüfuz gruplarının olduğu, bunların internet üzerinde de kıyasıya bir mücadele verdiği biliniyordu da, konuyu ilk açık eden üst düzey isim İstanbul Milletvekili Ahmet Hamdi Çamlı oldu.

Çok ilginç, epey de sürprizli bir hikâye bu. Hatırlarsanız, Korona tedbirleri sürecinde ilk sokağa çıkma yasağının, uygulamadan sadece iki saat önce haber verilmesi yoğun eleştirilere neden olmuştu. Bu eleştiriler sonrasında da İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, gece yarısına doğru, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a istifasını sunduğunu internet üzerinden açıklamıştı. Ertesi gün Erdoğan istifayı kabul etmediğini duyurdu, Soylu da görevine devam etti ama gece boyu Soylu taraftarlarıyla karşıtları internette birbirine girdi. O süreçte Soylu'nun taraftarlarının (ya da Soylu'yu sevenlerin, destekleyenlerin) memleket sosyal medyasında ciddi bir ağırlığı olduğu görülmüştü. En açık örnek, bu istifa hareketinin Erdoğan'ı yıpratıldığını düşünerek Soylu'yu uyaran AKP'lilere yönelik hücumdu.

Ankara Milletvekili ve AKP Kadın Kolları Başkanı Lütfiye Selva Çam, konuya ilişkin Twitter'da "Sn. Süleyman Soylu'yu tabanımız sevmiştir" diye yazmıştı. "Şayet liderinden destursuz ayrılırsa bu muhabbeti yitirir. Kardeşane hatırlatmak isterim." Bu tweet sonrasında internette ciddi bir cenkleşme yaşandı.

İşte Erdoğan'a en yakın milletvekillerinden Çamlı, yine Twitter'dan, "Bazı maaşlı trollerin Kadın Kolları başkanımızın üzerine gittiğini duyuyorum" deyip, "Bunlar dava adamı olamaz" diye uyarıda bulunacaktı. Daha sonra katıldığı televizyon programında konuyu daha da açtı Çamlı: "Sosyal medyada gündem olmak, etkileşim almak isteyen insanlar ofislerle bürolarla anlaşıyorlar. Onlara belli bir miktar da ödeniyor." Aynı canlı bağlantıda, "AKP içinde de bu trolller var mı o halde?" sorusu gelince Çamlı, ilginç bir noktadan verdi cevabını: "Ben AK Parti'nin içini kastetmedim. Trolün partisi olmaz, maaşı olur. Maaşını kestin mi öbür taraftan bahseder. Bunlar bir ekip, çalışma yapıyorlar. Daireler, evler tutuluyor. Duyuyoruz bunları, ben İstanbul çocuğuyum."

Erkan Saka, "Aktroller" diye adlandırdığı iktidar trolleri üzerine makalesinde, bu kişilerin tek hedefinin bir "maaş kazanmak" olmayabileceğini de yazmıştı:

AkTroller genelde maaşlı çalışan olarak düşünülüyor. Büyük bir kısmı böyle de olabilir. Ama gönüllü olarak kampanyalara ka-

tılan ve siyasi trollük yapanların da sayısının az olmadığını düşünüyorum. Ayrıca yaptığı trollük üzerinden AKP çevrelerinde itibar kazanıp, bunu maddi fırsata çevirme amacı olanlar da yine gönüllü olarak siyasi trollük yapıyor olabilirler.⁸

8

Kapatmadan bir şey daha söyleyelim: Para kazanıyorlar mı, tatmin oluyorlar mı bilinmez ama Türkiye’de trollük de çok zor. Trolleşmek de çok zor. Trollüğe özenmek bile çok zor.

Herkes İdlib saldırısının yarattığı fırtınadan sonra iktidarın hamlesinin ne olacağını bekliyordu. Rusya’ya ne denilecek? Suriye’de ne yapılacak? İpler daha da gerilecek mi?

Cevap beklenmedik bir yerden geldi. Suriye meselesinin bir başka unsuru, göçmenler üzerinden. Cumhurbaşkanı Erdoğan, İdlib’de yaşananlar hakkında ilk elden konuşmadı ama saldırıdan saatler sonra Avrupa’yla olan sınırların göçmenlerin geçişi için açıldığını duyurdu. Suriye’den (ve başka ülkelerden) gelip Türkiye’ye sığınan göçmenlerin Avrupa’ya geçişine izin verilecekti. Bugüne dek takip edilen göçmen politikasında radikal bir hamleydi bu. Erdoğan’ın duyurusunun ardından göçmenler sınırlara ve sahillere akmaya başladı. Onlarla beraber insan kaçakçıları da.

Buradan bambaşka bir kaos ve bambaşka bir gündem doğdu.⁹ Neticede trol bile olsanız sonuçta bir soluk alıp ne olup bittiğini anlamaya çalışmanız, hatta azıcık tutarlı bir şeyler söylemeniz gerekir.

Türkiye’de bu çok zor. Trole de zor.

Onuncu bölüm

Sırlar odasında bir felsefeci

1

Bir gün Twitter'da çok güzel bir fotoğraf gördüm. Türkiye'nin yüz akı akademisyenlerden İoanna Kuçuradi'nin fotoğrafı... Kuçuradi, silme kitap dolu bir odada, kendine bir sandalyelik yer bulabilmiş, oturduğu yerden karşısındaki kameraya bakıyordu. Arkasındaki kitaplığın rafları tıka basa kitap doluydu. Yanındaki masa kitaptan neredeyse görünmüyordu. Rafların almadığı kitaplar yere konmuş, gelişigüzel şekilde üst üste dizilmişti. Odada kaos hüküm sürüyordu. Şık yeşil elbisesiyle, ak saçlı ve şüpheci bakışlı felsefeci Kuçuradi bu kaosa nizam veriyordu. Harry Potter kitaplarından fırlamış bir sahne gibi...

Tweet'te, gördüğümüz mekânın Kuçuradi Hoca'nın çalışma odası olduğu söylenmişti. Bir felsefeci nasıl çalışır? Nasıl bir odada çalışır? Felsefeciyle odasının bu şahane karışımı iki bini aşkın insan tarafından beğenilmiş, yüzlerce defa retweet edilmişti. İnsanların bilgiyle ilişkisinde böyle çocuksu bir taraf var. Herkes kendisi illa zehir gibi okumasa da bunca kitabın okunmuş olmasını takdir ediyor. Bilgi, demek ki her şeye rağmen kıymetli bulunuyor.

Zaten tweet'in (ve kısa sürede türeyen başka kopya tweet'lerin) altına yorum bırakanlar da hep övgü dolu sözler sarf etmişlerdi. Kuçuradi'nin fotoğrafı, güzel, tatlı bir sohbeti başlatmıştı. Yazarların, felsefecilerin odaları konuşulmuştu mesela. Başka örnekler verilmiş, başka fotoğraflar paylaşılmıştı. Akademisyenlerin bilgiyle ilişkisinin nasıl da farklı olduğunun altı çizilmişti.

Bir iki kişi suyu bulandırmasa ortam güllük gülistanlıktı, her şey yerli yerindeydi. Ama işte hep çıkar böyleleri! Bu kişiler, işin

bambaşka bir yönüne işaret etmişti. Fotoğraf güzel olmasına güzeldi de verilen bilgi yanlıştı onlara göre. “Yanlış, çünkü burası İoanna Hoca’nın çalışma odası değil!”

Suyu bulandıran bu kişiler gazeteciydi. Tweet’in sahibine, nazik bir üslupla orasının *Hürriyet* gazetesinde bir oda olduğunu anlatmışlardı. Onlara göre, söz konusu mekân, Kuçuradi’nin değil, yazar Doğan Hızlan’ın odasıydı.

Bir dönem *Hürriyet*’te çalıştığım için o odaya girip çıkmışlığım çoktur; hakikaten de Doğan Hızlan’ın odası dağınıklığıyla meşhurdur. Kendi kitaplığı zaten dolup taşarken; bir de onlarca yayınevinden ona her gün gönderilen yüzlerce, binlerce kitap raflara, masalara, çekmecelere sığmaz; boş bulunan bir avuçluk yere dizilir. Tweet’e itiraz edenlere göre, Kuçuradi de işte fotoğrafta o meşhur dağınık odadaydı. Nereden mi biliyorlardı? Çünkü uyarıda bulunanlar da o odaya epey girip çıkmışlığı olan gazetecilerdi.

Tweet’in sahibi bu iddiaya kulak asmadı. Hatta karşı bir iddiayla geldi. “Doğan Hızlan’ın odası bundan bile dağınık” diyerek içinde bu defa Hızlan’ın da olduğu ve sahiden de yine o meşhur odada geçen bir fotoğraf paylaştı. Demek ki kendini meseleye, o odanın bulunduğu binada yıllarca çalışan gazetecilerden daha hâkim hissediyordu.

Yapacak bir şey yok. Konu kapandı; uyarılar daha fazla üstelmedi; tweet de yerinde kaldı. (Bu kitap yazılırken de halen duruyordu.)

Kim haklı? Cevabı ben biliyorum. Uzatmadan söyleyeyim. İddiaya konu mekânın Hızlan’ın odası olduğundan yüzde yüz eminim. Kuçuradi’nin de ömrünce incelediği mantık önermeleri gibi, bunun “aksi mümkün değil”. Eminim; çünkü o sırada, ağzına kadar kitap dolu o odada, Kuçuradi’nin karşısında ben oturuyordum. Deklanşöre de Muhsin Akgün basıyordu.¹ 2016’da Kuçuradi TÜYAP’ın onur yazarıydı; ben de bu vesileyle onunla bir röportaj yapmıştım. Kuçuradi, gazeteye gelmişti; gelmişken de eski arkadaşı Doğan Hızlan’ı da ziyaret etmek istemişti. Sürpriz yapmak için haber vermeden beraberce gittik ama Hızlan o sırada odasında değildi. Bir yandan röportaj için fotoğraf gerekiyordu; Akgün, “Burada çekelim, güzel olur” demişti. Sahiden güzel de olmuştu. Bu kadar paylaşıldığına göre...

Çok özel bir örnek değil bu. İnternet, bu tür yanlışlıklarla dolu. Ama çok önemsediğim bir örnek. Sadece benim başımdan geçtiği için kıymetli görmüyorum; bu tweet'te işin doğrusunu söyleyenlere verilen bir cevaptan dolayı ilginç buluyorum. Orijinal tweet'in sahibi değil ama bir başkası, "Burası Doğan Hızlan'ın odası değil" diyenlere şu cevabı vermişti: "Fark etmez. Kuçuradi olması gerekenlerle birlikte. Doğru ve doğal yerinde."

2

Sihirli ifade işte bu: Fark etmez.

Amaç hasıl oluyorsa, artık fark etmiyor. Kuçuradi bir felsefeci değil mi? Evet. Çok kitap okumuş mudur? Şüphesiz. Peki bir felsefeciye sürekli işleyen, hayata sürekli anlam vermeye çalışan istim halinde bir zihin ve onun göstergesi odalara sığmayan kitaplar yakışmaz mı? Tam isabet.

O halde sözü neden uzatıyoruz? Hakikat, bir şeyin gerçekten olması mıdır? Olma ihtimalinin çok kuvvetli olması mıdır? Yılmaz Erdoğan'ın şiirinde "Ben senin beni sevebilme ihtimalini sevdim" demesi gibi, ihtimaller içinde bir ihtimal midir? Akla yatkın, inandırıcı bir ihtimal midir?

1962'de çıkan *The Image-A Guide to Pseudo-Events in America* isimli kitabıyla ABD'nin görüntüye yaslanan ve gerçekliğin içinin boşalmasıyla hız bulan popüler kültürünü hallaç pamuğu gibi atan Amerikan tarihçi Daniel Boorstin'in bu konuya ışık tutan harika bir sözü var: "Hakikatin yerini inanılabilirlik almıştır."²

Hikâyenize, sözünüze, gönderinize, tweet'inize, fotoğrafınıza inanılabiliyorsa yeter.

3

İnandırıcılık az şey değil. Hele bu çağda, Boorstin'in sözünün üzerinden neredeyse yarım yüzyıl geçmişken hiç az şey değil...

Bir bombardıman, bir sağanak altında yaşıyoruz. Bütün sesleri bastıran bir uğultuyla yaşıyoruz. Uğultunun içinde değil haki-

kati, neyin ne olduğuna ilişkin kavrayışımızı, bile yitiriyoruz. Bazen “şeylerin” genel tanımı, sözlük karşılıklarını bile karıştırıyoruz. Memleket meselesi değil, her yerde böyle.

Ama hakikatle ilişki anlatılırken şu bahsi tekrarlamak yerimizi saptamak açısından faydalı: Bu iş, bugüne özgü değil. Doğruyu söylemek insanlığın hep zayıf tarafı oldu. Tarih, yalanlarla dolu; iyi söylenmiş, iyi korunmuş yalanlarla... Dil dahi yalanlarla evrildi.

Bugüne özgü olan, hacim ve hız. Bir de her şeyi bastıran o uğultu.

İnternet vasıtasıyla, özellikle de sosyal medya üzerinden müt-hiş bir enformasyon bombardımanına maruz kalıyoruz. Erişimi-mize açık bilginin hacmi ağzımızı açık bıraktıracak ölçüde büyük. İnsanlık, şu satırları yazdığım anda bile geçersizleşen akıl almaz sayılarla uğraşıyor. Örneğin, 2020 itibariyle, son iki yılda dünya-da bugüne dek üretilen tüm verilerin yüzde doksanının üretildiğini biliyorduk. Bu çılgın matematik, her gün üretilen 2,5 kentil-yon³ veriyle, gönderilen 300 küsur milyar elektronik postayla, in-ternete yüklenen fotoğraflarla, tweet’lerle, bilumum gönderilerle ve sisteme eklenen yeni enformasyonla kesintisiz devam ediyor. Birkaç yıl içinde bu rakamlar da hiç şüphesiz anlamını yitirecek. Ama enformasyondan başımızın dönmesi sabit kalacak.

Muhtemelen daha da sersemleyeceğiz. Hatta bugünlere bakar-ken belki “Ne kadar naifmişiz” diyeceğiz. Hep öyle oldu.

İşin bam teline gelelim.

Bu veriler, bilgiler, haberler bize ulaşmasına ulaşıyor da, ne kadarı yalan ne kadarı gerçek, burası sıkıntı. İçin için farkında-yız. Hakikatin çok güç ve neredeyse ulaşılmaz olduğunu hisse-diyoruz. O yüzden işte Boorstin’in söylediği gibi hakikat yerine inandırıcı olanın peşinde koşuyoruz.

4

Çanakkale’de çarpışan iki Osmanlı askerine ait olduğu söyle-nen fotoğrafı hatırlarsınız. Biri uzun, biri kısa, gariban görünüm-lü, kıyafetleri de kendileri de bakımsız bu iki adamın fotoğrafı bütün ulusun içini titretmiş, Çanakkale’de ne kadar zor koşullar-

da savaşıldığının ibret vesikası olarak elden ele, ekrandan ekrana dolaşmıştı. Bir gazete 18 Mart'ta bu fotoğrafın posterini bile halka dağıttı. Fotoğraf, Çanakkale'yle ilgili albümlere girdi. Toplumsal hafızaya yerleşti.

Güzel fotoğraf. Dokunaklı. Tek mesele, fotoğrafa dair anlatılan hiçbir şeyin doğru olmamasıydı. Fotoğraf 1915'te çekilmemişti. Fotoğraftakiler Çanakkale'de savaşmamışlardı. Hatta asker de değillerdi. Ve hatta o dönemde bile yaşamamışlardı.

Fotoğraftakiler, Bolu'nun Elmalık köyünden İzmir'e, Çiğli Havalimanı'nın inşaatında çalışmak için giden iki işçiydi. İşçilerden birinin müteahhitlik yapan oğlu, CHP Bolu il teşkilatının seçim afişinde babasının yer aldığı bu fotoğrafı görünce şaşırmış ve durumu düzeltme gereği duymuştu. Gerçeği açıklamak isteyen bu kişinin bir televizyon programına katılmak isteği kabul edilmemişti. Her zamanki hikâye: Yalanlar kolay yayılır ama düzeltmesi zordur. Aksini kanıtlaması uzun sürüyor.

Bu fotoğraf için de durum değişmedi. Üstelik tüm bunların izahı yapılan kadar, fotoğraf çoktan dolaşıma girmişti, insanlar hikâyenin gücüne çoktan esir olmuştu. Yerine cuk diye oturan bir ayrıntıydı bu: Çanakkale'de nasıl yokluk içinde zafer kazanıldığının aziz hatırası. İşte bu iki gariban adam, vatanın bu fedakâr evlatları İngiliz askerini Boğaz'dan söküp atmıştı... Tek bir fotoğrafta hem kahramanlık hem yokluk anlatılabiliyorsa, gerisinin çok da önemi kalmamıştı. Hakikatin böyle yaşanmış olmaması bir talihsizlikti sadece. Israrcı olunması da tatsızlıktı! Hakikat, güçlü duyguları yansıtmada pürüz çıkaracaksa neden kendini dayatıyordu ki? Ne hakla?

Ama bu iki kişi asker değil. Ne fark eder, aynen böyle değil miydi askerler de? "Hayır değildi, ne münasebet" diyen birçok uzman çıktı. "Dünyanın en eskilerinden Osmanlı ordusunun askerlerinin, perişan durumda olsalar bile bir üniformaları vardı ve o bu değildi" dediler. Sesleri uğultuda söndü gitti. Neticede bu fotoğraf, gazetelerin 18 Mart armağanı olarak dağıttığı bir fotoğraftı. İnsanlara "inandırıcı" geldi. Amaç hasıl oldu. Gazetecilere, siyasetçilere inandırıcı gelmiş; birçok yayında yer almış fotoğraf, sokaktaki insana nasıl inandırıcı gelmesin? İki asker de olması

gerektiği gibiydi. Perişan ve cefakâr... Bir nevi “ağlayan çocuk” fotoğrafı. Bu defa bize tarihten ses veren bir ağlayan çocuk. Göz yaşları yine inandırıcıydı.

Her şey olması gerektiği gibiydi.

İşte İoanna Kuçuradi’yi, “olması gerektiği gibi” kitaplarla buluşturan inanç bu. Bugün sosyal medyada birçok kullanıcıyı nabza göre şerbet vermeye iten, birçok başka kullanıcıyı da ikram edilen bu şerbetle sarhoş eden inanç bu.

Bu fotoğraf hadisesi 2011’de yaşanmıştı⁴ Sosyal medyanın gücünün ve işlevinin artmasıyla, benzer hadiselerin sayısı çoğaldı. Üstelik konu demokratikleşti, tabana yayıldı. Artık herkes birer hikâye anlatıcısı. Herkes insanlara kendini dinletmek istiyor. İyi de nasıl dinletecekler? Herkes doğal olarak kendi bildiğini, duyduğunu anlatıyor. Tespit ediyor, naklediyor. Ama yetmiyor. Herkes bir şeyler anlattığı için yetmiyor. Gürültü çok.

Fark yaratmak lazım. İşte bu yüzden herkes giderek artan şekilde, kendi hayatının çevresine dramatik, iç titreten, dokunaklı, neşeli ama mutlaka ilgi çekici birer hikâye örmek istiyor. Kolay mı bunu yapmak? Sanat lazım. Malzeme lazım. Dinleyici lazım. Eh, bunlar da herkeste yeterince olmadığından farklı yollara sapmak lazım! Sahicilik, tutarlılık, hakikat, hadi kıbarca söyleyelim, bu hikâyelerin olmazsa olmazı değil. İnandırıcı olması yetiyor.

Mesela, birisinin fi tarihinde ettiği bir laf, sizin hayatınıza cuk oturuyorsa neden onu siz söylemiş olmayasınız! Bir başkasının anısı sizin hayatınıza yaklaşıyorsa, neden sizin ya da bir tanıdığınızın başınızdan geçmiş olmasın? İnsanlar artık hakikate ulaşmak için, neyin doğru neyin yanlış olduğunu tayin etmek için uğraşmıyorlar. En tehlikelisi de bu. Bazı şeylerin yanlış olduğunu kestirseler de, artık bunu önemsemiyorlar. Yerine oturması, bir hikâyenin parçası olarak işlev görmesi, istenilen mesajı vermeye hizmet etmesi bir şeyin hakiki olmasından daha önemli.

Sosyal medya bu tür meselelerin hem en güzel sahnesi hem de katalizörü artık. İnsanlar, söylemesi üzücü ama, çekinmemeye, korkmamaya, utanmamaya başladı. Başkasının tweet’lerini çalmakla başlayan süreç, başkalarının anılarının çalınmasıyla taçlandı.

5

Fantastik bir örnek... Bir Twitter kullanıcısı, mayolu bir genç adam ile bikinili genç bir kadının deniz kenarında çektiirdiği yılanmış bir fotoğrafı, annesi ve babasının 1979'da üniversitede öğrenciyken herkesten gizli çıktıkları Barcelona gezisinin hatırası olduğu notuyla paylaştı. Gülümseyen genç yüzlerin, sağlıklı diri bedenlerin ve onların arkasında da güzel bir sahil şeridinin yer aldığı bu nostaljik kare çok beğenildi. Tweet'e binlerce RT ve beğeni geldi; yorumlar yapıldı.

Sorun şu ki, bu tweet "feyk"ti. Daha sonra ortaya çıktığı üzere, fotoğraf bir Hollandalı Instagram kullanıcısının aile albümündendi. Karede yer alan çift, o Hollandalı kullanıcının dede ve ninesiydi. Hem fotoğraf 1979'da değil 1964'te çekilmişti. Tweet popüler olunca bu minik dalavere de ortaya çıkmıştı. Twitter âlemi işi hemen dalgaya vurdu; "Bu da benim annem babam" diye eski ünlülerin meşhur fotoğrafları paylaşıldı.

Yalanıyla yüzleşmek zorunda kalan Twitter kullanıcısı sarsılmış görünmüyordu. Üstelik paylaşımının sahte olduğunu bile kabul etmemişti. Tweet'i ortadan kaldırdı ama aile üyelerinin hatırasının daha fazla zarar görmemesini istediğini gerekçe göstererek...

Bu örnek, okyanusta bir damla. Sosyal medya, başkalarının fotoğraflarını, laflarını ve hatıralarını çalanlarla dolu... Başkalarının yaptığı tatillere ait fotoğrafları kendilerininmiş gibi paylaşan çok insan var. Başkalarının vücudunu kendi vücuduymuş gibi sergileyenler de. Bu küçük sahtekârlıkları yapanlar arasında bu tür bir hırsızlığa ihtiyacı olmayacağını varsayacağınız ünlü kişiler de mevcut. Ama yapıyorlar. Bir başkasının başından geçen kazaya dair fotoğrafları, "Arabam pert oldu" diye paylaşanlar bile dolanıyor sosyal medyada. Öyle bir kuyu... Psikologların, sosyologların içine bakıp bakıp derinliğini bir türlü kestiremediği bir kuyu.

Bir başkasının hayatını, bazen kısmen, bazı çok ilginç vakalarda da tamamen kendisininmiş gibi yansıtan bu insanlar, öyle çok özel bir kulübün üyesi ya da büyük bir komplonun parçası değiller. Belki yaptıklarının yanlış olduğunu bile düşünmüyorlar. Kimi-

si ilgi istiyor, kimisi eğleniyor, kimisi çıkar sağlıyor. Yalanların ortaya çıkma ihtimali önemsenmiyor. Zaten çıkınca da bir şey olduğu yok. Gülünüp geçiliyor.

Ama artık işin bir cephesi daha var.

Bu kadar sahtekârlık olunca, bu tür konuların izini süren “dedektif” hesapları da ortaya çıktı. Sahtekârları avlayıp, dalga geçmeye hatta meşhur sosyal medya tabiri uyarınca “linç” etmeye hazır bekleyen kitlelerin önüne atıyorlar.⁵ Yakaladıkları kişi ne kadar ünlü ya da paylaşım ne kadar absürt olursa o kadar iyi; onların da popülerliği artıyor. Bu dedektif hesapları da birer sosyal medya fenomeni. Onların doğruyu söyleyip söylemediği ne malum? O işe de başka hesaplar bakıyor. Kendi kuyruğunu kovalayan bir kedi...

Neticede şunu anlamış oluyoruz: Birçok insan, attığı kuyruklu yalan ortaya çıksa, hatta binlerce, yüz binlerce insana rezil olsa bile bu durumdan pek utanmıyor. Kimileri ilgi arttığı için memnun bile oluyor. Bu vakalar çoğu kez bir sonuç, bir yaptırım üretmiyor. Aradan yeterli süre geçince, vakalar okyanusundaki zerreyi hatırlayan, olayı kişiyle eşleyene de rastlanmıyor. Kısacası çoğu durumda yalan, söyleyenin yanına kâr kalıyor.

Bir yandan çok da siyasi bir hal bu. Hesap vermezliğin toplumun kılcal damarlarına kadar sindiği; yargı konusu olabilecek, sorumluların istifa etmesini gerektirecek onlarca mevzunun kimseye dokunulmadan geçiştirildiği bir ortamda, sosyal medyada uluorta bir yalan söylenmiş, sahte bir haber paylaşılmış çok mu?

6

Bir yalanı yaymak bugün o yalanı söylemek kadar etkili. Hatta kişinin sosyal medya profiline göre, bazen daha bile etkili. O halde, hepimizin hayatına değen bir soruya buyurun: Bir yalanı üretmekle onu yaymak arasında fark var mıdır? İlkinde doğrudan fail olan insanın ikincisinde edilgen bir konumda olduğunu söyleyebilir miyiz? Yaymak da sonuçları olan bir eylem değil midir? Amerikan seçimlerinden koronavirüs ölümlerine dek, yanlış bilgiyi yaymanın faturası topluma kesilmiyor mu?

Sosyal medyayla şekillenen hayatlarımızda etik tartışmalarına henüz sıra gelmedi. Gazeteci, yazar ve reklamcı Ümit Alan'ın bu tartışmalara ilişkin isabetli bir yorumu var. Yazılarında ve yayınlarında sosyal medya, hakikat-sonrası, algoritmalar gibi alanlara sıklıkla kafa yoran Alan, çok işlevsel bulduğum otomobil örneğini veriyor: "Otomobil icat olduktan 100 yıl sonra emniyet kemeri içselleştirmeye başladık. Sosyal medya kurallarında daha yolun çok başındayız."⁶

Adım adım gidelim. Yanlış bilgiyi yaymak için önce ona maruz kalmak lazım. Sosyal medyanın hacminin, hızının ve insanların ona angajman süresinin giderek arttığından bahsetmiştim; demek ki ortam müsait. Yanlış bilgiyle sosyal medyadaki herkesin her gün bulunduğu muhakkak. Ama o bilgiyi alıp yaymak için bir koşul daha gerekiyor: Ona inanmak da lazım. Ya da bu yalanı yutmak!

Yalanı doğrudan ayıracak kabiliyette miyiz? O kadar çok hile var ki. Suriye'den olduğu söylenen bir fotoğrafın aslında Afganistan'da çekildiği günler sonra ortaya çıkıyor. Filistin'deki bir patlama fotoğrafı Türkiye'deki bir haberle servis edilebiliyor. Teknik meseleler... Peki bir haber kaynağının ne kadar güvenilir olduğu nasıl anlaşılır? Örneğin, Covid-19'a dair en doğru haberleri paylaştığını iddia eden ve sırf bu amaçla oluşturulmuş görünen bir Twitter hesabının aslında herhangi bir komplo teorisinin gündemini desteklemek için kurulup kurulmadığını anlayabilecek kaç kişi var? Kulislerden en taze haberleri aldığını söyleyen kişilerin kendilerine göre bir siyasi hesapları bulunuyorsa; bu uğurda çarpıtmalar veya atlamalar yapıyorlarsa? Bu tür konuların izini çok az kişi sürebilir; onların çoğunun da bunu yapacak zamanı yok. Bazıları neyle karşılaştığını sezebiliyor; bazılarıysa hiç anlamıyor. Zor bir denklem. Gazetecilik tam olarak bu filtreyi hazırlayıp uygulamak için kurulmuştur ama mesleğin giderek itibarsızlaşması bu işlevi de ortadan kaldırıyor.

ABD'de yapılan bir araştırma, yalan haberleri paylaşanlar arasında belli bir demografik unsurun özellikle öne çıktığını ortaya koyuyor.⁷ 65 yaş üzeri kişiler. Buna göre, ideoloji, parti bağlılığı, cinsiyet, etnik köken ve eğitim seviyesinden önce yaş unsuru geliyor. Araştırma, 65 yaş üstündekilerin araştırmaya konu olan en

genç yaş grubuna göre tam yedi kat fazla yalan haber paylaştığını ortaya koyuyor (kendinden önceki yaş grubundan da 2,3 kat fazla). Sonuç çok açık. İnternetle geç tanışanlar onun yollarını kavramakta mahir değiller; suiistimale de açıklar. Bu bize çok önemli bir başka resmi de izah ediyor. Belli bir yaşın üstünde olanlar bu çağın dinamiklerini anlamakta zorlanıyorlar. Bunca tecrübelerine rağmen doğruyu yanlıştan ayırt etmekte güçlük çekiyorlar. Deneyimlerinin hiçbir işe yaramadığı noktadayız.

Bir çözüm, medya okuryazarlığı. İlkokuldan itibaren sorulur: “İyi de öğretmenim bunu gerçek hayatta kullanacak mıyız?” İşte gerçek hayatta kullanacağımız bir bilgi, bir yetenek varsa o da bu. Sosyal medyada kandırılmama bilgisi ve yeteneği, medya okuryazarlığı, ilkokuldan itibaren yaygınlaştırılmalı ve yeni kavramlar, yeni tuzaklar adım adım öğretilmeli. Özellikle gelecek kuşakların kafalarını suyun üstünde tutabilmeleri buna bağlı.

Okulda önce alfabeyi, sonra çarpım tablosunu, giderek daha karmaşık konuları öğrendiğimiz gibi, medya okuryazarlığı dahilinde de “Haber nedir, unsurları nelerdir”den başlayarak sinsi bir bataklıktan nasıl sakınacağımıza dek açılan bir yelpaze bizi bekliyor.

En kurnaz geçinenimizin bile içine düştüğü tuzaklar var: işte çok yaygın bir teknik. Bir yalan ne kadar akıcı anlatılıyorsa, insanların onu benimsemesi daha kolay hale geliyor. Onu çürütmeyle çalışmak bile tehlikeli. Çünkü anlattıkça yaygınlaştırıyoruz. Virüs gibi. Laboratuvardan çıkardığınız anda toplum risk altında. Bu konuda araştırma yürüten bilişsel psikologlar, buna karşı en etkili mücadele yönteminin doğruyu da akıcı anlatmak olduğunu ileri sürüyorlar.⁸ Göze göz dişe diş.

İnsana kendini sorgulatan çok basit bir yanılğı daha... Bir haber, yanında bir görselle veriliyorsa, ona inanma olasılığımız artıyor. En basit hatta en kötü PowerPoint sunumu bile mönüye dahil. Akıcı anlatımın bir parçası da bu. WhatsApp’tan gelen, sosyal medyada ondan ona yayılan, tuhaf görselli komplo teorilerini düşünün... Bir minicik fotoğraf bile inanma oranını katlıyor. Sosyal medya öncesinde, hem de daha 1980’lerde Türkiye’yi sallayan “sakallı bebek” haberini hatırlayın. O haberde, bir fotoğ-

raf bile yoktu. Alelade bir çizim vardı sadece. Renkli gözlerinden ışıklar çıkan, çenesinde seyrek bir sakal belirmiş bir bebeği gösteren bir portre çalışması... Dönemin *Tan* gazetesi, Cerrahpaşa Hastanesi'nde doğar doğmaz, "Bayramın ikinci günü kıyamet kopacak" diyen sakallı bebek uydurma haberini verirken, okurlarını bu basit çizimle baş başa bırakmayı yeterli görmüştü. Cüret doğrusu... Ama bu çizim bile milyonlarca insanı ikna etmeye yetti.

Peki seksenlerden bu yana insanların daha aklı başında olduğunu rahatlıkla söyleyebilir miyiz? Tanıdık bir isim, iki tane kafadan atma veri, bir iki de çok özelmış gibi yapılan detayı içeren her haber, pardon asparagas, illaki birileri tarafından yutuluyor.

Bir temel unsur daha: Bir yalan etrafta ne kadar çok görünürse, o yalanı taşıyan haberleri paylaşmanın oranı artıyor. Kerameti kendinden menkul lafını iyi açıklayan bir örnek bu. Bir yalan kendi inanırlılığını da üretebiliyor. Nazilerin propaganda bakanı Goebbels'in "Bir yalanı yeterince tekrarlarsan, gerçek haline gelir" demesi boşuna değildi. Bu lafı doğrulayan epey araştırma üretildi. Üstelik, yeterince tekrarlanan yalanın, insana bildiği doğruyu dahi unutturduğunu ortaya koyan yeni çalışmalar var.⁹ Yalanın paylaşım sıklığı onun doğruluğuna ilişkin bir illüzyon üretiyor. Maruz kalan kişi, önceden işin doğrusunu bilse bile, sık tekrarlanan yalana kanabiliyor. Bu durum, iletişim gücünü elinde tutan iktidar odaklarının avantajını da açıklıyor.

7

Peki ya yalan haberleri paylaşanlar, paylaştıkları haberin yalan olduğunu bildikleri halde bunu yapıyorlarsa?

Mesela, on binlerce Amerikalının, 2016'daki başkanlık seçimlerindeki Demokrat aday Hillary Clinton'ın bir pizzacı dükkânından organize bir cinsel suç şebekesi yönettiğine gerçekten inandığını mı varsaymalıyız? Clinton'ın kaybettiği seçim öncesinde bu konudaki haberler binlerce defa paylaşılmıştı. Bu haberleri yayanlar bu kadar uçuk bir iddiaya inanıyor muydu?

Bizde de aymazlık konusundaki fark yok. Gezi sırasında, park-

takileri karalamak için ortaya atılan palavraları düşünün. Örneğin güya çadırlarda bulunan atom bombası prototiplerini... 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş etrafında dönen akıl almaz yalan haberleri... Yine aynı seçimden az bilinen bir örnekten gidecek olursak, türbanlı bir muhtar adayının güya söylediği ama elbette Photoshop'la üretilen “Siz mahalleyi bana verin, ben de size vereyim” kepezeliğinin bile paylaşılabilmesini...

Bu haberleri, yalan olduklarını fark etmeden paylaşmak mümkün mü? Ya da daha hayal kırıklığına uğraticı şekilde soralım: İşinde gücünde gördüğümüz, akli başında kabul ettiğimiz, asla ve kat'a “trol” statüsüne sokulmayacak bazı insanlar; mesela bir emekli akademisyen ya da bir belediye başkanı, karşılaştıkları bilginin yanlış olduğunu fark etseler, anlasalar dahi onu paylaştıkları oluyor mu?

Maalesef evet.

Bunu neden yaptıkları sorusuna verecek birkaç yanıt var ama ondan önce işin “nasıl”ına bakalım. Çünkü bu insanları yine de bile isteye yalan haber yayan trollerden ayıran birkaç unsur neyse ki bulunuyor.

South Carolina Üniversitesi'nden Medha Raj ile London Business School'dan Daniel Effron'un ortak araştırması, bir “doğruluk halesi”nden bahsediyor.¹⁰ Daha önce, bir yalanın görünme sıklığının onun doğru olduğu illüzyonunu yarattığından bahsetmiştim. İşin bir de paylaşma tarafı var. Bu araştırma, bu konunun sürpriz bir yanına ışık tutuyor. Yalan bilgiyi bile bile paylaşanların başını yastığa rahat rahat nasıl koyabildiğini anlatıyor. Araştırmacılar, sezgilerimizin ahlaki yargılarımızı da güttüğünü, bu yüzden sık sık karşımıza çıkan yanlış bilgileri, biz onların yanlış olduğunu bilsek dahi, paylaşmanın etik açıdan daha az sıkıntılı olduğunu zannettiğimizi ortaya çıkardı. Çünkü daha önceki araştırmaların da gösterdiği gibi o sıklık bir yandan da bir doğruluk hissi veriyor. “Bu yalanları yayanlar nasıl rahat uyuyor” diye merak eden varsa, cevabı bir ölçüde bu.

Raj ile Effron'un araştırması gerçek kişilerle, tuhaf bir ifade olacak ama, “feyk” olduğu bilinen gerçek haberler üzerinden yapılan bir araştırma. Buna göre, bir “feyk” haber, araştırmaya katı-

lan insanlar tarafından daha önce görülmüşse, yine onlar tarafından daha çok ve sorgulanmadan paylaşıyor, daha çok beğeniliyor. Tekrar edeyim: Bunun “feyk” olduğu bilinse dahi...¹¹

Adım adım yeniden gidelim: Bir yalan ne kadar çok tekrarlanırsa gücü o kadar artıyor. Bir tanınırlık, bilinirlik halesi kuşanıyor. Bu sayede paylaşırlılığı da artıyor. Paylaşımlar arttıkça, bunun yalan olduğunu bile bile paylaşanların vicdanı rahatlıyor.

Koronavirüsün hükümetlerin halklarına karşı bir tertibi olduğu yönünde ya da Lozan’ın gizli maddeleri hakkında ne kadar çok yayın yapılırsa insan bu yalana daha çok alışıyor. Hale belirginleşiyor. Yalanın en çok yayıldığı Facebook gibi platformlarla ortak çalışan “doğrulama” kuruluşları açısından da bir bela bu: Çünkü “Bu yalandır” demek bile haleyi görünür kılıyor.

ABD’deki MIT ve Kanada’daki Regina Üniversitesi’nin ortaklaşa yaptığı bir çalışma da aynı konu üstüne.¹² Bu araştırma içimize belki bir tık daha fazla su serpebilir; çünkü insanların doğruyu yanlıştan ayırma konusunda o kadar da acemi olmadığını söylüyor. Ama bir ek yapıyor: İnsanlar, evet, ayrımı yapıyor ama buna rağmen hiç çekinmeden paylaşabiliyor. Örneğin, bu çalışmada kendini Cumhuriyetçi olarak tanımlayan katılımcıların ancak yüzde 15’i göçmenleri suikast bombacısı diye desteksizce yaftalayan bir haberin doğru olduğuna inanmış. Kötü bir oran sayılmaz. Ama aynı grup içinde “Haber her türlü paylaşırım” diyenler yüzde 51,1.

ABD uzak geliyorsa bu konunun sağlamasını, Türkiye’deki göçmenlere, en başta Suriyelilere ilişkin haberler üzerinden yapabilirsiniz. Bu tür bir araştırma sonucu yok ama sosyal medya platformlarında bu göçmenlerin her konuda günah keçisi ilan edildiğini neredeyse her gün görüyoruz. Haklarında yalan haberlerin en çok çıktığı grup onlar... Bu haberlerin yalan olduğu ayan beyan ortaya çıktığı hallerde bile “Aman, ne olacak yani” diye geçirtilen grup da onlar. Üstelik, bu grup iktidar destekçileriyle muhalifleri sosyal medyada birleştirebiliyor.¹³

Şunu biliyoruz artık: Sosyal medyada yalanları yayanların çoğunluğu, öyle karanlık ilişkilere sahip tipler değil. Memur, esnaf, öğrenci... Sokaktaki insan. Bir eşiği atladık. Bugüne kadar haber profesyonelleri tarafından sadece “nabızı tutulan” sokaktaki in-

san, artık yeri geliyor kendisi haberciliğe soyunuyor. Bilgiyi o ile-tiyor, o yayıyor. Yeri geliyor, bizzat üretiyor. Ama bu üretimin ve dağıtımın önemli bir bölümü, araştırmaların da işaret ettiği üzere yanlış ya da yalan. Üstelik bunlar bazı durumlarda göz göre göre, bile bile yalanlar...

Peki göz göre göre yalan söyleyince, yanlış bilgileri bile iste-ye paylaşıncı bunu yapanların eline ne geçiyor? Biraz stres atma ya da eğlenme imkânı belki; birkaç “like” ve RT, yani bir miktar sosyal medya statüsü. Ama bu kadar değil elbette; daha önceki bölümlerde, kutuplaşma bahsinde değindiğim üzere gerçek hayat statüsü de denkleme dahil.¹⁴ Grup tarafından kabul edilmek, en azından grup tarafından dışlanmamak, yalnız bırakılmamak her halükârda önemli bir getiri. Eğlence ve kişisel tatminin yanında çıkar da var demek ki. Kişinin anlatma ihtiyacının hafife alıncı bir yanı yok. Sokaktaki o sıradan insan, internetle donanmış bu yeni çağ kahramanı, bir hikâye anlatmak istediği zaman karanlık tara-fa geçmeyi bile seçebiliyor.

8

Kabul etmek gerekir, bu yeni çağ tüketicisinin gücü eski ça-ğın hakikat bekçileriyle, gazetecilerle boy ölçüşüyor; kimi zaman onları geçiyor. Ama şu da var: Gazetecilerin haber ve hikâyeler üzerindeki tekeline kıran sosyal medya kullanıcısı, Antik Yunan mitolojisinden bir karakter gibi, gücünü ele geçirdiği kahramanın güçsüzlüklerini de devraldı. Meslekten profesyoneller, bazen ide-olojik kaygılar, bazen beceri eksikliği, kimi zaman da sadece te-laştan dolayı hakikate karşı biraz özensiz davranmıştır. Şimdi eli-nin altında Facebook, WhatsApp, Twitter, YouTube, Telegram gi-bi araçlar olan “sokaktaki insan”ın da gerçeğe karşı çok hassas davranmadığını sayısız örnekte gördük.

Ama bu yeni sürüm kahramanın, eskisine göre fazladan bir avantajı var: Hikâye anlatan hiçbir insan, tarihin hiçbir noktasın-da bugünkü kadar “geribildirim” almamıştır. Sosyal medya kul-lanıcıları çok hızlı sonuç alıyor. Tek bir cümlelerinin ne kadar

“layk”landığını, ne kadar “RT” edildiğini hemen görüyorlar. Neyin tercih edildiğini, neyin edilmediğini kısa süre içinde anlıyorlar. Dahası, takipçilerinin onlardan neyi, nasıl duymak istediğinin de farkına varıyorlar.

Eski gazete patronlarının sahip olmak için yanıp tutuşacağı türden bir raporlama bu. Benzer bir analiz için ajanslara büyük paralar ödenirdi, okur anketleri düzenlenirdi. Şimdi her sosyal medya kullanıcısının elinin altında kendi analiz seti var.

Bu analizin ne önemi var? Sıradan bir sosyal medya kullanıcısı böyle raporlamayı niye istesin? Ne işine yarayacak? Bu soruların birden çok cevabı var. Her şeyden önce şu: Onaylanmak, saygı görmek, takdir edilmek insani bir ihtiyaç. Sosyal medya insana bunu sağlayabiliyor. Dahası, tüm o “like”ların, RT’lerin mental bir açlığı tatmin ettiğini ve insanın zihnini kısa süreli de olsa doyurduğunu söyleyen araştırmalar da var. Bu araştırmalardan biri retweet, “like” ve paylaşımların insan beyninde kokain gibi uyuşturucular ile aynı yeri tetiklediğini gösterdi.¹⁵ Bir başkası da insanın kendinden bahsetmesinin, yine insan zihninde yemek yeme, para kazanma ya da seks yapma gibi eylemlerle aynı yeri uyardığını ortaya çıkardı.¹⁶ Bildirimler insanı oyalıyor, eğlendiriyor, zaman geçiriyor, birtakım hayallere sürüklüyor. İlişki kurduran “seri” “like”lar, RT’ler mevcut. Böyle bir dünyadayız.

Hem sosyal medyayı da gerçek hayattaki düzenimizle kurduğumuz için işin bir de rekabet boyutu var. Hatta kimileri için en çok bu boyut işlevsel. Ölçülebilir, sayılabilir, dolayısıyla kıyaslanabilir bir ortam. “Like” dediğin bir yandan metrik demek, sayı demek, büyüklük demek. Bir yandan da “kim daha uzağa işiyor”u, “kim kimden daha güçlü”yü saptayabilmek için önemli bir araç demek.

İyi mi kötü mü? Bu soruya bu işten beslenen devler bile ka-fa yoruyor. Bir ara Instagram’ın “like”ları kaldırması gündemdeydi. Instagram, kendi hayat damarlarını kesecek kadar cesur bir karar alır mı, inandırıcı gelmiyor ama bu düşüncenin kırıntısı bile bugünün dünyasına dair yeni bir tartışmayı ateşledi. Mesele-ye ilişkin bir haberin altındaki okur yorumunda, bana son derece isabetli gelen şu sözleri okumuştum: “Daha doğru dürüst konuş-

maya başlamadan önce, gönderilerinin aldığı beğeniye ve insanların o gönderilerle ne kadar etkileştiğini birbirleriyle kıyaslayan koca bir nesil yakında işyerlerini dolduracak.”¹⁷

İnternetli dünyaya doğanlar bir süredir zaten ortadaydı. Şimdi akıllı telefonların ve sosyal medyanın hâkim olduğu dünyadan başkasını bilmeyenlerin dönemine giriyoruz. Sonuçları olacaktır. Naklettiğim yorumda dikkat çekildiği üzere işgücünde değil sadece; hayatın her alanında. Ciddi, zalim ve çok etkili bir kıyas mekanizması haldur huldur işliyor.

Televizyon ekranından bir örnek. Yakın geleceğe dönük bir kehanet makinesi gibi çalışan ve kısa sürede kült haline gelen “Black Mirror” dizisi, üçüncü sezonundaki “Nosedive” isimli bölümde bu “like” egemenliğinin bizi getirip bırakacağı yeri işliyordu. “Nosedive”ın senaryosu, aldığımız “like”ların bizim sosyal statümüzü belirlediğini yazıyordu. Öyle manen de değil, çatır çatır... Ne kadar beğeniliyorsan, o kadar çok hizmetten yararlanıyorsun. Uçak biletinde öncelik senin, çocuğunu istediğin okula gönderme hakkı senin; her işinde öncelik senin... Beğenilmiyorsan, parasıyla bile hizmet alamıyorsun.

Çin’in “gerçek hayatta” buna benzer bir pilot projeye başlaması, vatandaşlık haklarını, insanların birbirini beğenmesine veya birbirinden şikâyet etmesine dayanan bu tür bir etkileşim sistemine açması “Nosedive”dan sonra yaşanmıştı. Dolayısıyla bu soru, dizinin senaristi Charlie Brooker’a çok soruldu. (Soranlardan biri de bendim.)¹⁸ Ama bir yandan ne Çin’e gitmeye, ne Brooker’a sormaya gerek var. Bu sistem her yerde başladı zaten. Her şeye yıldız veriliyor, her hizmete yorum bırakılıyor. Uber’de bu iş karşılıklı da yapılıyor. Hizmetini beğenmediğiniz şoförün puanını kırabiliyorsunuz ama aracında fazla yaygara yaptıysanız o da sizden kırıyor. Puan dünyası bu dünya...

Esas puanlama zihinlerde. Herkes kimin kaç “like”ı, kaç takipçisi var diye sağına soluna bakıyor; karşısındaki insanı ona göre değerlendiriyor. Net bir statü kıyası. Maaş gibi, başarı gibi bir kıyas bu takipçi kıyası. Üstelik kıyasın vereceği ham tatminin ötesinde bir getirisi de var. Para ve şöhret...

Fazla takipçi paraya tahvil edilebiliyor. Sosyal medya çok ta-

kipçililerin, “fenomenlerin” yaptığı reklamdan, gizli açık tanıtımdan geçilmiyor. Kârlı bir iş. İlla para söz konusu değilse; işin bir sosyal sermaye yanı da mevcut. İş “ün” olan ünlüleri, medyanın öteden beri içinde olan insanları düşünmeyin sadece. Sosyal medyadaki avukatlara, doktorlara, akademisyenlere ve kurdukları network'lere bir de bu gözle bakın. Bu bir yatırım. Yeni ve etkili bir kartvizit. Oyunun kuralı.

Hakikatin, basit ve yalın gerçeğin bu oyuna çomak sokabildiği ortada. Kaç kişi bunca çıkarı bırakıp, doğruyu yalnızca doğruyu söylemeye gönül indirir?

9

Sosyal medya kullanıcısının kartviziti çok takipçiyle, çok beğeniyle güçleniyor. Bunları elde etmek için bir sosyal medya personası oluşturmak, onun için de elbette bir söz söylemek gerekiyor. Ya da insanın söyleyecek sözünün olması...

Peki ya söz yoksa?

Bu ciddi mesele. Söyleyecek sözü olmayanlar alkışı garanti gördüğü konulara rahatlıkla girebiliyor. Bunların illa kozmetik konular olması gerekmez. Suriyeli göçmenlere doğrudan yüklenmek garantilidir mesela. İktidar destekçisiysen “reisçilik” yapmak garantilidir. Beri tarafta, her lafı Atatürk'e bağlamak da garantilidir. Alkış alır. “Like” alır. Persona kurulmasına yardım eder.

Tabii bir de kafası bozulan, persona mersona dinlemeden, meşreplerine göre, yalanı doğruyu da fazla kafaya takmadan dümdüz haber paylaşımlar var. Onlar işin alkışında değil ama çoğu zaman yaptıkları paylaşımlarla başkalarının personasının cıllanmasına katkıda bulunuyorlar. Fenomenler bu az takipçili hesapların sırtına basarak, onların beğenileriyle yükseliyor. Herkesin çorbada biraz tuzu var.

Mesele şu ki, her akşam çorba çıkmıyor. İyi bir yemek yapacak malzeme bulunamıyor. Personayı cıllamak için “like” lazım, RT lazım, itibar puanı lazım. Ortada fol yok yumurta yoksa ne yapmalı?

Böyle durumlarda yalanı bizzat üretmekten başka çare var mı? İşsiz kalma ya da unutulma korkusu yaşayan gazetecinin sahte haber kurgulaması gibi, yıldızını parlatmak isteyen sosyal medya kullanıcısı da “gerçeğe yakın” bir şeyler uyduruveriyor. İhtimaller denizinde bir ihtimal...

Aslında gidilmemiş ama “gidilen” bir tatil... Hiç yaşanmamış ama “maalesef başa gelen” bir kaza... Tabii ki tanışılmamış ama “bir dönem yediğimiz içtiğimiz ayrı gitmezdi” bir ünlü... Sosyal medya bunlarla dolu. Askerlik anılarına verdiğimiz önemden fazlasını vermek doğru mu acaba?

Rahmetli Münir Özkul’un sosyal medyada defalarca ölmesini hatırlayın. Özkul’un ailesi yalanlamaktan yorulmuştu. Özkul gibi, sosyal medyada defalarca ölen, bazen yaşamını kaybetmesi uygun bulunan ünlüler var. Uyduran uyduruyor hadi; peki yemeden içmeden bunu paylaşıp, üstüne bir de taziye yayınlayana ne demeli? Yine gazetecilik alegorisi: Haber atlatma telaşı. Bu da mevcut sosyal medyada.

Bir sürü yalan yanlış haber, yorum, anı, hayat var. Doğal, çünkü birçok insan herkesin ilgisini çekecek malzemeye sahip değil. Kabul etmek zor ama çoğumuz sıradanız. Bu elbette kötü bir şey sayılmaz; hatta belki bir erdem ama işte bu çağda geçerli olmayan bir erdem. İşte bu yüzden insanlar uyduruyor. İmal ediyor. Dahası uydurmakla kalmıyor; bu uydurduklarını sergiliyor da. Vitrine koyuyor. Dostun düşmanın ilgisine, bilgisine sunuyor. Bir ilginçlik arı kovalıyor. Bir avantaj yakalamaya bakıyor. Zihinlere girmek için, akıllı, bilgili, güzel, serseri, cömert, hayırsever, tuhaf, ahlaksız, komik, hoyrat, piç, şu bu... O anı kovalıyor.

İnsan gelecekte daha da ilginç yönleriyle karşılaşacak. Yalanıyla, doğrusuyla kendisini o kadar fazla sergiledi ki, ilgi çekilemek için yeni becerilere, yeni yalanlara ihtiyaç duyacak. Çok açık ki, henüz paylaşmadığı ne varsa kullanıma sunacak. Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak*’ta, 1970’lerde arabesk şarkıları dinlemenin mahremiyet duygularını sakatladığını anlatıyordu.¹⁹ Bugün naif gelen bir his. Yine Gürbilek’in *Vitrinde Yaşamak*’ta anlattığı üzere, ses ve söz patlamasının yaşandığı 80’ler bu mahremiyeti alıp götürmüştü.

Şimdi? Ses ve söz patlamasının misliyle çarpıldığı, bir yandan kişiye dair en ücra bilgilerin sosyal medyaya döküldüğü, kişinin kendisini birer algoritmadan ibaret hale getirdiği bugünlerde mahremiyetin bir önemi kaldı mı? Ya hakikatin?

10

Lafı çok uzatma pahasına, bir de tam tersi eğilime bakalım. Tez antiteziyle geldi çünkü. Artık, her şeyden şüphe etmek de revaçta. İnternetin en popüler ifadelerinden biri şu: Kesin yaşanmıştır! Bunu söyleyen, “Anlatıyorsun tamam da yemedik, bunu bil” demek istiyor.

“Ufak at da civcivler yesin”in yeni lisandaki karşılığı... İlk başta, çok uçuk görünen olaylar için kullanılıyordu. Şimdi rutinin azıcık (gerçekten azıcık) dışındaki her anekdotun altına yapıştırılıyor: Kesin yaşanmıştır! Her şeye ama her şeye... “Bir taksici bana şunu anlattı” mı dedin? Kesin yaşanmıştır. “Minik yeğenim öyle bir laf etti ki!” Kesin yaşanmıştır.

“Kesin yaşanmıştır”cılık yavaş yavaş bir norm haline geliyor. Hemen her şeye yalan gözüyle bakılıyor. Yaşanmamıştır gözüyle bakılıyor.

Dünya durdukça taksici anlatır, çocuklar laf ebeliği yapar; bunda “yaşanmayacak” ne var?

Bunu söyleyip duranlar, vatman gibi tek hat üstünde gidip gelerek mi yaşıyor? Birisi bir şey anlatsa, sokakta bir şey görsen, kulağına bir şey çalınsa, o sana bir hikâye değil mi? Palavracı avcılar gibi, tek kurşunla üç ayı vurdum denmiyorsa, her şey maul. Beş RT on fav için mevzu uyduran insan çok. Haddinden fazla hatta. Sayfalardır anlatıyorum. Ama...

Sosyal medyada vakit geçire geçire kafalarımız biraz uyuşuyor. İtiraz edilen şey aslında normal akış... Hayatın akışına da “Yok artık” denebiliyor. İyi de, hayat zaten böyle hikâyelerle, rutinden sapmalarla ilerliyor. Tarihçi Boorstin, “Hakikatin yerini inanılabilirlik almıştır” demişti. Bu sözün sarf edilmesinden yarı yüzyıl sonra, hakikatin kendisi bile inanılabilir bulunmuyor.

İoanna Kuçuradi'nin "feyk" çalışma odasıyla başlamıştık. Belki onun sahici çalışma odası daha da çılgındır, kim bilir. Belki onun kitaplığı daha da karışıktır. Ya da onun kitaplığında bizi hayrete düşürecek başka unsurlar bulunuyordur belki. Umulmadık kitaplar mesela... Ama "Öyle de olur böyle de, Kuçuradi ile dağınık oda birbirine yakışıyor, amaç hasıl olsun yeter" dersek, gerçeğin güzelliğini, onlarca ihtimal barındıran karmaşıklığını da taca atmış oluyoruz.

Sonra her şey "kesin yaşanmıştır"a dönüyor. O kadar çok yalan var ki artık gerçeklere de inanmaz oluyoruz. Fark etmiyor. Hiçbir şey fark etmiyor.

"Kesin yaşanmıştır" cılık kuyusu en az feyk haberler kuyusu kadar derin. Dünyanın bir büyüü, hayatın sürprizleri var. Bunları da yayıp anlatamayacaksak, ne halt edeceğiz? Kedi videosuyla gün geçer mi?

Sonsöz

Her şeyde bir çatlak vardır

1

2019 Kasımı'nın son günlerinde Gümüşhane'ye otomobille yarım saat mesafedeki Taşköprü Yaylası'na tırmanan gazeteciler, haber merkezlerine tüm ülkeyi hayrete düşürecek görüntüler geçti.

İssiz bir arazide, dev bir çukur; yanı başında bekleyen iki üç kepçe, kum kamyonu... Kazılıp çıkarılmış, çukurun yanına yığılmış balçık.

Burası her zaman böyle balçık dolu, dev bir çukur değildi. En azından binlerce yıldır değildi...

Civar köylülerin Dipsiz Göl ismini taktığı, Gümüşhanelilerin ve Trabzonluların güzel havalarda gezmeye geldiği, Google Maps'in ücra yöre haritasında "turist atraksiyonu" diye işaretlediği, benzeri her coğrafi oluşum gibi, binlerce yıl içinde gelişmiş, kendine has bir ekosisteme sahip gölün suları, 2019 Kasımı'nda, define avcılar tarafından boşaltıldı. Üstelik de devletten izin alarak. Üstelik de jandarma gözetiminde...

Burada akla sığmayan bir şey var. Defineciler, devlet, ruhsat, boşaltılan koca bir göl... Bir haberde bir araya gelmesi beklenmeyen unsurlar bunlar. Ama geldiler.

Olaylar şöyle gelişmişti:

Memleketin hiçbir yöresinde eksik olmayan define söylentilerinden biri üzerine iki vatandaş, kazı için "devlet"e başvurdu. İlgili müdürlükler de onay verdi. Jandarma nezaretinde gölün suyu boşaltıldı; alan, iş makineleriyle beş gün boyunca kazıldı. Netice-

de herhangi bir defineye rastlanmadı. Kazı alanını toprakla kapatan defineciler de devlet de çekti gitti.

Geriye balçık dolu bir çukur kaldı.

2

Dipsiz Göl, bir yerel gazetecinin (DHA'dan Sinan Uçar) haberiyle Türkiye gündemine düşmüştü. Son yıllarda akıldışılığın bin tür-lüsüyle karşılaşan, şaşırma yeteneğini kaybetmiş Türkiye insanına, Roma döneminden kaldığı söylenen bir define için bir gölün kurutulması yine de hayret verici gelmiş olmalı ki haber, eski tabirle infial yarattı. “Sözün bittiği yerdeyiz”ler, “Buna akıl tutulması denir”ler, “Yok artık”lar birbirini kovaladı. Nasıl olur da vatandaş-devlet el ele, altın çıkarmak hevesiyle, göz göre göre bir gölü kurutur, bir ekosistemi mahvederdi? Nasıl olur da hayattan, insandan, toplumdan, akıldan, bilimden, coğrafyadan, tarihten, velhasıl hakiketimizi kuran ne varsa hepsinden bu kadar uzaklaşıldı?

Oluyor işte. Dipsiz Göl'ün fotoğrafı müstakil bir fotoğraf ama zamanımızın ruhunu ele veriyor. Hakikatle ilişkimizin ilmek ilmek çözüldüğü günlerdeyiz. Bu yüzden, devlet ve defineciler el ele Roma hazinesi arayarak binlerce yıllık bir gölü kurutabiliyor.

Daha hakikatten uzak, daha hayret verici ne var?

3

Aslında çok şey var. Hakikatle kopan bağlantımız sadece bir gölden ibaret değil. Kitap boyunca anlatmaya çalıştım; yalanlara, safsatalara, sahtekârlıklara, hurafelere, mantık sınırlarını çoktan ardında bırakmış komplo teorilerine, küçüğüyle büyüğüyle o kadar çok ve o kadar uzun süre maruz kalıyoruz ki hakikatle bağımız ilmek ilmek çözülüyor.

Bunlara eskiden de maruz kalıyorduk; yalan, yanıltma, boş inançlara kapılma insanlığın tarihi kadar eski ama hacim ve hız artık bambaşka boyutlarda.

Buraya iki günde gelmedik. İnternetin yükselişi ve yaygınlaşması, geleneksel medyanın çökmesi, uzmanlığa verilen değerin azalması, bilginin önemsizleşmesi ve en önemlisi toplumda kutuplaşmanın giderek derinleşmesi... Hepsi kendince bir rol oynadı, oynuyor.

Her birimizin de bu işte bir payı, bir katkısı var. Herkesin heybesinde, ama küçük ama büyük, yaydığı en az bir yalan haber, safsata, komplo teorisi bulunuyor. Bazen bilmeden, bazen umursamadan, bazen bilip de çıkar gözeterek, bazen hedefe yönelerek yayılan yalanlar, yanlışlar, hurafeler...

Hepsi bir araya gelince müthiş bir uğultu çıkıyor. Kulakları karnatacak kadar tiz bir uğultu...

Hakikat-sonrası öyle büyük siyasi gelişmelerin değil işte bu uğultunun adı...

Hakikatle ilişkimizin nasıl da çözüldüğünü anlatmak için bir tanıma ihtiyaç duyuyoruz. Bu çözülmeye karşı bir çözüm de bulamıyoruz. İleride bugünlere bakanlar bu müthiş uğultunun içinde yaşayan bizleri belki daha iyi anlayacaklar. Şu anda biz Norveçli ressam Edvard Munch'ün o meşhur tablosu *Çılgılık*'taki figür gibi elimizi kulağımıza bastırmaya çalışan kişilerden ibaretiz.

Artık eğriyi doğrudan ayıramıyoruz.

4

Yine de bazen bir yerlerden bir ışık sızıyor. Bir umut ışığı mı, yaralı bereli bir iyimserliğin ışığı mı, artık ne derseniz... Balçık haline gelen bir gölden bile sızıyor. Leonard Cohen'in o unutulmaz şarkısında dediği gibi, "Her şeyde bir çatlak vardır / Işık böyle girer içeri."¹

Hayretimizden sızıyor ışık. Hayret edebiliyoruz hâlâ. Bir toplum olarak hayreti paylaşabiliyoruz. Bu iyi bir şey. Bu halen içimizde bir yerlerde hakikatle ilgili bir ölçünün kaldığını gösteriyor.

Birçok şeyde bölündük ama o gölün başına gelenlere hepimiz hayret ettik.

Kutuplaşmadan, birbirimize laf sokmadan, sahiden şaşırarak, dolu dolu hayret ettik. Birkaç kişi hariç kimse, “Yahu o da neymiş, kurusa ne olur, kurumasa ne olur?” demedi; gölün yaşam hakkını –neyse ki– sorgulamadı. Bilakis herkes meselenin yanlışlığında ve trajikliğinde hemfikirdi. Devlet de olayla ilgilen-di ve mevzuat değişti. Valilik açıklamasına göre bu zaten bir mevzuat meselesiydi.

Göle yeniden su verildi. Jeologlar asla eskisi gibi olmayacağını söylüyordu, haklı da çıktılar.

Ama bu jeolojik çöküş, bir yanıyla, hakikate pamuk ipliği kadar da olsa bir bağımız kaldığını gösteriyor. Hiç değilse. Birazcık umut vesilesi...

Balçıktan umut çıkar mı? En azından hayret çıkıyor. Bizi bir yere götürecekse o hayret götürecektir. Umut da oradan çıkacak.

Tuhaf zamanlardayız. Neden olmasın, hayreti de umudu da binlerce yıllık bir gölün balçığında da bulabiliriz. Her şeyde bir çatlak vardır...

Notlar

1. bölüm / Kâbus senaryoları: Alıcılarınızın ayarıyla oynamayın!

1. Bu son derece ilginç mektubun tamamı, "Letters of Note" isimli internet sitesinde okunabilir (lettersofnote.com). Mektuba aynı isimli kitapta da yer veriliyor.
2. Fali Rıfı (Atay), *Zeytindağı*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932. (Yeni baskıları günümüzde Pozitif Yayınları tarafından yapılıyor.)
3. Fali Rıfı (Atay), *Moskova Roma*, Muallim Halit Kitaphanesi, 1932.
4. Hannah Arendt, *Totalitarizm (Totalitarizmin Kaynakları-3)*, çev: İsmail Serin, İletişim Yayınları, 2014. (İletişim Yayınları, kitabın 1951'de yayımlanan orijinal versiyonundaki içeriği üçe [*Antisemitizm*, *Emperyalizm*, *Totalitarizm*] ayırarak bastı.)
5. Michiko Kakutani, *Hakikatin Ölümü-Trump Çağında Yalancılık Sanatı*, çev: Cesi Mizrahi, Doğan Kitap, 2019. Kakutani'nin bu kitabı, bugünün ruhunu en iyi yansıtan eserlerden biri olarak her kitaplıkta yerini almalı.
6. Örneğin Türkçeye henüz çevrilmeyen *How Propaganda Works* isimli eser, özellikle "dildeki" oyunlar üzerinde duruyor (Jason Stanley, *How Propaganda Works*, Princeton University Press, 2015).
7. George Orwell, "Looking Back On The Spanish War", *New Road*, 1943.
8. Mirgün Cabas'ın, bilgi ekosistemindeki bozuklukları düzeltmek için çalışan sivil toplum kuruluşu Teyit işbirliğiyle hazırladığı ve YouTube'da yayınlanan 21 bölümlük program serisi, bu türün Türkiye'deki özgün bir örneği. Hem bir dönem almanağı olarak hizmet veriyor hem de yalanların kapasitesi ve yayılma hızını ortaya koyma açısından önemli bir işlev görüyor.
9. Bu satırlar, Cabas'ın Amerikalı düşünür Lee McIntyre'in günümüz dünyasını inceleyen önemli kitabı *Hakikat-Sonrası* için kaleme aldığı ve kitapta "Bana Tatlı Küçük Yalanlar Söyle" başlığıyla yayımlanan sunumundan. (*Hakikat-Sonrası*, Lee McIntyre, çev: Mehmet Fahrettin Biçici, Tellekt, 2019.)
10. Halper, Amerikan devletiyle son derece içli dışlı olan, Nixon'dan beri devletle çalışmış etkili bir akademisyen; o yüzden hazırladığı rapor, Amerikan devlet düşüncesini önemli ölçüde temsil edebiliyor.

11. Edward S. Herman, Noam Chomsky; *Manufacturing Consent*; Pantheon Books, 1988. Bu eser bizde de sevilerek okundu; halen de okunuyor.
12. Serena Giusti, Elisa Piras; *Democracy and Fake News-Information Manipulation and Post-Truth Politics*, Routledge, 2021.
13. Serena Giusti, Elisa Piras; a.g.e.
14. "Fake News - The Perfect Storm: Historical Perspectives", Jo Fox, *IR Historical Research*, 93/259, Oxford University Press, 2020.
15. Kaspárov bu ifadeleri Twitter hesabında, halen alıntılanan bir tweet'inde kullandı.
16. Jacob Soll, "The Long And Brutal History Of Fake News", *Politico*, 2016. Soll'un bu verimli makalesine politico.com'dan ulaşılabilir.
17. Lee McIntyre, a.g.e.
18. Lee McIntyre, a.g.e.
19. Aldous Huxley, *Kadim Felsefe*, çev: Mutlu Yetkin, İthaki Yayınları, 2014.
20. Aldous Huxley, a.g.e.
21. Bu kargaşaya ek olarak, toplumda bu tür yanıltıcı bilgilerle karşılaşıldığında "yalan haber" deyip geçme eğilimi de epey yaygınlaştı.
22. Claire Wardle, "Fake News, It's Complicated", firstdraftnews.org, 2017.
23. Bu alanda çalışan sivil toplum kuruluşu Teyit, Wardle'ın bu yedili sisteminden yararlanıyor; teyit.org'da çevrilmiş haliyle kullanıyorum.
24. Mehmet Atakan Foça, "Sözlük: Yanlış Bilginin En Yaygın Yedi Türü", teyit.org, 2019.
25. İlk defa 2003'te, gazeteci ve siyasetbilimci David Rothkopf tarafından bir *Washington Post* makalesinde SARS pandemisinde yaşanan bilgi krizi nedeniyle kullanılan *infodemic* de "hakikat-sonrası" gibi zamanın ruhuna uygun ifadelerden.
26. Ghebreyesus'un Münih Güvenlik Konferansı'ndaki konuşmasının tamamı Dünya Sağlık Örgütü'nün web sitesinde bulunabilir (who.int).
27. "Post-truth Türkiye'dir" (Bekir Ağırdır-Ruşen Çakır yayını), Medyascope, 10 Mayıs 2019. Bu sohbet YouTube üzerinden izlenebilir.

2. bölüm / Biz sizin zihniyetinizi biliyoruz

1. Alice E. Marwick, "Why Do People Share Fake News? A Sociotechnical Model of Media Effects", *Georgetown Law Technology Review*, Temmuz 2018.
2. "İmamoğlu'nun Esnaf Ziyaretinden Geriye Kalan: 'Yalancının Kâr Payı'", journo.com.tr, 29 Mayıs 2019.
3. "Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması" süreklilik arz eden bir çalışma.

İlki 2015, ikincisi 2017 yılında yapıldı. Üçüncü ve sonuncusu ise Covid-19 kaynaklı saha araştırması güçlüklerine rağmen 2020’de yapıp yayımlandı. Araştırma, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BİLGİ-Göç) ile Marshall Fonu’nun (GMF) ortaklaşa çabasıyla yürütülüyor. Projeyi yürüten ekibin başında Bilgi Üniversitesi’nden Emre Erdoğan ve Pınar Uyan Semerci bulunuyor. 2017’deki ikinci araştırmanın sonuçları ve analizi Erdoğan ve Semerci tarafından, *Fanusta Diyaloglar* başlığı altında bir kitap olarak da yayımlandı (Emre Erdoğan, Pınar Uyan Semerci; *Fanusta Diyaloglar-Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018). Bu eser, halen çok eksik sayılabilecek Türkiye kutuplaşma literatürünün en doyurucu işlerinden biri.

4. Emre Erdoğan, Pınar Uyan Semerci; a.g.e.
5. Emre Erdoğan, “Kutuplaşma Kaçınılmaz Kaderimiz mi?”, perspektif.online, 19 Aralık 2020. Online düşünce platformu perspektif.online’den ulaşılabilir.
6. “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları”, Turkuaz Lab, 2020. turkuazlab.org’dan ulaşılabilir.
7. Emre Erdoğan, “Kutuplaşma Kaçınılmaz Kaderimiz mi?”
8. “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması”, 2020.
9. “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması”, 2020.
10. “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması”, 2020.
11. Thomas Carothers, Andrew O’Donohue (ed.), *Democracies Divided-The Global Challenge of Political Polarization*, Brookings Institution Press, 2019.
12. Senem Aydın-Düzgit, “The Islamist-Secularist Divide and Turkey’s Decent Into Severe Polarization”, 2019 *Democracies Divided - The Global Challenge of Political Polarization* içinde.
13. Emre Erdoğan, Pınar Uyan Semerci; *Fanusta Diyaloglar -Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları*.
14. Bekir Ağırır, *Hikâyesini Arayan Gelecek*, Doğan Kitap, 2020.
15. “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması”, 2020.
16. Bekir Ağırır, a.g.e.
17. Ezra Klein, *Why We’re Polarized*, Avid Reader Press / Simon & Schuster, 2020.
18. Mathias Osmundsen, Michael Bang Petersen, Alexander Bor; “Partisan Polarization Is the Primary Psychological Motivation Behind Political Fake News Sharing on Twitter”, *American Political Science Review*, sayı 115, issue 3, Ağustos 2021.
19. Suncem Koçer, Çiğdem Bozdağ; “News Sharing Repertoires on Social Media in the Context of Networked Authoritarianism: The Case of Turkey”, *International Journal of Communication*, 2020.

20. Suncem Koçer, "Türkiye'de Sosyal Medya ve Yalan Haber: Sahadan Notlar", news-labturkey.org, 2 Nisan 2019.
21. Peter Pomerantsev, *Bu Propaganda Değil-Gerçeğe Karşı Savaş Maceraları*, çev: Alain Matalon, Mundi, 2021.
22. Ezra Klein, a.g.e.
23. Ezra Klein, a.g.e.
24. Bekir Ağırır, a.g.e.
25. Bekir Ağırır, a.g.e.

3. bölüm / Televizyondan kutuplaşma hikâyeleri: Diriliş Erdoğan

1. Ortaylı bu sözleri, 21 Aralık 2018'de CNNTürk'te Deniz Bayramoğlu'nun sunduğu "Gündem Özel" programında, "Payitaht" dizisi hakkında yöneltilen soruya cevaben söyledi. Sözlerini de epey net bir şekilde bağladı: "Böyle bir Abdülhamid yok; böyle bir devir de yok."
2. *Hürriyet*'in henüz Doğan Grubu'nun elinde olduğu günlerdi. Gazete, iktidarın gazabını üstüne çekecek işlerden genel olarak kaçınsa da neticede hâlâ "iktidar medyası" diye nitelendirilecek bir yayın yapmıyordu. Yani *Hürriyet*'in verdiği Altın Kelebek Ödülleri, 2016 senesinde, iktidar çevrelerinin al gülüm ver gülümcülüğüne dahil sayılmazdı. İşin ilginç, 2021 senesinde de rüzgâr tersine döndü; bu defa "muhalif" kanattan sanatçılar, aday gösterildikleri bu ödülün kendileriyle bir bağına kuramadıklarını gerekçe göstererek adaylıktan çekildiler. Gazetenin iktidar güdümündeki yeni döneminde nasıl bir zemin ve prestij kaybına uğradığının da resmidir.
3. Semuhi Sinanoğlu, "Parti Ebed Müddet: Bir Siyaset Teknolojisi Olarak Yeni Osmanlı TRT Dizileri", *Birikim*, Mart 2017.
4. Semuhi Sinanoğlu, "Parti Ebed Müddet: Bir Siyaset Teknolojisi Olarak Yeni Osmanlı TRT Dizileri".
5. "Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması", Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, 2006.
6. "Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması", Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, 2018.
7. "KONDA Medya Raporu: Televizyonla Değişen Algılar, Sosyal Medyanın Yükselişi ve 10 Yıllık Medya Serüvenimiz (2008-2018)", KONDA, 2019.
8. "Temalar, Dizi ve Haber Tercihleri", KONDA, 2018.
9. Dizilerin harici en çok seyredilen alandan, haberler üzerinden de bir kutuplaşma notu düşelim. KONDA'nın az önce bahsettiğim "Medya Raporu", haber takip

edilen mecralar arasında halen en çok televizyona güvenildiğine işaret ediyor ve yine KONDA'nın 2018'de yayımlanan ve epey yankı uyandıran bir başka araştırmasına, "Hayat Tarzları" raporuna bir referans veriyordu. Kutuplaşmanın televizyon izleme eğilimlerine nasıl yansıdığı o referansta kristalize olmuştu:

"Hayat Tarzları araştırmasındaki bulgular bize medya tüketicilerinin haber kaynağı için hangi televizyon kanallarını tercih ettiklerini gösterirken diğer haber mecralarıyla ilişkilerini de sergilemektedir. Örneğin Kanal 7, A Haber, TRT ve ATV gibi iktidara yakın kanalları tüketenler haber kaynağı olarak sosyal medya ve internete başvurmamakta ve dünya algısını sadece bu kanalların haber ve bilgi akışıyla biçimlendirmektedir." Toplum, medya tüketim pratiklerinde de siyasal hatlar üzerinden kutuplaşmış durumda. KONDA'nın söz konusu "Hayat Tarzları" araştırmasında "hayat tarzı kümeleri" olarak belirlediği "modern", "geleneksel muhafazakâr" ve "dindar muhafazakâr" ayrımı kendini televizyon haber tüketiminde özellikle gösteriyor. "A Haber ve ATV ile FOX TV ve Halk TV izleyicilerindeki tercih kutuplaşması net olarak görünürken NTV ve CNN Türk'teki değişim ise çarpıcıdır. Bu kırımların benzerini parti tercihlerinde de görmekteyiz."

10. Burçe Çelik, "Screening for Erdoganism: Television, Post-Truth and Political Fear", *European Journal of Communication*, Şubat 2020.

4. bölüm / Yeni komploculuk: Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için

1. "Gezond verstand" kalıbı, Hollandacadan Türkçeye "sağlıklı zihin" olarak da çevrilebiliyor.
2. Gazetenin isminden de anlaşılacağı üzere yayıncıları kendilerini bu şekilde, yani bir komplo teorisi gazetesi olarak tanımlamıyor. Bilakis, yerleşik basında yazılanların sağlıksız, kendi yazdıklarının "sağlıklı" olduğunu savunuyor. Yani onlara göre, sağduyu gazetenin tarafında.
3. Gazetenin finansmanını sağlayan iş insanları da kendilerini gizlemiyorlar. Konuyu haberleştiren Hollanda gazetesi *Volkskrant*'ın haberine göre, bu kişiler, 1 milyon gazete basıp dağıtmanın maliyetini 55-60 bin euro olarak gösteriyor. Esas amaçları da tanıtım sayısından sonra abonelik modelini kurmak; bunu da zor bir hedef saymıyorlar.
4. Wafa Al Ali, Hessel von Piekartz; "Wie en wat zich er achter het bland Gezond Verstand, met de 'echte waarheid' over corona en 9/11?" (Korona ve 9/11 hakkında hakikati anlattığını söyleyen *Gezond Verstand* gazetesinin arkasında kim var?), 20 Ekim 2020, *Volkskrant*.

5. Heijne'nin makalesi, Hollanda gazetesi *NRC Handelsblad*'ın 23 Mayıs tarihli nüshasında, "Het Complot, Dat Ben Ik" (Komplo, O Benim İşte) başlığıyla yayımlandı.
6. Can Kozanoğlu, *İnternet Dolunay Cemaat*, İletişim Yayınları, 1997. 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminden sonra Kozanoğlu'nun bu kitabı, gitgide büyüyen Gülcencilerin nelere yol açabileceği konusundaki saptamaları üzerinden yeniden –ve hakkıyla– ilgi gördü. Ama kitabın, internet ve dolunay (new age-yeni çağ) boyutları da var ki onlara da dönüp tekrar bakmak şart.
7. Kozanoğlu, bu akımdan bahsederken ne "new age"i ne de "yeni çağ"ı tek başına anlamlı bulmuş ve ikisini birden kullanmıştı. Ben de bu tercihi benimsiyorum; ilerleyen satırlarda da bu şekilde yer alacak.
8. Can Kozanoğlu, a.g.e.
9. Belki sürekli bir olağanüstü hali yaşadığı için HDP'yi ayırabiliriz ama kanımca bir gün normalleşme yaşanırsa, ertesi gün onlardan da çıkar.

5. bölüm / Hepimiz Melih Gökçek'in rüyasında yaşıyoruz

1. 2019'da seçilen Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş'ın verdiği rakamlar: Ankapark 5,8 milyar lira, kent kapıları 95,3 milyon lira, Gökkuşuğu projesi 20 milyon lira, Samanyolu projesi 19,5 milyon lira, kedi heykelleri 1 milyon lira, robot heykeli 326 bin lira, metal robot heykel 2,1 milyon lira, hayvan heykelleri 17,2 milyon lira, futbolcu heykelleri 679 bin lira, ışıklı palmiye 398 bin lira, 1.996 adet heykel 25,4 milyon lira, kol saati heykeli 1,5 milyon lira. (Mansur Yavaş, batık projelerin maliyetini açıkladı; sozcu.com.tr, 7 Aralık 2020.) Ülke genelindeki belediye siparişi tuhaf heykellerin ayrıca uzun uzun incelemeye ve tasnife muhtaç olduğunu düşünüyorum.
2. Bora'nın *Birlikim* dergisinin internet sitesine yazdığı "Komplo" başlıklı, 6 Kasım 2019 tarihli makaleden.
3. Bekir Ağırdır-Murat Sabuncu, "KONDA Genel Müdürü Bekir Ağırdır: GDO'lu ürünlerin Türkleri kısırlaştıracağına inananların oranı yüzde 59", "Sayıların Dili" programı, T24 <https://t24.com.tr/video/konda-genel-muduru-bekir-agirdir-insanlarin-kimliklere-hapsolmasi-hakikatle-iliskilerini-kopartiyor,26627>.
4. Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, 2016.
5. Murat Gültekin, "Darbe, OTPOR, Melih Gökçek, Cemil Çiçek ve Arkadaşları", 19 Temmuz 2013. Bianet.org'dan ulaşılabilir. Gültekin'in aynı dönemde yine bu çerçevede yazdığı ve yine Bianet'te yayımlanan diğer makaleleri de ilgi çekici.
6. OTPOR, Sırbistan'da 1998-2004 arası faaliyet göstermiş, zaman içinde siyasi bir

partiye dönüşen bir sivil itaatsizlik hareketi. İsmi “Direniş” anlamına geliyor. Sırp lider Slobodan Milošević’e karşı yürüttükleri kampanya Milošević’in istifasıyla sonuçlanınca dünya çapında popülerlik kazandı. Kullandığı şiddet içermeyen kampanya stratejileri, Doğu Avrupa’daki birçok harekete ilham verdi. İktidara yakın kesimler, Gezi döneminde bu taktiklerin Türkiye’de de kullanıldığını, OTPOR’un Gezi’ye katılan kilit isimleri eğittiğini iddia ediyordu.

6. bölüm / “Ama bunlar monşeeerrr...”

1. Koen Abts, Stefan Rummens; “Populism versus Democracy”; *Political Studies*; 55/2, 2007.
2. Yalın Alpay, *Yalanın Siyaseti-Yalanın Meşrulaştırılması, Hakikatin Önemsizleşmesi ve Hileli Akıl Yürütme Teknikleri*, Destek Yayınları, 2017.
3. Angus Campbell, Philip Converse, Warren Miller, Donald E. Stokes; *The American Voter*, 1960 (University of Chicago Press edisyonu, 1967).
4. Bu konu hakkında kapsamlı bir makale (“Fake News As An Emotional Weapon”) olan Bologna Üniversitesi’nden Matthew Loveless, çalışmasında, 1960’larda yürütülmüş iki araştırmayı, V.O. Key’in *Public Opinion and American Democracy* (1961) isimli eseri ile David Butler ve Donald Stokes’un *Political Change in Britain-The Evolution of Electoral Choice* (1969) isimli kitabını örnek olarak gösteriyor.
5. “Information and Democracy-Fake News As An Emotional Weapon” (*Democracy and Fake News-Information Manipulation and Post-Truth Politics* isimli, Serena Giusti ve Elisa Piras imzalı, 2021 tarihli çalışmanın içinde).
6. Daniel Kahneman; *Thinking, Fast And Slow*, Penguin, 2011. (Türkçede 2016’da, *Hızlı ve Yavaş Düşünme* adıyla ve Filiz Deniztekin/Osman Ç. Deniztekin çevirisiyle Varlık Yayınları’ndan çıktı.)
7. Michiko Kakutani, *Hakikatin Ölümü-Trump Çağında Yalancılık Sanatı*, çev: Cesi Mizrahi, Doğan Kitap, 2019.
8. Michael Lewis, “Has Anyone Seen the President?”, bloomberg.com., 2018.
9. Yenal Bilgici, “Sorun Tahsilli Cahil Orta Sınıfta”, Tanıl Bora ile röportaj, *Yeni Aktüel*, sayı 74, 7 Aralık 2006.
10. Nick Enfield, “We’re In A Post-Truth World With Eroding Trust And Accountability. It Can’t End Well”, *The Guardian*, 16 Kasım 2017.
11. Malcolm Gladwell, *Outliers-The Story of Success*, Little, Brown and Company, 2008.

7. bölüm / Ansiklopedilerin kapının önüne konulduğu gün

1. Semra Atılğan, "Türk Basınında Promosyon Çıkmazı", *Marmara İletişim Dergisi*, Ocak 1995. Meraklısına; Atılğan'ın makalesinde, basının o günlerindeki promosyon savaşları detaylarıyla anlatılıyor. Aynı yazıdan ansiklopedi harici bir not daha verelim: *Sabah*, deterjan promosyonu yaptığında 2 milyon, *Hürriyet* dış macunu verdiği gün 1,5 milyonluk satışa ulaştı. Memleket basınının geçilmez (ve artık asla geçilemeyecek) rekorlarıdır.
2. Doğan Hızlan, "Ansiklopedileri saklıyor musunuz?", *Hürriyet Kitapsanat*, 10 Mayıs 2019.
3. Tanıl Bora, "Tahsilli Cehaletin Cinneti", *Birikim*, sayı 211, Kasım 2006.
4. Yenal Bilgici, "Sorun Tahsilli Cahil Orta Sınıfta", Tanıl Bora ile röportaj, *Yeni Aktüel*, sayı 74, 7 Aralık 2006.
5. Yenal Bilgici, "Sorun Tahsilli Cahil Orta Sınıfta", Tanıl Bora ile röportaj.
6. Yenal Bilgici, "Sorun Tahsilli Cahil Orta Sınıfta", Tanıl Bora ile röportaj.
7. "AK Parti İktidarı Öncesi Türkiye'de Üniversite ve Yurtlar", dogrulukpayi.com'dan. Site, AKP iktidarında 14 üniversitenin kapandığını da not ediyor.
8. Türkiye Büyük Millet Meclisi Basın Açıklamaları, 18 Eylül 2019, www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=147238.
9. Çankaya ve Koç Üniversiteleri. "Dünyanın En İyi Üniversiteleri Sıralamalarında Hangi Ülkenin Kaç Üniversitesi İlk 500'de Yer Aldı?", euronews.com'da, 19 Ekim 2020. Haberde, dünya çapında 93 ülkedeki 1.500'den fazla yükseköğrenim kurumunu "öğretim, araştırma, bilgi aktarımı ve uluslararası görünüm" gibi kriterlerle değerlendiren *Times Higher Education*'ın 2021 için dünyanın en iyi üniversitelerini sıraladığını yazıyor.
10. Kemal Gözler, "Akademinin Değersizleşmesi Üzerine", anayasa.gen.tr/degersizlesme.htm, 25 Kasım 2019.
11. Kemal Gözler, "Akademinin Değersizleşmesi Üzerine".
12. Kemal Gözler, "Akademinin Değersizleşmesi Üzerine".
13. Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2020/2021; sgb.meb.gov.tr
14. Kemal Gözler, "Akademinin Değersizleşmesi Üzerine".
15. Kemal Gözler, "Akademinin Değersizleşmesi Üzerine".
16. "Üniversite İzleme ve Değerlendirme Genel Raporu", YÖK, 2019.
17. İlber Ortaylı-Yenal Bilgici, *Bir Ömür Nasıl Yaşanır?*, Kronik Kitap, 2019.
18. www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=147238.
19. "Üniversiteli işsizlerin sayısı hızla artıyor", Deutsche Welle Türkçe'den, 14 Temmuz 2020.

20. Kemal Gözler, "Akademinin Değersizleşmesi Üzerine".
21. YÖK verilerine göre, 2020 itibariyle Türkiye'de 176 bine yakın öğretim üyesi var. 2002'de 70 bini ancak aşmıştı. ("Akademisyen sayısı 14 yılda 2 kat arttı", hurriyet.com.tr'de, 17 Ocak 2016.) Buna göre, AKP iktidarında 100 binden fazla yeni öğretim üyesi kadrosu açıldı.
22. Dosyalar yeniden yargılama için yerel mahkemelere gönderildi. An itibariyle süreç, tek tek yeniden görülen davalarda çıkan beraat kararlarıyla devam ediyor.
23. Boğaziçi'ndeki tüm fotoğraflar ama en çok da her gün, bıkmadan her gün rektörlüğe sırtını dönen Boğaziçili akademisyenlerin fotoğrafları yakın dönemin hakikat mücadelesi arşivinde yerini aldı.
24. *Ana Britannica* kuponla verilen ansiklopedilerden değildi. Fasikül fasikül yayımlanmış, yıllar içinde tamamlanmıştı.
25. Türkiye'de devlet aklı yasaklamayı sever. 1944'te Sait Faik'in *Medarı Maişet Motoru* bir karaktere hepi topu bir "asker kaputu" giydirildiği için yasaklanmıştı. Mahmut Makal, 1950'deki *Bizim Köy*'de köylerin sefaletini gözler önüne sererek komünizm propagandası yaptığı suçlamasıyla tutuklandı. Seksenlerde, bir müzik türü olan arabesk, tek kanallı televizyonda tümünden yasak ancak sokaklarda serbestti. AKP'nin payına da işte internet yasakları düştü.
26. Suzy Hansen, "Finding Truth Online is Hard Enough. Censors Make It a Labyrinth", *The New York Times*, 13 Kasım 2019.
27. Yaman Akdeniz-Ozan Güven, EngelliWeb 2019, "Buz Dağının Görünmeyen Yüzü", İfade Özgürlüğü Derneği, 2019.
28. "Buz Dağının Görünmeyen Yüzü" başlıklı rapor hakikaten geleceğe kalacak bir belge. Dikkatle okumanızı öneririm.
29. "Finding Truth Online is Hard Enough. Censors Make It a Labyrinth."
30. Mehmet Tez, "Ansiklopedi", *Milliyet*, 2 Mayıs 2017.

8. bölüm / Medya baronlarından filtre baronlarına

1. "Some News Leaves People Knowing Less", Fairleigh Dickinson University's Public Mind Poll, 2011. Üniversitenin anket birimi Public Mind Poll tarafından yapılan bu çalışmanın yine medya tüketimi üzerine ikinci, üçüncü ayakları da ayrıca tamamlandı. Şu adresten ulaşılabilir: publicmind.fdu.edu/2011/knowless/
2. Büşra Cebeci, Egemen Gök (Kamera), Sahra Atilla (Kurgu); "Vatandaşa Sorduk: Haberleri Nereden Takip Ediyorsunuz?"; Medyascope TV; 20 Temmuz 2018. Medyascope'un internet sitesi (medyascope.tv) üzerinden erişilebilir.

3. "Türkiye'nin Eğilimleri" raporlarına Kadir Has Üniversitesi internet sitesinden erişilebilir: www.khas.edu.tr
4. Reuters Institute'un web sayfasından erişilebilir. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk>
5. Reuters'ın 2020 ve 2021 raporları da bu eğilimin özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte değiştiğini, insanların "habere" daha fazla ilgi duyduğunu not ediyor.
6. *Public Opinion*, Walter Lippmann, Harcourt, Brace & Co., 1921.
7. "White Paper on Global Journalism", IFJ, 2021. (ifj.org üzerinden ulaşılabilir.)
8. "TGS Basın Özgürlüğü Raporu (2019-2020)", Türkiye Gazeteciler Sendikası, 2020; tgs.org.trden ulaşılabilir.
9. "Türkiye Eğilimler Araştırması 2018", Kadir Has Üniversitesi, 2019; khas.edu.trden ulaşılabilir. 2018'e özgü bir durum değil; araştırma, önceki yıllarda da benzer oranların çıktığını gösteriyor. Sonrasında da çıktı.
10. Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü, her sene güncellediği bu sıralamayı sürekli internet sitesinde tutuyor: rsf.org üzerinden ulaşılabilir.
11. Emre Kızılkaya, Burak Ütücü, Türkiye'de "Yeni Ana Akım Yükseliyor (Ve Desteğe İhtiyacı Var)-Türkiye Dijital Medya Raporu"; IPI Türkiye, 2021. Raporda bağımsız yayıncılar olarak incelenen grupta *Sözcü*, *Cumhuriyet*, *Birgün*, *Evrensel*, *Yeniçağ*, *Karar*, *OdaTV*, *Gazete Duvar*, *Diken*, *T24*, *Halk TV*, *Tele 1*, *Medyascope* ve *Teyit* bulunuyor. İktidarla bağlantılı ve çeşitli derecelerde onun nüfuzu altında olan grupta ise *Hürriyet*, *Sabah*, *Yeni Şafak*, *Akşam*, *Haber 7*, *Habertürk*, *NTV* incelenmiş. Bunların dışında çeşitli yerel medya kuruluşları da araştırmaya dahil edilmiş.
12. "Tiraj" gibi bakarsak, bağımsız medyanın 33 milyon aylık kullanıcısı varken, iktidar yanlısı medya 47,8 milyonda.
13. Bağımsızların sosyal medya etkileşimi, iktidar medyasından yüzde 16,5 daha yüksek. Rapora göre "takipçi sayısındaki artıştan viral içerik sayısına dek hemen her boyutta ve platformda bağımsız medya egemen". Bir başka etkileyici bulgu da bağımsız yayıncıların haberlerinin, Facebook'ta iktidar medyasına kıyasla beş kat daha fazla etkileşim alması.
14. IPI Türkiye'nin raporundan okuyalım: "En yüksek arama hacmine sahip olan haberlerle ilgili aramalarda Google, kullanıcıların yüzde 90,6'sını üç adet iktidar yanlısı haber kuruluşuna yönlendiriyor. (...) Google, aynı zamanda, iktidar medyasının, demokratik toplumu hedefleyen nefret söylemi ve dezenformasyon içeriklerinin sesini artırmayı sürdürüyor." Dijital devlerin, toplumdaki etkilerini görmek açısından son derece çarpıcı bir örnek...
15. Rapora göre, aynı algoritma, bağımsız yayıncıların izleyicilerini, "diğer" içerikle-

re de yönlendiriyor. Raporu hazırlayan IPI Türkiye Başkan Yardımcısı Emre Kızılkaya ve gazeteci Burak Ütücü, YouTube'un bu algoritmasının Türkiye'deki haber tüketime etkisinin daha ayrıntılı incelenmesi gerektiğini düşünüyor.

16. Mönü demişken... Bölgesel siyasetin zorluğuna dair meşhur laftır: "Ortadoğu'da masada değilseniz, mönüdesinizdir." İnternette de öyle. Mönüde kendi isimlerimiz yazıyor.
17. Pariser, bu literatürün öncü kitaplarından birini yazdı. Uluslararası planda epey yankı uyandıran *The Filter Bubble* henüz Türkçeye çevrilmese de hayli önemli bir eser. Eli Pariser, *The Filter Bubble-How The New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think*, Penguin, 2011.
18. Eli Pariser, *Filter Bubble*.
19. Bu konunun zirvesine 2016'da Trump çıktı. Seçimden önceki son beş ayda sadece Facebook'ta 5,9 milyon parça reklam yayımladı. Seçimi kıl payı kaybeden Hillary Clinton'ın ekibinin aynı dönemde yayımladığı reklam sayısı 66 bindi.
20. En ilginç sahte gündem üretimi örneklerinden birini *This is not Propaganda* isimli kitabında Rus kökenli İngiliz gazeteci Peter Pomerantsev veriyor. Pomerantsev, bugünün dünyasında rastlanabilecek en otokratik liderlerden olan Filipinler Başkanı Rodrigo Duterte'yi makamına taşıyan seçim ekibinin bir üyesiyle konuşmuş. İnternet tabanlı pazarlamacılıktan gelen bu kişi, önce yerel Facebook grupları kurduğunu; bu grupları 100 bin üyeye ulaştırdığında, haber akışına sürekli suç, uyuşturucu trafiği vs. haberleri girdiğini anlatıyor. İşin nazik noktası, kendi ekibinin bu haberlerin altına binlerce yorum bırakması. Sonuçta, ortaya bir suç gündemi konuyor. Bu suçu demir yumruğuyla ezecek olan "güçlü" kişinin de Duterte olduğu "ister istemez" yorumlarda işleniyor ya da tüm yollar ona çıkıyor. (Peter Pomerantsev, *Bu Propaganda Değil-Gerçeğe Karşı Savaş Maceraları*, çev: Alain Matalon, Mundi, 2021.)
21. Bu konular üzerine yıllardır epey makale okudum; ilginç bulduğum bir nokta var: Entelektüel düzeyi en yüksek makalelerde bile, bu filtreleri, arama motorlarını vs. insanlar tasarlamamış gibi bir dil kullanılıyor. Şu cümlelere hiç rastlamıyoruz mesela: "Mühendisler, Google çalışanları vs. algoritmaları şöyle şöyle davranmaları için tasarlıyorlar." Hayır, insan aradan çıkartılıyor. Arama motorları, algoritmalar ya da firmaların kendileri özneleşiyor. İnsanın rolünü azalttığımızda, işin maneviyatı bozulacak gibi mi geliyor acaba? İngilizce metinlerde bu tür kullanımlar daha da yoğun. Teknoloji-din tartışmaları çevresinde düşünmek lazım. Ama esasen dille ilgili bir mesele bu ve her şeyde olduğu gibi iş yine dile başlayıp bitiyor.

22. Robert Epstein ve Ronald E. Robertson, "The Search Engine Manipulation Effect (SEME) and Its Possible Impact on the Outcomes of Election", *PNAS*, 2015.
23. "Deep fake"ın tam çevirisi "derin sahtelik" ya da "derin sahte". Bir nevi derin devlet. O kadar derindeki bir noktadan sonra var mı yok mu soruları işlevini yitiriyor, birilerinin bir yerlerde bir şeyler yaptığı hissi kalıyor. Bu arada henüz yerleşmiş, tatmin edici bir Türkçe çeviri yok. İleride olaylar geliştiğinde bir çeviri de oturacaktır.
24. David Barstow, "Deepfakes - Believe at Your Own Risk", *The New York Times*, 22 Kasım 2019 (web'de gazetenin internet sitesinin "The Weekly" isimli yayınında mevcut).
25. Çok araştırılmış bazı örneklerde yine de bir adrese çıkılabildi. Sonuçta her temas iz bırakır. ABD'de 2016'daki başkanlık seçimlerindeki olası Rus parmağı gibi. Burada Amerikan yazar Michiko Kakutani'nin *Hakikatin Ölümü* kitabından satırlara başvuralım: "(...) Rus propagandası, kısa sürede inanılmaz sayıda yalan haber üretmiş ve bunları değişik kaynaklardan geliyor algısı yaratarak değişik medya ortamlarında hiç durmadan tekrar tekrar kullanmıştı. Rus trolleri doğruluğu ya da tutarsızlığı hiç dert etmedikleri için, meşru haber kuruluşları gelen bir bilgiyi henüz doğrulayamadan, onlar kendi uyduruk haber versiyonlarını çoktan sosyal medyaya yaymış oluyorlardı." (*Hakikatin Ölümü-Trump Çağında Yalancılık Sanatı*, çev: Cesi Mizrahi, Doğan Kitap, 2019.)
26. Zeynep Tüfekçi, *Twitter and Tear Gas-The Power and Fragility of Networked Protest*, Yale University Press, 2018.

9. bölüm / Trollüğün bile zor olduğu ülke

1. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 8 Mart'ta yaptığı açıklamada, "Türkiye olarak İdlid'de fiilen operasyon sürdürdüğümüz son bir ay içinde 34'ü Leyle-i Regaib'de (Regaip Kandili Gecesi) olmak üzere toplam 59 şehit verdik" dedi.
2. Muhaliflerin de trolleri muhakkak vardır da ama memleket sosyal medyasında kısa bir tur atınca, iktidar cenahının bu faaliyetten daha fazla fayda sağladığı da görülüyor. Bu kimi tanıklıklar dışında belgesiyle ortaya konulmuş bir iddia değil ama iktidara yakın çevrelerin kendi güçlerini perçinlemek, imajlarını parlatmak için sosyal medyada da etkili olmayı istedikleri biliniyor. İktidar dahilinde farklı odakların birbirleriyle karşılıklı bir güç oyunu içinde olduğu da zaman zaman açığa çıkıyor. Tüm bu mücadeleler trollere anılıyor.
3. Saka, kendi makalesinde yer yer bu ifadeyi "troll" olarak kullanmış. Ben burada karışıklık olmaması adına, "trol" yazımını tercih edeceğim.

4. Erkan Saka, "Siyasi Trollük Örneği Olarak Aktroller", *Birikim*, 2016.
5. Literatürümüzde, Saka'nın makalesinden önce yayımlanmış (ve onun da referans verdiği) başka makaleler de var. Örneğin, Besim Can Zırh'ın, *Birikim* dergisinin internet sitesinden ulaşılabilecek "Siyasetimizde Yeni Bir Müessese: Taammüden Trollemecilik" başlıklı, 2012 tarihli makalesi, trollerin siyasi kullanımına bizde ilk eğilenlerden. Saka'nın kullandığı şekliyle "Aktroller" ise özellikle 2013'teki Gezi'den sonra literatüre girdi.
6. Bu tehlike havasını, menfi elektriği üretenler genellikle erkektir. Zaten genellikle kadınların içeriye kapandığı/kapatıldığı eril dünyalarda geçer bu tür olaylar. İnternette eşitlik bir tık daha fazladır diye düşünüyorum. Trolün erkek mi kadın mı olduğunu anlamak imkânsız ama cinsiyete göre dağılım bilirse ilginç olurdu.
7. Bu konu, sosyal medya kullanan ünlülerin sürekli yoklamaya tabi tutulması açısından isabetli bir örnek ama esas, devlet büyükleri ortada yokken bir ünlüden (ama nedense illa Cem Yılmaz'dan) açıklama beklenmesi hakikaten artık bir mantık çerçevesine sığmıyor. Böyle bir çerçeve arayışı da kalmadı zaten.
8. Erkan Saka, "Siyasi Trollük Örneği Olarak Aktroller".
9. Bundan hemen sonraki gündem de Covid-19'du, yoğunluğu düşünün artık.

10. bölüm / Sırlar odasında bir felsefeci

1. Tweet'te nedense bahsi geçen fotoğrafın *Şalom Dergi*'ye ait olduğu bilgisi vardı ki, doğal olarak, bu da yanlış.
2. Türkçeye çevrilmemiş olmasına hayıflanacağımız bir kitap. Boorstin'in *The Image*'i, bugünün popüler kültürünün birçok unsurunu henüz bebeklik çağındayken inceliyor. "Ünlülük" kavramını didik didik ediyor; basın toplantılarına, başkanlık münazaralarına, haberleştirilsin diye üretildikleri için "mıs gibi olaylar" çerçevesini çiziyor. Yollar açan, verimli bir eser.
3. Söz konusu olan 19 haneli bir sayı. Bir kentilyon, bin katrilyon ediyor.
4. "Yaşandı" dedim ama yeni çağda, bazı ifadeleri değiştirmemiz de gerekiyor. Çünkü hiçbir şey artık tam anlamıyla yaşanıp bitmiyor. Kaynaklar yanlışıyla, doğrusuyla internet üzerinde hayatlarına devam ediyor. Demek ki bu "Çanakka-kale" fotoğrafı da insanları yanlışla sevk etmeye devam ediyor. Belki de doğru ifade "Bu fotoğraf hadisesi 2011'de doğdu" olmalı artık.
5. Bu bir sarmal. Etki sürekli tepkiyi doğuruyor. Aşırı hallerde linçe, genel olarak da kişisel, kurumsal irtifa kaybına karşı sosyal medyada "itibar yönetimi" sağlamak da artık belli başlı bir iş.

6. Ümit Alan ve yayıncı Can Öz'ün beraber hazırladığı "Yeni Medya 451" isimli podcast bu konuların etrafında geliyor ve yeni yollar açıyor.
7. Andrew Guess, Jonathan Nagler, Joshua Tucker; "Less Than You Think: Prevalence And Predictors Of Fake News Dissemination On Facebook"; *Science Advances*, 2019.
8. Norbert Schwarz, Eryn Newman, William Leach; "Making The Truth Stick and The Myths Fade", *Behavioral Science & Policy*, Ocak 2016.
9. Lisa K. Fazio, Nadia M. Brashier, B. Keith Payne, Elizabeth J. Marsh; "Knowledge Does Not Protect Against Illusory Truth", *Journal of Experimental Psychology*, sayı 144, 2015.
10. D. Effron ve M. Raj; "Misinformation and Morality: Encountering Fake News Headlines Makes Them Seem Less Unethical to Publish and Share", *Psychological Science*, 2019.
11. Ayrıca feyk olduğunu bildikleri haberi daha önce görmüşlerse, haberi tasvip etmeseler dahi, onu paylaşan kişileri bloklamaya ya da takibi bırakmaya daha az meyilli olurlar.
12. G. Pennycook, M. Mosleh, A. Arechar, D. Eckles, D. Rand; "Shifting Attention to Accuracy Can Reduce Misinformation Online", 2019. PsyArXiv'den ulaşılabilir.
13. Emre Erdoğan, Pınar Uyan Semerci, *Fanusta Diyaloglar-Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.
14. Bkz. İkinci bölüm (Biz Sizin Zihniyetinizi Biliyoruz). Yale Üniversitesi'nden Dan Kahan ve ekibinin deneyleri bahsi...
15. Yubo Hou, Dan Xiong, Tonglin Jiang, Lily Song, Qi Wang; "Social Media Addiction: Its Impact, Mediation and Intervention", *Journal of Psychosocial Research On Cyberspace*, 3/1, 2019.
16. Diana I. Tamir, Jason P. Mitchell, "Disclosing Information About The Self Is Intrinsically Rewarding", *PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America)*, 2012.
17. Techcruch sitesinde okuduğum, 2019'un Temmuz ayından bir haberi.
18. Yenal Bilgici, "Bu Kara Aynada Yine Biz Varız", *Hürriyet Cumartesi*, 1 Haziran 2019.
19. Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak, 1980'lerin Kültürel İklimi*, Metis Yayınları, 1992.

Sonsöz / Her şeyde bir çatlak vardır

1. Leonard Cohen, "There's a crack in everything / That's how the light gets in"; *The Future* albümündeki "Anthem"den, 1992.